HARVARD UNIVERSITY

LIBRARY

OF THE

Museum of Comparative Zoölogy

Batavia, den 1 Sept 1833.

Uit naam van Besturende Leden van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, heb ik de eer Uwe Hoog Edele hierbij aan te bieden een exemplaar van het ter dezer dagen door hetzelve Genootschap uitgegeven 15e Deel van deszelfs verhandelingen.

Ik neem deze gelegenheid te baat, om Uwe Hoog Edele de verzekering te geven van mijne bijzondere hoogachting.

De Secretaris van voornoemd Genootschap,

Aan den
Hoog Edelen Heer
P. C. Van der Chijs
Directeur van het Koninklijk Cabinet
van Munten te
's Hage of Utrecht

P. C. van der Chijs

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP
VAN
Kunsten en Wetenschappen

15de DEEL

TE
BATAVIA
Ter Lands Drukkery
In 1833

2309
15-7

JAVAANSCHE

SPRAAKKUNST,

DOOR WIJLEN

A. D. CORNETS DE GROOT;

UITGEGEVEN IN NAAM EN OP VERZOEK

VAN HET

BATAVIAASCHE

GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

DOOR

J. F. C. GERICKE,

Directeur van het Javaansch Instituut

TE SOERAKARTA.

TE BATAVIA,

TER LANDS DRUKKERIJ.

1833.

Voorrede.

De Directie van het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft hierbij het genoegen, het XV Deel van deszelfs Werken aan het letterminnend Publiek aan te bieden. Hetzelve bevat de Javaansche Spraakkunst, opgesteld door wijlen den Heer A. D. CORNETS DE GROOT, *in leven Secretaris bij den Resident aan het Hof van Soerakarta, en Lid dezes Genootschaps, en door hem bij uitersten wille aan hetzelve vermaakt. De blijkbare bedoeling van den waardigen Overledene daarmede was, dat deze zijn arbeid door onze zorg zoude uitgegeven worden; en ook wij meenden, door de uitgave daarvan, zoo wel eene regtmatige hulde, ook van onze zijde, te bewijzen aan de nagedachtenis van den verdienstelijken, te vroeg aan de Wetenschappen en de Maatschappij ontrukten Schrijver, als eene niet ongewigtige Bijdrage te leveren voor de verdere kennis en beoefening der zoo belangrijke Javaansche taal. De uitvoering van dit plan zoude echter voor ons hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk geweest zijn, indien de Heer* J. F. C. GERICKE, *Directeur van het Javaansche Instituut te Soerakarta, en Lid de-*

zes

zes Genootschaps, ons daarin niet zijne verpligtende hulp verleend had. Op verzoek der Directie heeft die taalkenner niet alleen het werk, hetwelk de kundige Schrijver door den dood verhinderd was geworden te voltooijen, geheel ten einde gebragt, maar zelfs de drukproeven nagezien, en al het zijne gedaan, dat deze Spraakkunst zoo volledig mogelijk het licht zoude zien. Het is voor ons pligt en genoegen tevens, dit hier openlijk te erkennen, en den Heer GERICKE *voor den belangrijken arbeid, aan dit werk besteed, den hartelijken dank des Genootschaps aan te bieden. Voor het overige gedragen wij ons aan hetgeen de uitgever in het Voorberigt aangaande dit werk heeft aangemerkt, en hopen, dat het goede oogmerk des Schrijvers daardoor moge bereikt worden, namelijk, eene meer en meer toenemende beoefening der zoo nuttige Javaansche taal.*

De Directie heeft het doelmatig geoordeeld, om den inhoud van het XV Deel alleen tot deze Spraakkunst te bepalen; en het noodzakelijk gevolg daarvan was, dat de maatregel, waarvan gewag gemaakt is in het Voorberigt van het XIII Deel, van namelijk de Werken dezer Maatschappij voor den vervolge bij Cahièrs *uit te geven, ook op dit Deel niet kon toegepast worden. Met het XVI Deel, waarvoor wij reeds eenige bouwstoffen verzameld hebben, zal met dien maatregel, zoo de belangen van het Genootschap denzelven noodzakelijk maken, een aanvang gemaakt worden.*

Wij

Wij nemen deze gelegenheid waar, hierbij bekend te stellen, dat na de uitgave van het XIV Deel dezer Verhandelingen opgemerkt is, dat, in het daarbij voorkomend Geschiedkundig Overzigt van den Handel der Europezen op Japan, *op verscheidene plaatsen de uitdrukking* Spaansche matten, *in stede van die van* teilen, *is gebezigd, en zulks ten gevolge van de overéénkomst der teekens, waarmede beide grootheden gewoonlijk in manuscript uitgedrukt worden. Men leze dus overal, omgekeerd:* teilen, *in plaats van* Spaansche matten, *en vergelijke overigens, zoo veel noodig, hetgeen van de onderscheiding en de waarde van* Komps.- *en* Kambang-*teilen op bladz. 367 en 368 van het* Geschiedkundig Overzigt *gezegd wordt.*

Ten slotte draagt de Directie de hulde van hare eerbiedige erkentenis aan het Gouvernement op voor den bijstand, ter uitgave van dit Deel even als van de vorigen geschonken, zoo wel door het verleenen van het kosteloos gebruik van 's Lands Drukpers en de dienst der geëmploijeerden daarbij, als door vele andere bewijzen van welwillenheid en bescherming, terwijl wij de belangen dezer letterkundige Maatschappij aan de verpligtende medewerking van alle Hare Leden, en van alle Voorstanders van Kunsten en Wetenschappen op de dringendste wijze aanbevelen.

Batavia, den 20 Mei 1833.

VOORBERIGT.

Met genoegen heb ik aan de vereerende uitnoodiging van het *Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* voldaan, om de door wijlen den Heer A. D. CORNETS DE GROOT voor eene Javaansche Spraakkunst verzamelde en aan gemeld Genootschap gelegateerde Stukken tot een geheel zamen te stellen, en de uitgave daarvan te bevorderen; zijnde mij hierdoor eene gewenschte gelegenheid gegeven, om eene regtmatige hulde te bewijzen aan de nagedachtenis van den verdienstelijken en voor de Javaansche taal en letterkunde te vroeg overledenen Jongeling, en den beoefenaren der Javaansche taal een nieuw hulpmiddel aan te bieden ter verrijking hunner kennis in deze buitengewoon moeijelijke taal.

Ik acht het mijnen pligt, om rekenschap te geven van de wijze, waarop gemelde Stukken door mij bearbeid zijn geworden. Getrouwelijk heb ik alles, hetgeen mij is voorgekomen, eenigzins tot eene Javaansche Spraakkunst te behooren, medegedeeld. Slechts hier en daar heb ik mij eenige veranderingen in de constructie der woor-

woorden veroorloofd, terwijl ik alleen sommige herhalingen, en hetgeen mij is toegeschenen voor de Javaansche Spraakkunst geheel overtollig te zijn, heb achterwege gelaten.

De weinige, door mij aan den voet der bladzijden geplaatste noten dienen tot opheldering en teregtwijzing. In de laatste hoofdstukken, en vooral bij de behandeling van het werkwoord, heb ik geene noten gevoegd, dewijl dit gedeelte door den Schrijver zelven nog niet was uitgewerkt geworden, en ik derhalve bij de bearbeiding van hetzelve soms mijne eigene wijze van zien heb gevolgd.

Aan het werkwoord ontbreken de paradigmata, omdat dezelve bij de Stukken niet gevonden worden. Gaarne zoude ik er eene volledige opgave der onderscheidene vervoegingen hebben bijgevoegd; doch aangezien de groote afstand, waarop de Javaansche Drukkerij zich bevindt, den druk daarvan moeijelijk maakt, zal ik dezelve voor eene tweede editie van mijne *Eerste Gronden* besparen. Ook mist dit werk het *derde deel* over de *woordvoeging* (sijntaxis) en ontbreekt aan hetzelve eene *Inleiding*, waarvan de Schrijver dezer Stukken meermalen melding maakt.

Ik heb in dit werk tevens gebruik gemaakt van de technische termen *Kromo* en *Ngoko*, wor-

wordende door het eerste woord het *hooge*, en door het laatste het *lage* Javaansch verstaan. In de spelling van Javaansche woorden met Nederduitsche letters heb ik de door mij aangenomene gevolgd; niet omdat ik de mijne in alle gevallen voor beter en juister houde dan die van den Heer CORNETS DE GROOT, maar met het oogmerk, om door eene veranderde spelling geene verwarring bij den leerling der Javaansche taal te weeg te brengen. Bij eene volgende gelegenheid hoop ik een vast sijstema voor de spelling der Javaansche letters met Nederduitsche karakters daar te stellen, wanneer ik van de door den Heer CORNETS DE GROOT aangenomene spelling tevens melding en gebruik zal maken.

Niemand verbeelde zich, dat de door mij vroeger in het licht gegevene *Eerste Gronden der Javaansche Taal* de uitgave van deze Spraakkunst minder noodzakelijk zouden hebben gemaakt. Dezelve bevat een naauwkeurig en uitgebreid onderzoek naar de gronden der Javaansche taal, terwijl mijn werk slechts beknoptelijk de resultaten daarvan opgeeft. Vooral worden in deze Spraakkunst de afleidingen der zelfstandige naamwoorden door de onderscheidene voorzetsels en aanhechtsels, en de daardoor gewijzigde beteekenissen met veel grond en naauwkeurigheid nagespoord en aangewezen. Niet minder

gron-

grondig en volledig is in dezelve het werkwoord behandeld geworden, met uitzondering alleen, dat aan hetzelve, zoo als boven gezegd is, de paradigmata ontbreken.

Onder de meergemelde Stukken van wijlen den Heer GORNETS DE GROOT heb ik nog het een en ander gevonden omtrent de onderscheidene taalsoorten, waarvan ik hier het voornaamste zal mededeelen.

« Het Javaansch bestaat eigenlijk uit twee talen of spreekwijzen, de ꦧꦺꦱꦺꦴꦏ꦳ꦿꦺꦩꦺꦴ *boso kromo*, de *eerbiedige*, *beschaafde*, *beleefde taal*, welke door eenen minderen persoon gesproken wordt tot eenen anderen van hoogeren rang, van meerdere jaren, of bezittende eenige andere hoedanigheid, welke den spreker kan nopen in eenen eerbiedigen stijl tot denzelven te spreken, en de ꦧꦺꦱꦺꦴꦔꦺꦏꦺꦴ *boso ngoko*, welke men spreekt tot eenen persoon, die lager van rang dan wel jonger in jaren, of op eenige andere wijze aan den spreker ondergeschikt of eerbied verschuldigd is."

« Het woord ꦏ꦳ꦿꦺꦩꦺꦴ *kromo* beteekent *geregeld*, *ordelijk*, en van daar kan men den zin *beschaafd* of *eerbiedig* afleiden. De taal, welke tot een' meerderen wordt gerigt, heeft deze benaming bekomen, uit hoofde de onderdanigheid bij de Javanen eene ordelijke en zorgvuldige voordragt vordert. Eene bijzondere keus en

za-

zamenstelling der uitdrukkingen geven aan dezelve eene zekere beschaafdheid en omslagtigheid, terwijl de Javaan er steeds op uit is, om voor zijnen meerderen of ouderen, door de meest gezochte bewoordigen, zijne slaafsche nederigheid ten toon te spreiden. De benaming van *hoog* Javaansch, waarmede deze spreekwijze gewoonlijk wordt bestempeld, is derhalve in zoo verre gepast, dat de meerdere beschaafdheid van dezelve daardoor wordt te kennen gegeven."

« De ꦏꦫꦮꦶ of het *hooge* Javaansch is uit vier bestanddeelen zamengesteld, als: 1°. uit woorden, welke uitsluitend tot deze hooge taal behooren, en niet in het lage Javaansch voorkomen; 2°. uit zoodanigen, welke van het lage Javaansch alleen door eene verandering in den uitgang of de spelling verschillen; 3°. uit woorden, welke eigenlijk tot de lage taal behooren, maar waarvoor geene bijzondere uitdrukkingen in de hooge taal bestaan en dus zonder eenige verandering in dezelve worden gebruikt, en 4°. uit woorden, welke inderdaad tot het hooge Javaansch behooren, doch zoo wel in deze als in de lage taal worden gebezigd."

« Het woord ꦔꦺꦏꦺ *ngoko* treft men in oude geschriften en geschiedenissen dikwijls aan, om eene gemeenzame of oneerbiedige spreekwijze

wijze aan te duiden. Deze benaming der taal is mitsdien allezins op derzelver aard toepasselijk, en de Europeanen hebben daaraan ook gewoonlijk den naam van *laag* of *gemeen* Javaansch gegeven; ofschoon men hieruit geenszins moet afleiden, dat deze spreekwijze zich bij uitsluiting zoude bepalen tot de lagere klasse des volks."

« Het *hooge* en *lage* Javaansch zijn alzoo twee onderscheidene spreekwijzen, welke gezamenlijk eene en dezelfde taal uitmaken, en op zich zelve niet kunnen bestaan; want zoo de spreker van hoogeren rang is dan de toegesprokene persoon, bedient hij zich van het lage Javaansch en wordt in de hooge taal aangesproken. Voor alle standen is de kennis der beide spreekwijzen derhalve onontbeerlijk, en deze kunnen alzoo niet afgescheiden of op zich zelve geleerd of gebezigd worden."

« Daar er vele betrekkingen in het maatschappelijke leven zijn, welke vorderen, dat men iemand eenige onderscheiding bewijze, zonder denzelven evenwel de onderdanigheid verschuldigd te zijn, welke in het hooge Javaansch ligt opgesloten, zoo als, b. v. ten aanzien van eenen ondergeschikten, die bejaarder is dan de spreker, of door bloedverwantschap in een' hoogeren rang is geplaatst, bedienen de Javanen zich in dit geval van eene derde spreekwijze, die gewoon-

woonlijk ꦧꦺꦱꦺꦴ *boso modhjo*, *middelmatige* of *middentaal*, wordt genoemd, bestaande uit het lage Javaansch, vermengd met eenige der in het gesprek meest voorkomende woorden uit het hooge Javaansch, en enkele anderen, die uitsluitend tot deze spreekwijze behooren."

« Als eene vierde spreekwijze zoude nog kunnen worden aangehaald die, welke door alle Javanen in tegenwoordigheid van hunnen Vorst wordt gesproken, alsmede door deszelfs zendelingen of afgevaardigden, wanneer zij de bevelen van den Vorst overbrengen. Deze spreekwijze, genaamd ꦧꦺꦱꦺꦏꦿꦠꦺꦴꦤ꦳ *boso kraton*, *de taal van het hof*, bepaalt zich even als de vorige tot enkele woorden, welke het meest in het gesprek voorkomen, terwijl men zich overigens, zonder onderscheid van rang, meestal van het hoog Javaansch bedient, met gebruikmaking evenwel van zoodanige uitdrukkingen, welke voor zeer nederig worden gehouden, en alleen tot den Vorst mogen worden gerigt."

Ten slotte merk ik alleen nog aan, dat dit werk zekerlijk in eenen meer volmaakten staat het licht zoude hebben gezien, indien het den zeer kundigen en geachten verzamelaar der opgemelde Stukken ware vergund geweest, zelve daaraan de laatste hand te hebben kunnen leggen;

gen. Intusschen kan ik mij zelven de getuigenis geven, van daarmede ter goeder trouw gehandeld en geene moeite en zorg aan hetzelve gespaard te hebben.

SOERAKARTA, *6 december 1832.*

J. F. C. GERICKE.

IN-

INHOUD.

EERSTE DEEL.

OVER DE SPELLING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de gedaante der letters, ... Bl. 1.
Tafel van het alphabet, ... « 2.
Gewone letters, ... « —
Groote letters, ... « 4.
Aangenomene letters, ... « —
Klinkers, ... « 5.
Spelteekens, ook *Sandangngans* genaamd, ... « —

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de kracht der letters, ... « 10.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de klinkers of klankteekens, . « 19.

VIERDE HOOFSTUK.

Over de Spelteekens of *Sandangngans*, . « 36

TWEEDE DEEL.

OVER DE WOORDGRONDING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de verdeeling der woorden, . . « 52.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de zelfstandige naamwoorden, . Bl. 56.

DERDE HOOFDSTUK

Over de bijvoegelijke naamwoorden, . « 100.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de voornaamwoorden, ... « 108.
Van de persoonlijke voornaamwoorden, « —
1°. Voornaamwoorden van den eersten persoon, ... » 109.
2°. Voornaamwoorden van den tweeden persoon, . . . « 114.
3°. Voornaamwoorden van den derden persoon, ... « 121.
Van de bezittelijke voornaamwoorden, « 124.
Van de wederkeerende voornaamwoorden, ... « 131.
Van de vragende voornaamwoorden, « 132.
Van de aanwijzende voornaamwoorden, « 133.
Van de betrekkelijke voornaamwoorden, « 134

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de werkwoorden, ... « 134.
Van den vorm der werkwoorden, . « 135.
1°. Van de oorspronkelijke werkwoorden, ... « 137.
2°. Van de bedrijvende werkwoorden met het aanhechtsel ⵎⵉ *hi*, « 149.
3°. Van

3°. Van de overgaande werkwoorden met het aanhechtsel 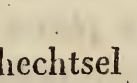 *haken*, (Kr.) of 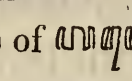 *haké*, (Ng.) . . . . . Bl. 151.

4°. Van de bedrijvende werkwoorden met de voorzetsels 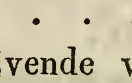 *man*, 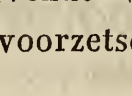 *mang* en 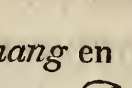 *mar*, of 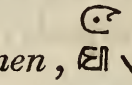 *men*, 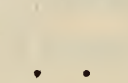 *meng*, en 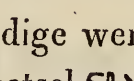 *mer*, ... « 154.

5°. Van de onzijdige werkwoorden met het voorzetsel 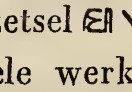 *m* of *ma*, « 157.

6°. Van de dubbele werkwoorden, « 160.

7°. Van de onregelmatige vormen des werkwoords en eenige bijzonderheden van dit rededeel, ... « 169.

Van de vervoeging der werkwoorden, « 179.

Over de tijden der werkwoorden, . « 199.

Vervoeging van een bedrijvend werkwoord met het voorzetsel 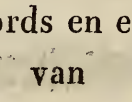 « 203.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de telwoorden, ... « 205.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de bijwoorden, ... « 219.

Bij-

Bijwoorden van tijd, ... Bl. 221.
« van plaats, ... « 223.
« van verschillenden aard, « 224.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de voorzetsels, ... « 225.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over de voegwoorden, ... « 230.

TIENDE HOOFDSTUK.

Over de tusschenwerpsels, ... « 232.

EER-

EERSTE DEEL

OVER DE SPELLING.

EERSTE HOOFDSTUK,

Over de gedaante der Letters.

De Javanen hebben twintig letters, welke door hen ꦲꦏ꦳ꦫꦺ *Haksoro*, ꦱꦱ *Sastro* of ꦕꦫꦏꦤ *Tjarakan* worden genaamd, en van de linker- naar de regterhand, zonder aanhechting, elk op zichzelve worden geschreven. Deze letters zijn geheel voldoende om de Javaansche taal te schrijven, vermits elk daarin aanwezige klank (*) met dezelve kan worden uitgedrukt en hare uitspraak altoos (†) dezelfde blijft.

Het Alphabet wordt hier in eene tafel voorgesteld, waarbij tevens eenige andere karakters en

(*) Men zal uit het vervolg zien, dat er nog verscheidene andere teekens benoodigd zijn, om elken klank der Javaansche taal uit te drukken. G.

(†) Dit kan alleen gezegd worden van den medeklinker der Haksoros, terwijl de klinker, oorspronkelijk aan elke Haksoro toebehoorende, dikwijls geheel verloren of in eenen anderen klinker overgaat. G.

en teekens zijn gevoegd, welke in de rangschikking des Alphabets geene bepaalde plaats hebben en van welke nader zal worden gehandeld.

TAFEL VAN HET ALPHABET.

GEWONE LETTERS.

Gewone gedaante.	*Pasangngans:*	*Naam en uitspraak.*
		ho.
		no.
		tjo.
		ro.
		ko.
		do, (dho).
		to.
		so.
		wo.
		lo.
		po.

Gewone gedaante.	*Pasangngans.*	*Naam en uitspraak.*
ᨕ	ᨖ	*do.*
ᨗ	ᨘ	*djo.*
ᨙ	ᨙ	*jo.*
ᨚ	ᨛ	*njo.*
᨜	᨝	*mo.*
᨞	᨞	*go.*
᨟	ᨠ	*bo.*
ᨡ	ᨢ	*t'o, (tho).*
ᨣ	ᨣ	*ngo.*

ᨤ *Po-tjerrek* heeft de kracht van *rè.* (*)

ᨥ *Ngo-lelet* « « « *lè.*

GROO-

(*) Van de Po-tjerrek heeft men ook eene Pasangngan, doch die in den druk niet gevonden wordt.

G.

GROOTE LETTERS.

Haksoro gede of ook *Haksoro moerdho* genaamd.

no.

 to. (*)

 so. (†)

po.

go.

bo.

AANGENOMENE LETTERS.

cho wordt gebruikt voor de Arab. letter خ *cha.*

fo « « « « ف *fa.*

zo « « « « ز *za.*

gho « « « « غ *ghain.*

KLIN-

(*) Van de groote letters *tó* en *po* bestaan er tevens kapitale Pasangngans, doch deze worden in den Javaansche druk gemist. G.

(†) Eene tweede groote *so* ontbreekt mede. G.

KLINKERS.

Op zich zelven staande.	*Verbondene of Sandangngan.*	*Kracht.*
	—	*a.*
	Taling, ...	*ē.*
—	*Pepet*, ...	*è.*
	Hoeloe of *Woeloe*, .	*i.*
	Taling-Taroeng, .	*o.*
	Soekoe, ...	*oe.*

SPELTEEKENS, OOK SANDANGNGAN GENAAMD.

Paten of *Pangkon*, beneemt den klank van de letter.

Sagnjan of *Wignjan*, is gelijk aan de: *h.*

. *Tjetjak*, . . . « « *ng.*

/ *Lajar*, . . . « « *r.*

Tjokro, . . . « *r.* } tusschen den medeklinker en klinker eener letter ingevoegd.

Pingkal, . . . « *j.* (*)

Be-

(*) De Sandangngan *Kerret*, welke de lettergreep *rê* uitdrukt, wordt mede in den druk niet gevonden.

G.

Behalve de twintig letters, eigenlijk het Alphabet uitmakende, zijn bij de Javanen nog twee in gebruik, welke inderdaad ook tot het Javaansche schrift behooren, doch geenen rang in de orde des Alphabets hebben; zij zijn genaamd: *Po-tjerrek*, (*po* met een streepje) en *Ngo-lelet*, (*ngo* met de Pasangngan *no*), zoo als in de voorgaande tafel is aangetoond, en worden altoos gebezigd instede van de gewone letters *ro* en *lo*, voorzien van het schrijfteeken *Pepet*, zoodat de zamenvoegingen *re* en *le*, niet worden gebruikt.(*)

De groote letters, welke in de tafel worden aangetoond, zijn slechts eene andere gedaante van eenige der gewone letters, zonder verandering van kracht of uitspraak, en zijn thans in het Javaansch gebruikelijk om namen van vorsten en andere hooge personen te schrijven. Dezelve behooren echter eigenlijk tot de Kawische taal, waarin zij veel worden gebezigd, en aan regels

(*) De Schrijver laat hier volgen de waarschijnelijke afleiding dezer letters van twee in de Sanskritische taal daarmede overeenkomende teekens; doch bij gebrek aan eenen Sanskritischen druk kan dezelve niet geplaatst worden. In de door mij gemaakte Alphabetische rangschikking der woorden heeft de *Po-tjerrek* eene plaats gevonden onder de letter *ro* en de *Ngo-lelet* onder de *lo*.

G.

regels onderworpen zijn; rigtende zich veelal naar de letter, die op dezelve volgt. Er bestaat eenigen grond om te vooronderstellen, dat deze letters almede eenen anderen oorsprong hebben, dan het einde waartoe zij thans dienen, en vroeger gelijk stonden aan eenige Sanskritische letters, welker uitspraak tegenwoordig niet in de Javaansche, noch in de Kawische taal bestaat.

De vorm dezer letters wordt in het laag Javaansch genaamd 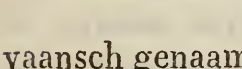 *Haksoro gede*, en in het hooge Javaansch 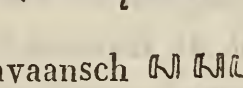 *Sastro hageng*, (groote letters); wordende in de Kawische taal daaraan de benaming van 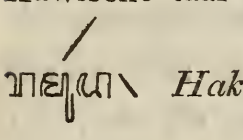 *Haksoro moerdho* (hoofd letters) gegeven. Men kan die evenwel geenszins bij onze kapitale letters vergelijken, als alleen tot het voormelde gebruik dienende, en zoowel aan het einde, als in het begin en midden van een woord geplaatst wordende; terwijl het in het Javaansch schrift niet gebruikelijk is, eenen nieuwen regel of eigen' naam met eene groote letter te beginnen.

Hier-

Hierop volgen vier letters, namelijk ꦕ *cho*, ꦥ *fo*, ꦗ *zo* en ꦒ *gho*, door drie stipjes van de andere onderscheiden. Aldus gekenmerkt, bedient men zich van deze letters, om de Arabische خ *cha*, ف *fe*, ز *ze* en غ *ghain*, voor te stellen, wanneer deze in woorden, uit die taal overgenomen, voorkomen, en waarvoor geene overeenkomende letters in het Javaansche Alphabet bestaan.

De op zich zelven staande klinkers, welke in de tafel zijn aangetoond, behooren almede te worden gerangschikt onder de karakters, die eigenlijk tot de Kawische taal behooren, echter in het Javaansch worden gebezigd door schrijvers, aan wie het Kawi eenigzins eigen is, en die hunne schriften daardoor eene meerdere juistheid (*) willen bijzetten. Meer algemeen is evenwel het gebruik, om een' op zich zelven staanden klinker, door de letter ꦲ *ho*, uit te drukken, als wanneer de *h* stom, en alleen dies

(*) Eene grondige kennis van het Kawi of der oude dichtertaal, wordt bij de tegenwoordige Javanen niet meer gevonden. Wanneer zij in hunne schriften gebruik van enkele Kawische woorden maken, geschiedt zulks niet om zich daardoor met meer juistheid uit te drukken, maar alleen om hunne geleerdheid te toonen. Op gelijke wijze en welligt met hetzelfde oogmerk hebben vroegere Hoog- en Nederduitsche schrijvers hunne werken met Latijnsche en Grieksche woorden vermengd. G.

dies vokaalklank hoorbaar is. Deze klinkers komen in de uitspraak geheel overeen met de daarnevensstaande klankteekens, welke bij de medeklinkers worden geplaatst.

Eindelijk is hier nog melding te maken van de 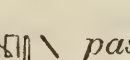 *pasangngan*, zijnde eene verandering van gedaante, welke de letters aannemen, wanneer zij gebezigd worden om de laatst voorgaande letter deszelfs klinker te benemen; ondergaande de *ro*, *jo*, *go*, en *ngo*, alleen geene verandering van gedaante.

De uitspraak der letters, zoo als die in de tafel des alphabets is aangewezen, maakt tevens derzelver benaming uit, en is met de Romeinsche letters, zoo duidelijk als mogelijk was, en naar de uitspraak, welke daaraan in de Nederduitsche taal wordt gegeven, voorgesteld.

Men zal na eenige oefening al spoedig ondervinden, dat het Javaansch schrift zeer aan de vereischten der taal beantwoordt, en bijzonder gemakkelijk te lezen is; hoewel een leerling in den beginne moeite zal hebben om te onderscheiden, wáár een woord aanvangt of eindigt, doordien de letters nimmer aan elkander worden verbonden, maar op eenen gelijken afstand worden geschreven, zonder zelfs tusschen de woorden eene opening te laten; b. v. 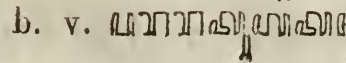 *Poro ratoe hing*

hing tannah djowo, al de Vorsten van Java. Deze moeijelijkheid wordt echter door de oefening en het gebruik zeer verminderd, zoodra men de afzonderlijke woorden begint te leeren kennen.

TWEEDE HOOFDSTUK,

Over de Kracht der letters.

Iedere letter heeft eene bepaalde (*) kracht of uitspraak, die in het Javaansch nimmer verandert, welke plaats dezelve ook in een woord moge bekleeden. In de tafel des Alphabets is deze uitspraak, zoo veel zulks doenlijk was, met onze Romeinsche letters voorgesteld; doch aangezien de klanken daarmede niet altoos volkomen worden uitgedrukt, zoo is het noodig daarbij nog eenige opheldering te voegen, en de kracht van iedere letter afzonderlijk te beschouwen en aan te wijzen.

Het Javaansch karakter heeft tevens de eigenschap, dat iedere letter een medeklinker is, waaraan een klinker is verbonden, welke te zamen eenen bestaanbaren klank of eene lettergreep uitmaken. Deze klinker heeft de uitspaaak

(*) Dit heeft alleen betrekking tot den medeklinker der Letters of Haksoros. G.

spraak van *o* in de woorden *bol*, *mol*, (*) en kan door spelteekens worden veranderd, invoege als nader zal worden aangetoond.

ho, de eerste Javaansche letter, wordt over het algemeen zeer zacht uitgesproken en heeft alsdan de kracht van onze *h* in *huis*, *hebben*. Bijzonderlijk valt op te merken, dat de klank der *h* meestal wordt gehoord, wanneer die letter in het midden van een woord is geplaatst, dan wel de sluitletter van eene lettergreep of van een woord uitmaakt, als in: *dahar*, eten; *rahi*, aangezigt, *prahoe*, een *vaartuig*; *dawoeh*, vallen; *tjahjo*, glans, luister.

Meestal is deze klank echter geheel niet hoorbaar, (†) voornamelijk wanneer die letter in het begin

(*) De eigenlijke klinker der letter is de klank tusschen onze *a* en *o*. In vele distrikten van Java en vooral langs de stranden gaat deze klank geheel in *a* over, terwijl dezelve in de zoogenaamde Vorstenlanden meer van onze *o* heeft. G.

(†) Ik heb vermeend in de spelling der Javaansche woorden met onze letters tevens den medeklinker der *ho*, te moeten plaatsen, om daardoor de aanwezigheid dezer letter in het Javaansch aan te toonen. Op gelijke wijze schrijven de Engelschen *honour*, *honest*, *hour*, *humble* enz. met eene *h*, zonder dat dezelve in de uitspraak gehoord wordt. G.

begin van een woord staat, als: ꦲꦏꦸ *hakoe*, (*akoe*) ik; ꦲꦫꦺꦥ *harep* (*arep*) willen, ꦲꦗꦺꦴ *hodjo* (*odjo*) dat niet.

In woorden, welke uit hunnen aard met eenen klinker moeten beginnen, en zoodanig in de aan het Javaansch verwantschapte talen worden geschreven, bedient men zich van de letter ꦲ *ho*, wordende de uitspraak der *h* insgelijks achterwege gelaten en alleen die van den vokaalklank behouden; b. v. ꦲꦏ꦳ꦱꦺꦴꦫꦺꦴ *haksoro* (*aksoro*), letter; ꦲꦤ꦳ꦠꦺꦴꦫꦺꦴ *hantoro* (*antoro*), tusschenruimte; ꦲꦤꦏ꦳ *hannak* (*annak*), kind, ꦲꦶꦗꦺꦴ *hijo* (ijo) ja.

Wanneer de lettergreep of het woord, welke de letter ꦲ *ho* voorgaat, met eenen medeklinker eindigt, wordt deze laatste in min naauwkeurig schrift en ook ter bevordering der vloeibaarheid veelal verdubbeld, en daarentegen de ꦲ *ho* weggelaten, behoudens evenwel den hieraan verbonden klinker, die zich van zelven met de verdubbelde letter vereenigt; b. v. ꦮꦼꦭꦱꦱꦱꦶꦃ *welassasih*, voor ꦮꦼꦭꦱ꦳ꦲꦱꦶꦃ *welas-hasih*, medelijden; ꦲꦸꦩꦧꦸꦭ꦳ *hoemboel-*

boelloemboel voor 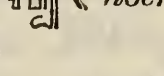 *hoemboel-hoemboel*, een wimpel.

no, is volmaakt gelijk aan onze *n*, in: *nemen*, *doen*, als: *nangnging*, doch, maar; *hono*, er is, *hannak*, kind.

 tjo, heeft den klank van de Engelsche *ch* in *church*, *child*, welke met onze letters bezwaarlijk is voor te stellen; het duidelijkste zal wezen daarvoor de *tj* te gebruiken, tusschen dewelke evenwel eene lisping wordt gehoord, den klank van *s* gelijkende; doch niet zoo sterk, dat de tusschenvoeging eener *s* wordt noodig geacht; b. v. *setjo*, opregt; *soetji*, zuiver, rein.

ro in *ratoe*, vorst; *barat*, wind, heeft volmaakt de uitspraak van onze *r*.

ko is aan onze *k* volkomen gelijk, als in: *kali*, rivier; *haking*, droog. Wanneer dezelve echter de sluitletter van een woord uitmaakt, wordt de uitspraak van de *k* zeer kort en eenigzins stotend; b. v. *bapak*, vader; *moeloek*, stijgen. Verdubbeld

beld zijnde wordt deze letter ook op die wijze uitgesproken, hoorende men dan niet den harden klank, welke aan de *k* eigen is; b. v. 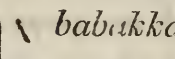 *babakkan* (luidt *baba-an*), schors, bast; 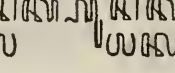 *hoendak-hoendakkan* (wordt uitgesproken *hoenda-hoenda-an*), eene trap.

do (*dho*) wordt nagenoeg als onze *d* (*) uitgesproken, doch eenigzins zachter door de tong tegen de tanden aan te brengen; b. v. *dewo* (*dhewo*) een God; *dinno* (*dhinno*) dag; 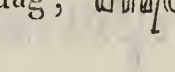 *hadol*, (*hadhol*) verkoopen.

to is door onze *t* uitgedrukt, waarvan die letter nagenoeg den klank heeft, wordende even als de voorgaande, een weinig zachter uitgesproken, als: 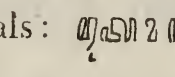 *tojo*, water; 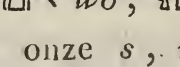 *tatkolo*, tijd.

so, *wo*, *lo* en *po*, zijn allen gelijk aan onze *s*, *w*, *l* en *p*, als: 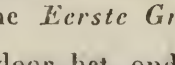 *satroe*, vijand; *walang*, springhaan;

(*) In mijne *Eerste Gronden* is de door *dh* uitgedrukt, waardoor het onderscheid van deze letter en de Haksoro *do* wordt aangetoond. G.

lajar, zeil; *pasar*, markt. De *s* is altoos hard.

do wordt een weinig harder dan onze *d* uitgeproken, door de tong achter tegen het verhemelte te brengen, als: *dendo*, boete; *dampar*, vorstelijke zetel.

djo, heeft den klank van de Engelsche *j* in: *judge*, *just*, en kan het best door onze *dj* worden voorgesteld, ofschoon tusschen deze letters eene lisping hoorbaar is; b. v. *djaran*, paard; *tradjoe*, schaal.

jo, evenaart de y der Engelschen, wordende uitgesproken als onze *j* in: *jaar*, jong; b. v. *joeswo*, ouderdom; *hajam*, een hoen.

njo, wordt uitgesproken als onze *nj*, als: *njono*, vermoeden; *njapoe*, vegen.

mo, in *madhoe*, honig; *dhamar*, flambouw, heeft den klank van onze *m*.

 go is in klank volkomen gelijk aan de *g* in de Fransche woorden *grand*, *garde*, doch

geens-

geenszins aan de uitspraak, welke deze letter in de Nederduitsche woorden *gaan*, *dragen* enz. heeft. Daar het gebruik onzer *g* in deze evenwel geene dubbelzinnigheid kan ten gevolge hebben, vermits in het Javaansch Alphabet slechts ééne zoodanige letter aanwezig is, zoo is dezelve ook daarvoor aangenomen; b. v. ꦒꦭꦏ꧀ *galak*, wild; ꦗꦒꦁ *djagang*, gracht.

ꦧ *bo*, heeft dezelfde uitspraak als onze *b;* b. v. ꦧꦤ꧀ꦠꦭ꧀ *bantal*, hoofdkussen; ꦮꦺꦴꦧꦺꦴꦏ꧀ *lobok*, wijd.

ꦛ *to* (*tho*)(*) wordt uitgesproken als *t* door de tong achter tegen het verhemelte te brengen, als: ꦧꦛꦁ *bathang*, kreng; ꦧꦺꦛꦏ꧀ *boethak*, kaal; ꦧꦛꦶ *bathi*, winst.

ꦔ *ngo*, wordt het duidelijkst uitgedrukt door *ng*. De klank dezer letter komt juist overeen met de Engelsche *ng* in de woorden *king*, *song*, of zoo als in het Nederduitsch *tang*,

(*) Deze letter is door mij van de ꦛ *to* onderscheiden door er eene *h* bij te voegen. Vermits de uitspraak van dezelve voor den Europeaan zeer moeijelijk is, zijnde het onderscheid van beide letters naauwelijks hoorbaar, zoo dient de *h* alleen als orthographisch teeken beschouwd te worden. Om bij den leerling der Javaansche taal geene verwarring te veroorzaken, heb ik in dit werk de door mij aangenomene schrijfwijze gevolgd. G.

tang, *bang*, worden uitgesproken, zonder dat de *g* afzonderlijk hoorbaar is, b. v. ꦔꦕꦺꦁ *ngadjeng*, vóór; ꦔꦭꦼꦩ *ngalem*, prijzen; ꦥꦔꦤ *pangan*, spijs.

De uitspraak, welke aan de gewone letters verbonden is, alsnu zoo duidelijk mogelijk aangetoond zijnde, moet hier omtrent de overige karakters nog kortelijk worden aangehaald, dat de Pasangngans en groote letters, even als de gewone worden uitgesproken, terwijl de vokaalklank van de ꦉ *rĕ* en ꦭ *lĕ* volkomen gelijk is aan dien van het teeken ꦼ *Pepet*, hetwelk zal worden omschreven, wanneer van de klinkers wordt gehandeld.

De vier aangenomene letters worden door de Javanen zeer gebrekkig uitgesproken, daar hun tongval geheel ongeschikt is om de Arabische klanken, die door dezelve worden uitgedrukt, voorttebrengen.

De ꦕ *cho*, welke eigenlijk de plaats van de چ *cha* vervult, behoorde ook deszelfs zuivere uitspraak te behouden; doch de Javanen dien klank niet dan met groote moeite kunnende nabootsen, veranderen denzelven dikwijls in *k*, welke daarvan ook niet verre afwijkt, als in de woorden خميس *chamis* en خليفه *chalifah*, welke zij gewoonlijk overbrengen ꦏꦼꦩꦶꦱ *kemis*, Don-

derdag, en ꦏꦭꦶꦥꦃ *kalifah*, Stedehouder, Vorst. Somtijds bedient men zich ook van de ꦕ *cho*, om de Arabische letter ح *ha* voor te stellen, zoo als blijkt uit de woorden حاجي *hadji*, een pelgrim; حرام *haram*, verboden; حلال *halal*, veroorloofd, welke zij schrijven ꦕꦗꦶ *chadji*, ꦕꦫꦩ *charam*, ꦕꦭꦭ *chalal*, en meestal *kadji*, *karam* en *kalal* uitspreken. Deze regel houdt echter niet altoos stand, daar de letter ح *ha*, ook in vele woorden door de ꦲ *ho*, wordt overgebragt; b. v. حاصل *hasil*, ꦲꦱꦶꦭ *hasil*, winst, voordeel; en het woord احد *ahad*, Zondag, door sommigen met ꦲꦕꦢ *hachadh*, of *hakadh* wordt uitgedrukt, terwijl anderen het in ꦔꦲꦢ *ngahadh*, verbasteren.

In dezen alzoo geen' vasten regel daar te stellen zijnde, is het gebruik als het verkieslijkste rigtsnoer aan te nemen, en behooren die letters te worden voorgesteld zoo als dezelve thans in ieder woord algemeen door de Javanen worden uitgesproken.

ꦥ *fo*, vervangt de Arabische ف *fa*, welke gelijk onze *f* wordt uitgesproken.

ꦯ꦳ *zo*, wordt voor de ز *za* gebezigd en is aan onze *z* gelijk. De klank aan de ꦥ꦳ *fo* en ꦯ꦳ *zo* eigen, wordt echter meestal verwaarloosd, en in ꦥ꦳ *po* en ꦯ꦳ *djo* veranderd.

ꦒ꦳ *gho*, staande voor de Arabische letter غ *ghain*, kan door de Javanen zeer bezwaarlijk worden voortgebragt, en wordt door hen meestal gelijk de gewone ꦒ *go* uitgesproken, als in het woord غايب *ghaib*, ꦒ꦳ꦲꦲꦶꦧ꦳ *ghaib*, verborgen, onzigtbaar; het is echter regelmatig altoos de *gh* daarvoor te bezigen.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de klinkers of klankteekens.

Alle letters van het Javaansche Alphabet zijn medeklinkers, waarbij een klinker is ingelijfd, welke naar gelang van de daaraan gegevene wijziging veranderd en tegelijk met dezelve wordt uitgesproken. Deze klank onveranderd zijnde, luidt als onze scherpkorte *o* (*) in: *bord*, *zot*, of de *a* in de Engelsche woorden *call*, *water*, dan wel de Fransche *o* in: *école*; b. v. ꦧꦺꦴꦠ꦳ *boto*, baksteen; ꦫꦢ꦳ *rodjo*, vorst; ꦮꦺꦤ꦳ *wono*, bosch.

De

(*) Zie de Nota op Bladzijde 11.

De letters, welke met dezen oorsponkelijken klinker moeten worden uitgesproken en alzoo geen schrijfteeken, waardoor de klank wordt gewijzigd, voeren, noemt men 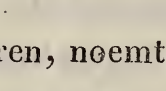 of 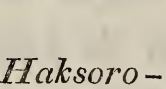 *Haksoro-legenno* of *hanglegenno*, eenzame, ledige letters, dat is: die geene teekens hebben.

De *o* welke aan de Javaansche letter verbonden is, wordt evenwel door onze korte *a* vervangen.

1°. Wanneer er in hetzelfde woord een stomme medeklinker volgt, als: 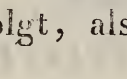 *paman*, oom; 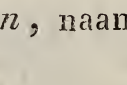 *haran*, naam; dan wel een schrijfteeken, waardoor zoodanige stomme medeklinker wordt voorgesteld; b. v. 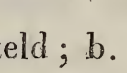 *sarto*, en, benevens; 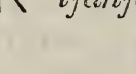 *tjahjo*, glans; 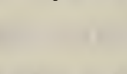 *padang*, helder; 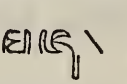 *lajar*, zeil; 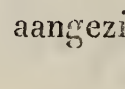 *wajah*, tijd, uur.

2°. Als de letter door een klankteeken wordt gevolgd; b. v. *madjoe*, voorwaarts gaan; *rahi*, aangezigt; *dhalimo*, gra-

granaat-appel; ꦏꦢྷꦗོ *kadhjo*, als, gelijk; ꦮꦢྷꦗོ *wadhjo*, volk, heir, leger.

Het teeken (*Tjokro* niet deze uitwerking hebbende, maakt hierop eene uitzondering, en laat den voorgaanden klinker *o* onveranderd, als: ꦕꦺꦴꦏྲོ *tjokro* (niet tjakro) een pijl; ꦯꦺꦴꦫོ *Sosro*, een eigennaam.

3°. Wanneer de letter wordt gevolgd door twee andere, welke geene teekens bij zich voeren, als: ꦲꦒꦺꦴꦩོ *hagomo*, godsdienst; ꦤꦒꦫོ *nagoro*, stad.

4°. In herhaalde woorden, waarvan het laatste, naar de vorenstaande regels, deszelfs sluitletter *o* in *a* verandert, doordien er een schrijfteeken op volgt, wordt ook de aan het eind staande *o* van het eerste woord in *a* verwisseld, als: ꦏꦶꦫ꦳ꦏꦶꦫꦤྣ *kira-kiranne*, niet *kiro-kiranne*, naar gissing, vermoedelijk; ꦝྷꦺꦴꦒ꦳ꦝྷꦺꦒꦤྣ *dhoega-dhoegannen*, niet *dhoego dhoegannen*, overdenk, bedenk; welke woorden van hunne aanhangsels ontbloot zijnde, luiden: *kiro-kiro*, *dhoego-dhoego*.

5°. Wanneer in dubbele werkwoorden het laatste woord van klinkers verandert, als: ꦥꦺꦴꦫ꧇

bola-bali, niet *bolo-bali*, gedurig wederkomen; 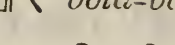 *wira-wiri*, niet *wiro-wiri*, heên en weêrgaan.

Uit dit een en ander blijkt, dat alleen de klank der letters, die een' stommen medeklinker of eenig teeken voorgaan, in *a* verandert; doch niet van die, welke daarop volgen (*), als in de woorden: 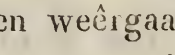 *ngapoero*, vergiffenis schenken; 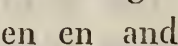 *kawoelo*, dienaar; 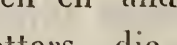 *soewargo*, hemel; 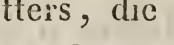 *kapoelogo*, cardamum.

Indien het woord uit vier letters, zonder teekens bestaat, hebben zij alle den klank *o*, als: 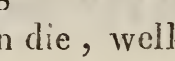 *horohoro*, een vlakveld; 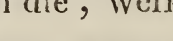 *potorono*, vorstelijke zetel; 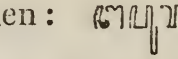 *Dhosoroto*, een eigennaam. Deze woorden behooren echter meest alle tot de Kawische taal; want in het Javaansch wordt zelden een woord van vier letters of lettergrepen aangetroffen, tenzij hetzelve door de bijvoeging van aanhechtsels die uitgestrektheid bekomt, en dan wijzigt de uitspraak zich van zelve naar de vorenstaande regels. Bovendien zijn de woorden van vier letters meest-

(*) Van dezen regel maakt alleen eene uitzondering het woord 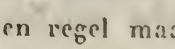 *hora*, neen, niet, waarvan de laatste letter den klank van *a* in plaats van *o* heeft. G.

meestal zamengesteld uit twee woorden van twee letters, en daaruit volgt, dat, naar de daaraan eigene uitspraak, dezelve met den klank *o* moeten worden uitgesproken.

Behalve dezen veranderlijken aan de letter verbondenen klank, heeft de Javaansche taal nog vijf klinkers, welke door teekens, 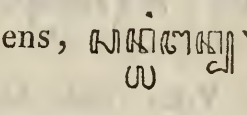

Sandangngan, *kleeding* of *toebehooren* genaamd, worden voorgesteld. Deze teekens hebben op zich zelve geene kracht of beteekenis; doch boven, onder of bezijden eene letter geplaatst zijnde, benemen zij haar den klinker *o* of *a*, en stellen daarvoor eenen anderen in de plaats. In klank komen zij volmaakt overeen met de op zich zelve staande klinkers, welke in de tafel des Alphabets zijn aangetoond.

De klankteekens hebben geene bepaalde volgorde en bekleeden bij de Javanen geene plaats in het Alphabet, wordende daarbij nimmer opgesteld; doch eenlijk als bijkomende schrijfteekens aangemerkt, even als de Arabieren de hunne ook beschouwen, ofschoon zij daarmede niet kunnen gelijk gesteld worden, als zijnde in het Javaansch schrift geheel onmisbaar.

De eerste op zich zelven staande klinker is de *a.* (*) Dezelve komt alleen voor in Arabische woor-

(*) De schrijver stelt dezen klinker gelijk met den oorspronkelijken vokaalklank der Haksoros, doch daar dit nimmer

woorden en wordt slechts in het begin van een woord geplaatst, als: 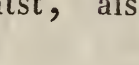 *Allah*, God; 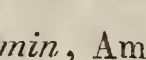 *Amin*, Amen; 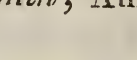 *achadh*, één; 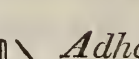 *Adham*, Adam.

Voor het klankteeken 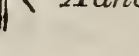 *Pepet*, bestaat er geen op zich zelven staande klinker. De klank van dit teeken, welke eigenlijk eene verkorting van *a* is, behoort uitsluitend tot de Javaansche taal, vermits in woorden, welke aan deze en andere talen van den Archipel gemeen zijn, deze klank dikwijls in het Javaansch wordt gebezigd, terwijl in andere talen daarvoor de *a* wordt gebruikt.

De beteekenis van het woord 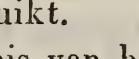 *Pepet*, *gesloten*, kan niet op de gedaante van dit teeken doelen, want die zoude eer open mogen heeten, maar wel op derzelver uitspraak, vermits deze kort en dof is, en slechts eene geringe opening van den mond vereischt. De Nederduitsche zachtkorte *e* in: *begaan*, *dewijl*, en in de Fransche woorden: *je*, *le*, komt volmaakt met

---

mer plaats kan hebben, zoo heb ik vermeend, voor zijne verklaring van denzelven eene andere meer overeenkomstige in de plaats te moeten stellen. G.

met de Pepet overeen, als: 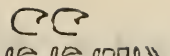 *djedjeg*, steil; 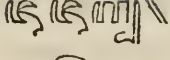 *djerro*, diep; 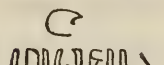 *hadem*, koud.

De Pepet wordt in deze gedaante 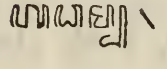 ongebonden boven de letter geschreven, en is de eenigste klank, welke door de bijvoeging van eene stomme letter niet wordt verkort (*) of verzacht. Dit teeken kan nimmer boven de letters 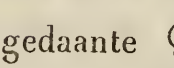 *ro* en *lo* worden geplaatst, uithoofde deze eenen bijzonderen vorm hebben, waarin deze klinker bepaaldelijk is vereenigd, namelijk de letters *re* en *le*. Als de evenwel als Pasangngan wordt gebezigd, doet men dezelve de gewone gedaante der Pasangngan *lo* met het teeken Pepet daarboven weder aannemen. (†)

Dit teeken heeft nog de eigenschap, dat, wanneer hetzelve geplaatst is op de eerste lettergreep van een tweelettergrepig woord, de toon in de uitspraak alsdan, tegen den algemeenen regel, op de tweede lettergreep valt, als in het woord 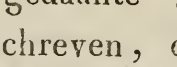 *serrat*, brief; terwijl wordt uit-

(*) Daar de Pepet bereids eene zeer korte *e* te kennen geeft, zoo is aan geene verdere verkorting van dezelve te denken. G.

(†) Bij het gemis van eene Pasangngan voor de *Po-tjerrek* gebruikt men in plaats van dezelve de *Ro-pasangngan* met bovenstaande Pepet. G.

uitgesproken *sārat*. Hetzelfde heeft plaats, als beide lettergrepen dit teeken voeren; b. v. ᮒᮨᮒᮦᮔ᮪ *tetép*, bevestigd, ᮕᮨᮙᮦᮌ᮪ *rempég*, gedrongen.

ᮨ *e*, is de klinker, welke door het teeken ᮃᮊᮤ *Taling*, of ᮃᮊᮤᮍᮔ᮪ *Talingngan* wordt voorgesteld. Aan deze benaming is geene eigenaardige beteekenis te geven, dan dezelve op de gedaante van het teeken ᮌ toe te passen, alzoo door ᮃᮊᮤᮍᮔ᮪ *talingngan*, oor wordt verstaan. De plaats van dit teeken is in den regel vóór de letter, gevende daaraan den klank der zachtlange *e*, als: ᮞᮧᮊᮧ *selo*, steen; ᮅᮞᮥ *sadhe*, verkoopen.

De verkorting van klank, welke het teeken *Hoeloe* eigen is, wanneer hetzelve door eenen stommen medeklinker wordt besloten, heeft ook bij de *Talingngan* plaats, veranderende deszelfs klank alsdan in dien van onze scherpkorte *e*, in *pen*, *den*; b. v. ᮃᮌᮕᮨᮔ᮪ *hamben*, slaapbank; ᮅᮞᮢᮨᮦ *sareh*, zacht, bedaard.

ᮌᮥ

ꦆ *i*, staat gelijk aan het teeken ꦲꦴ *Hoeloe*, bij verbastering dikwerf ꦮꦴ *woeloe*, genaamd. Dit teeken, waarvan de benaming *hoofd* beteekent, heeft deze gedaante ◌ꦴ en wordt los boven de letter geplaatst, gevende daaraan den klank van onze *i*, b. v. ꦥꦴꦥꦶ *pipi*, wang; ꦠꦴꦭꦶ *tali*, touw; ꦭꦴꦩꦺꦴ *limo*, vijf. Wanneer de *Hoeloe* evenwel in de laatste lettergreep van een woord onmiddelijk door eenen stommen medeklinker wordt gevolgd, verandert de klank in dien van onze korte *i*, in: *zin*, *min*, als: ꦲꦱꦶꦤ꦳ *hasin*, gezouten; ꦩꦭꦶꦃ *malih*, meer; ꦲꦱꦶꦤ꦳ *hisin*, beschaamd.

ꦎ *o*, deze op zichzelven staande klinker komt overeen met het teeken ꦀ *Taroeng* of ꦀꦫꦔꦤ꦳ *Taroengngan* genaamd, waarvan de beduidenis *vechten* niet kan geacht worden op dit teeken van toepassing te zijn, weshalve het niet is na te gaan, waarom die naam aan hetzelve gegeven is. De *Taroeng* wordt achter de letter geplaatst, en alleen geene kracht hebbende, gaat dezelve altoos van de *Taling* verzeld, bekomende in zamenvoeging daarmede

de

de benaming 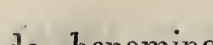 *Taling-taroeng* of

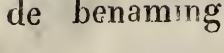 *Talingngan-taroengngan.*

Dit vereenigde teeken geeft aan de letter den klank der Nederduitsche scherplange *o*, in: *boom*, *stroom*, als: 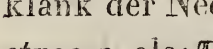 *bodo*, dom; 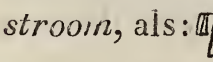

logro, wijd, en ondergaat ook dezelfde verkorting van klank, waarvan hierboven is gewaagd, wordende in de woorden 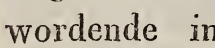 *halon*, zacht, langzaam; *hamor*, gemengd, uitgesproken als onze scherpkorte *o*, in: *zon*, *tor*. De overeenkomst van den oorspronkelijken klank der Haksoros met dezen laatsten klinker is oorzaak, dat de Javanen, die met weinig naauwkeurigheid schrijven, dikwerf en meestal, wanneer de volgende letter mede den klank van deze *o* heeft, de *Taling-taroeng* weglaten, als:

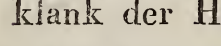 voor 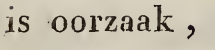 *bolong*, een gat;

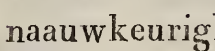 voor 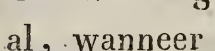 *bokor*, eene kom;

welke woorden door iemand, die daarvan onkundig is, verkeerdelijk *balong* en *bakor* zouden worden uitgesproken.

Als een algemeene regel kan worden gesteld, dat

dat wanneer de eerste lettergreep van een woord de Taling-taroeng heeft, en met eene stomme letter wordt besloten, terwijl daarop eene letter volgt, die geen teeken voert of 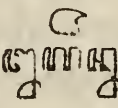 *legenno* is, alsdan de Taling-taroeng den vollen klank van eene Legenno hebbende, daarmede geheel wordt gelijk gesteld, en wordt weggelaten, zoodra de laatste letter van het woord door eenige verbuiging of bijvoeging een teeken of stomme letter bij zich neemt; b. v. 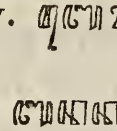 *bondho*, vleugelen binden, wordt 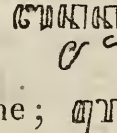 *bandhan*, een gebondene of gevangene; 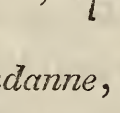 *rondo*, eene weduwe, 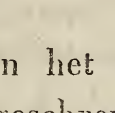 *randanne*, zijne weduwe.

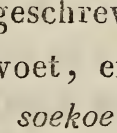 *oe*, staat gelijk aan het vaste teeken, dat onder de letter wordt geschreven, door aanhechting van deszelfs laatste voet, en hetwelk den eigenaardigen naam 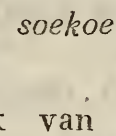 *soekoe*, *voet*, draagt.

Hetzelve heeft den klank van onze *oe*, in: *boek*, *doek*, waarmede dit teeken ook kan worden voorgesteld; b. v. 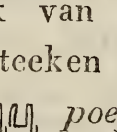 *poepoe*, eene dij; 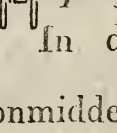 *goeroe*, onderwijzer. In de laatste lettergreep van een woord, onmiddelijk van een' stom-

stommen medeklinker gevolgd zijnde, wordt de klank echter, even als bij de vorige teekens, in eenen zachteren veranderd en korter dan de gewone klank *oe* uitgesproken, als: 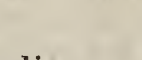 *sampoen*, gedaan, reeds; 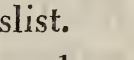

rampoeng, beslist.

Omtrent de gedaante van de Soekoe dient te worden aangemerkt, dat dit teeken in vlug schrift meestal regt naar beneden wordt geschreven, terwijl bij meerdere sierlijkheid daaraan eene binnenwaarts gekeerde bogt wordt gegeven.

Ten aanzien der verkorting (*) van de vokaalklanken, wanneer dezelve in de laatste lettergreep van een woord staan, en door eene stomme letter worden gevolgd, van welke bijzonderheid bij de beschrijving van elk teeken is gewaagd, moet nog worden aangemerkt, dat die verkorting nimmer op de eerste lettergreep der woorden, al ware die ook door een' stommen medeklinker besloten, van toepassing is, behoudende aldaar den vollen klank, die aan het teeken eigen is; b. v. 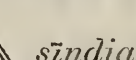 *sīndjang*, kleed; *sīnten*,

(*) Hetgeen hier volgt over de lengte en kortheid der lettergrepen, behoort eigenlijk tot de Prosodie der Javaansche taal, doch kan hier ook gevoegelijk eene plaats vinden. G.

ten, wie, welke; *bendjing*, morgen;

bōemboeng, een koker; *bōentoet*,

staart. Bijzonderlijk is deze volle uitspraak van den vokaal gebruikelijk in woorden, aan welke het aanhechtsel *han* is gevoegd,

alwaar zelfs de klinker der tweede lettergreep den vollen klank terug erlangt, als in:

bōngkokkan, van

bōngkok, een bundel;

pōndōkkan, van *pōndok*, woning;

dērēkkan, een kamiriboom:

gīlīrran, van *gīlir*, aflossen.

De regel, dat de klinker der eerste lettergreep, met eene stomme letter besloten zijnde, vol wordt uitgesproken, gaat evenwel niet altoos door, alzoo in vele woorden, zoo wel deze als de klinker van de laatste lettergreep kort van klank zijn. Hoewel deze onderscheiding voor geen' bepaalden regel vatbaar is, en voornamelijk door oefening moet worden verkregen, zal het echter doelmatig zijn, hier eenige hoofdtrek-

trekken aan te halen, waaraan men zich over het algemeen in de uitspraak zal dienen te houden.

1°. Wanneer de eerste lettergreep van een woord de Taling-taroeng voert en door een' stommen medeklinker besloten is, terwijl daarop eene 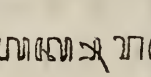 *Haksorro-legenno*, (letter zonder teeken) volgt, dan is de Taling-taroeng kort van klank, als:

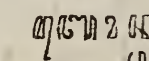 *bondo*, rijkdom.

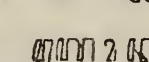 *gondho*, reuk.

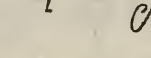 *hombo*, breed.

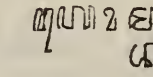 *bonggo*, wederspannig.

2° De Taling op die zelfde wijze geplaatst zijnde, is daarentegen vol van klank, als:

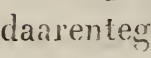 *mēndho*, schaap.

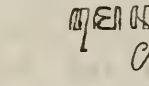 *rēndho*, passement.

3°. Indien de Taling evenwel wordt gevolgd door eene andere Taling, die ook met eene stomme letter besloten is, dan is de klank van de eerste kort, als:

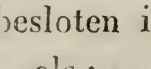 *lengket*, kleven.

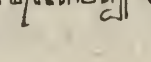

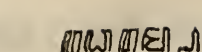 *dempet*, tegen aan liggen.

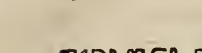 *kembet*, in eene zaak betrokken worden.

4°. Ook als de eerste lettergreep niet door eene stomme letter besloten is, als:

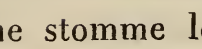 *bethet*, zekere vogel.

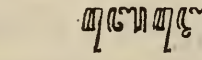 *seleh*, nederzetten.

5°. Is de tweede letter daarentegen van eene Taling-taroeng voorzien, dan is de klank van de eerste Taling vol; b. v:

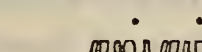 *lēngkong*, eene bogt.

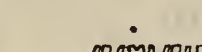 *bēngkong*, krom.

6°. Wanneer de Taling-taroeng gevolgd wordt door Taling-taroeng, en deze laatste met eene stomme letter besloten is, dan is de eerste Taling-taroeng zacht, als:

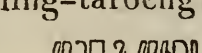 *rokok*, een cigaar.

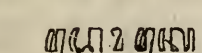 *dhokok*, zetten.

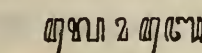 *lobok*, wijd.

7°. De Taling dan wel de Taling-taroeng

gevolgd zijnde van eene Hoeloe of Soekoe, worden kort uitgesproken, als:

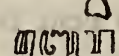 *beri*, schenkblad.

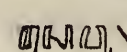 *sewoe*, duizend.

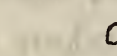 *kori*, poort.

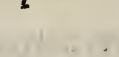 *woloe*, acht.

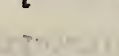 *boloe*, eene soort van gebak;

behoudende echter den vollen klank, wanneer een andere klinker dan Hoeloe of Soekoe volgt; b. v:

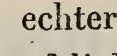 *bēdho*, anders.

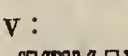 *kēro*, scheel.

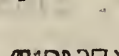 *kōwe*, gij.

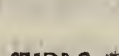 *thōle*, jongen.

Het is welligt niet overtollig aan te merken, dat de vorenstaande wijzigingen van de uitspraak der klinkers eigenlijk slechts zoo vele zachte nuances van den toon der klanken zijn, welke niet als eene verlenging of verkorting in het aanhouden derzelve moeten worden beschouwd;

schouwd; want er bestaat hoegenaaamd geen teeken, hetwelk hunne lengte of kortheid bepaalt, rigtende de toonval zich overigens geheel naar den maatklank. De verkorting der vokaalklanken is derhalve eigenlijk eene meerdere zachtheid derzelve in de uitspraak, en werkt eenlijk daarop, doch geenszins op den maatklank der lettergrepen.

De Javaansche taal heeft geene tweeklanken en het letterstelsel laat ook niet toe, dezelve uit te drukken, terwijl voorts de vereeniging van twee of meer klankteekens bij denzelfden medeklinker onbestaanbaar is. Om tweeklanken, in vreemde woorden voorkomende, te schrijven, splitst men dezelve, en voegt eene der letters ꦲ *ho*, ꦮ *wo* of ꦪ *jo* daartusschen, naar gelang van den overgang van het eerste tot het laatste gedeelte van den tweeklank

Het niet aanwezig zijn van twee- of drieklanken draagt grootelijks bij tot de eenvoudigheid en duidelijkheid in de spelling en uitspraak. Omtrent de kracht der klinkers kan geene onzekerheid bestaan, vermits dezelve aan geen tweeledig verstand onderhevig zijn, en altoos den juisten klank aantoonen, dien men wil voorstellen. Indien deze hoedanigheid geacht wordt een voornaam deel van de volledigheid eens schrifts uit te maken, dan kan het Javaansche letterstelsel onder diegene wor-

worden gerangschikt, welke het best de in de taal aanwezige klanken uitdrukken.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de Spelteekens of Sandangngans.

Er zijn nog zeven teekens, gelijk de vorige 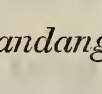 *Sandangngan*, genaamd, waaraan de benaming van *Spelteekens* kan worden gegeven, als dienende tot onderscheidene einden in het spellen der woorden.

Het eerste dier teekens is genaamd 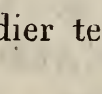 *Paten*, (*) beteekenende met betrekking tot deszelfs kracht, *doodend;* men noemt het ook wel 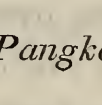 *Pangkon*, *die op den schoot draagt*, waarmede waarschijnelijk op de plaatsing van het teeken wordt gedoeld; wordende hetzelve in deze gedaante 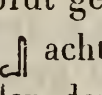 achter de letter, met het onderste gedeelte beneden dezelve geschreven. De letter, waarbij dit teeken gesteld is, wordt door hetzelve van haren vokaalklank beroofd, blijvende eenlijk de medeklinker over, welke zich met de voor-

(*) Paten wordt in de beleefde taal of Kromo 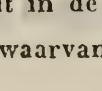 *Kisas*, genaamd, waarvan de beteekenis dezelfde is.

voorgaande letter vereenigt en daarmede eene lettergreep uitmaakt; b. v. 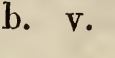 *taman*, tuin, hof; 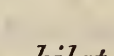 *hilat*, tong; 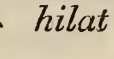 *wedoes*, schaap.

De 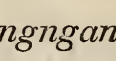 *Pasangngan*, voorkomende op de tafel des Alphabets, staan met het teeken 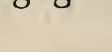 *Paten* in de naauwste betrekking, als zijnde deszelfs (*) volstrekte plaatsvervanger. Wanneer namelijk in het midden van een woord eene stomme letter voorkomt, zoude tot afsnijding van deszelfs klinker de Paten vereischt worden. Om door het plaatsen van dat teeken evenwel geene afscheiding in het woord daar te stellen, geeft men met weglating van de Paten aan de letter, welke op dien stommen medeklinker volgt, een' anderen vorm, *Pasangngan* genaamd, waardoor dezelve de kracht van Paten erlangt, namelijk het berooven van den voorgaanden klinker; wordende deze Pasangngan in stede van op den regel, onder de stomme letter geplaatst, als: 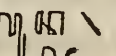 *hoento*, kameel, voor

(*) Dit kan alleen gezegd worden van de Pasangngans in zoo ver dezelve de Haksoros, onder of naast welke zij staan, van haren vokaalklank berooven; de Pasangngans oefenen daarenboven de kracht uit van wezenlijke Haksoros.

G.

voor 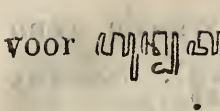 *loemboeng*, padieschuur, voor 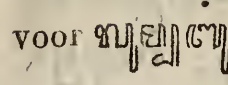 Alleen de Pasangngans 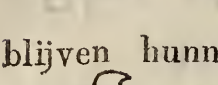 en 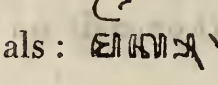 blijven hunne plaats in den regel behouden, als: 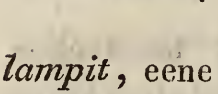 *mekso*, dwingen, 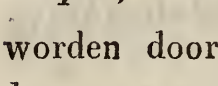 *lampit*, eene mat. De 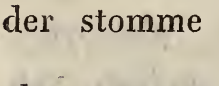 *no*, 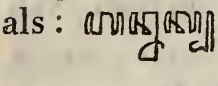 *wo* en 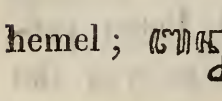 *njo*, worden door verlenging van den laatsten voet der stomme letters aan dezelve vastgehecht, als: 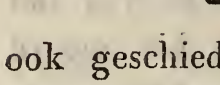 *hannak*, kind; 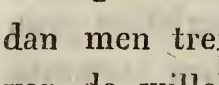 *swargo*, hemel; 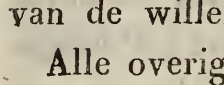 *bannjak*, gans. Zulks kan ook geschieden met 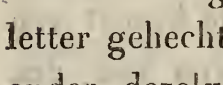 *do* *djo* *bo* en *tho*; dan men treft dit zelden aan, hangende zulks van de willekeur des schrijvers af.

Alle overige Pasangngans kunnen niet aan de letter gehecht worden, maar moeten ongebonden onder dezelve geplaatst worden. In de tafel is gezien, dat de 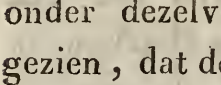 *ro*, *jo*, *go* en *ngo*, als Pasangngans geene andere gedaante aannemen, hetwelk misschien onduidelijkheid zoude doen vooronderstellen; doch dit kan niet tot verwarring aanleiding geven, dewijl de plaatsing dezer letters onder den regel genoegzaam aanwijst, dat dezelve Pasangngans zijn.

Het

Het gebruik der Pasangngans strekt zich zoo ver uit, dat wanneer een woord met eenen stommen medeklinker eindigt, de eerste letter van het volgende woord (indien er geene zinsnijding tusschenbeiden is) in eene Pasangngan wordt veranderd en de Paten weggelaten; b. v. 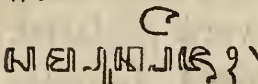 *sampoen pedjah*, voor 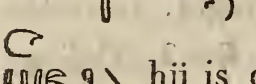 hij is dood; 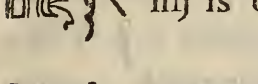 *noempak kapal* voor 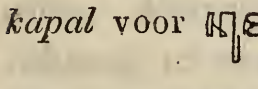 te paard rijden.

Deze schrijfwijze zal in het begin eenige moeijelijkheid veroorzaken en beschouwd kunnen worden eene vereeniging van beide woorden daar te stellen, daar de eerste letter van een woord eene uitwerkende kracht op het voorgaande heeft; het gebruik echter en de toenemende kennis der woorden zal de moeijelijkheid daarvan weldra wegnemen en de eenvoudigheid en duidelijkheid van het schrift doen ondervinden.

Het is zonder tegenspraak, dat de inrigting der Pasangngans in het schrijven dezer taal veel beknoptheid medebrengt, en als eene verbetering van het Sanskritische letterstelsel mag worden aangemerkt, volgens hetwelk de stomme letters slechts gedeeltelijk worden ter nedergesteld en met de volgende letter inéengesmolten, waardoor

door dikwerf eene onverstaanbare vermenging van karakters geboren wordt.

Daar de Pasangngans hunne kracht als letter steeds blijven behouden, zoo volgt daaruit, dat zij ook van de onderscheidene schrijfteekens kunnen verzeld gaan; deze volgen altoos de Pasangngan, welke onder den regel wordt geplaatst. Al de teekens boven en op den regel, te weten ◌ *Woeloe*, ◌ *Pepet*, ◌ *Taling*, ◌—◌ *Taling-Taroeng*, ◌ *Lajar*, ◌ *Tjetjak*, en ◌ *Wignjan*, door eene Pasangngan gevoerd wordende, hebben hunne plaats boven en bezijden de letter, welks klinker door die Pasangngan is afgesneden. Vermits deze stomme letter een enkele medeklinker is, die geene bijvoeging van klanken gedoogt blijkt het van zelve, dat de daarbij geplaatste teekens geene betrekking op dezelve, maar tot de onderstaande Pasangngans hebben, als: ◌ *mandhi*, vergiftig; ◌ *kandhel*, dik; ◌ *lambe*, lip; ◌ *Hambon*, Amboina; ◌ *pandjang*, lang; ◌ *ngantih*, spinnen; ◌ *santer*, snelstroomend.

De teekens beneden den regel, als: ◌ *soekoe*, ◌ *tjokro*,

tjokro en *Pingkal*, worden aan den laatsten voet van de Pasangngans gehecht, b. v. *penthoeng*, knods; *djontro*, spinnewiel; *hestri*, eene vrouw. Hierbij moet worden opgemerkt, dat in het schrijven de ophaal der Pingkal zich tot de lijn, waarlangs men schrijft, verheft, en de Tjokro meestal zooveel wordt verlengd, dat dezelve boven den regel uitsteekt, en de bovenstaande stomme letter omvangt. Somtijds hecht men dit laatste teeken niet aan de Pasangngan, wanneer de gedaante van deze letter zulks moeijelijk maakt of zij van de Soekoe verzeld is, als: *narendhro*, Vorst; *tanwroeh*, niet weten.

Wanneer de Pasangngans *ko*, *to* en *lo*, teekens voeren, welke aan derzelver laatsten voet moeten gehecht worden, nemen dezelve meestal de gedaante eener gewone letter weder aan, blijkende het genoegzaam uit hunne plaatsing onder den regel, dat het Pasangngans zijn; b. v. *kapal koelo*, mijn paard; *boentoet*, staart; *santri*, priester;

ter; 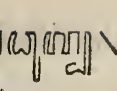 *gloedoeg*, donder. Sommigen laten de Pasangngan deszelfs gedaante behouden, wanneer de Tjokro daarbij wordt geplaatst, als: 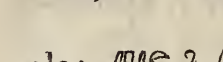 doch keurige schrijvers beschouwen dit als niet fraai.

Aangezien de en op den regel worden geplaatst, voeren zij de teekens op dezelfde wijze als de gewone letters, met uitzondering alleen, dat de Taling vóór den stommen medeklinker wordt geplaatst, ten einde door tusschenvoeging van dat teeken geene afscheiding van die letter en de Pasangngan te veroorzaken; wordende zulks zelfs in acht genomen, als de Pasangngan het begin van een ander woord uitmaakt; b. v. *lampit*, eene maat; *hemprit*, zeker vogeltje; *himpen*, een droom; *hompong*, zonder tanden; *sampoen sedho*, hij is overleden.

De zachtheid der taal gedoogt geene opeenhooping van medeklinkers zonder tusschenvoeging van eenen vokaalklank. Er worden zeer weinig woorden aangetroffen, waarin meer dan twee

twee medeklinkers op elkander volgen, en de weinige woorden, waarin zulks plaats heeft, bepalen zich tot zoodanigen, die de ꦭ *l* tot derden medeklinker hebben, als: 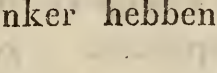 *hangngoentjlang*, eene lans of eenen stok werpen; 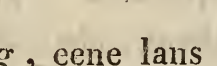 *djemblang*, een dikke buik; 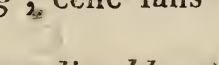 *djomplang*, overhelling. Om deze woorden te schrijven moet men noodzakelijk van den algemeenen regel afwijken en in het midden van het woord de Paten gebruiken, dewijl anders drie letters onder elkander zouden moeten worden geplaatst, hetwelk onduidelijkheid en onregelmatigheid zoude te weeg brengen. Sommigen verkiezen echter van de Paten geen gebruik te maken, maar splitsen liever het woord door tusschenvoeging van den klinker Pepet, als: 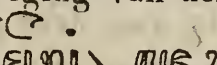

De eerste letter van een woord kan ook door eene Pasangngan van deszelfs klinker beroofd worden en vormt daarmede alsdan ééne lettergreep; b. v. 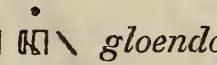 *gloendoeng*, rollen; 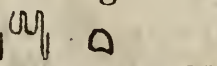 *nglajar*, zeilen; 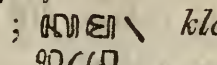 *klambi*, buis. Doch een

eene Pasangngan aan het einde van een woord staande kan nimmer haren klinker verliezen, omdat hierdoor twee stomme medeklinkers het woord zouden doen eindigen, welke de Javanen niet kunnen uitspreken.

De overige vijf teekens, als : 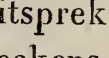 *Wignjan*, of 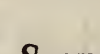 *Sagnjan*, *Tjetjak*, 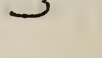 *Lajar*, 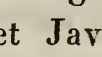 *Tjokro*, en 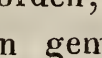 *Pingkal*, waarvan nog moet worden gehandeld, zouden in het Javaansch schrift zeer wel kunnen ontbeerd worden; dezelve dienen eenlijk tot bevordering van gemak en beknoptheid in het schrijven en zijn eigenlijk de vervangers van eenige letters, die bij de voorgaande letter geplaatst zijnde, daarmede eene lettergreep uitmaken.

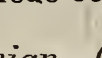 *Wignjan*, (*) eigenlijk 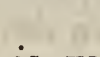 *Sagnjan* genaamd, is van deze gedaante 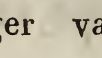 en wordt als vervanger van de stomme *h* achter de lettergreep geplaatst, b. v. *Loerah*, hoofd, gebieder; 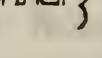 *homah*, huis; 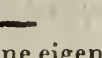

tja-

(*) De *Wignjan* geene eigene plaats in het Alphabet bekleedende, wordt met de Hoksoro 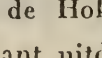 *ho* gelijk gesteld, waarvan zij den consonant uitdrukt. G.

tjahjo, glans, luister. In hetzelfde woord door eene luidende ꦲ *ho* gevolgd wordende, laat men dikwerf, tot voorkoming eener harde uitspraak, de Wignjan achterwege, als: voor ꦫꦲ꦳ꦗꦺꦴ *rahhajoe*, schrijft men ꦫꦲꦗꦺꦴ *rahajoe*, geluk, voorspoed. Dit kan evenwel geen plaats hebben, wanneer de luidende ꦲ *ho* het begin van een volgend woord uitmaakt, vermits alsdan de uitgang van het eerste woord eene verandering zoude ondergaan; men schrijft derhalve niet ꦲꦺꦴꦩꦲꦤ꦳ꦗꦂ *homa hannjar*, maar ꦲꦺꦴꦩꦃ ꦲꦤ꦳ꦗꦂ *homah hannjar*, een nieuw huis.

ꦕꦕꦺꦴ *tjetjak* (*) of ꦕꦕꦺꦴ *tjetjek* wordt door een enkele punt (†) (•) uitgedrukt en boven de letter geplaatst; b. v. ꦠꦶꦗꦁ *tijang*, mensch, ꦩꦺꦁꦏꦺꦴ *mengko*, straks, ꦏꦸ *koe-*

(*) De *Tjetjak* kan als eene vokaallooze ꦁ *ng* beschouwd worden, waarom dezelve in de Alphabetische rangschikking met deze gelijk is gesteld. G.

(†) In sierlijk Javaansch schrift vindt men in plaats van de punt een klein gebogen streepje. G.

koemambang, drijvende. Wanneer op dit teeken in hetzelfde woord eene ꦔ *ngo* volgt, kan hetzelve, even als van de Wignjan is gezegd, achterwege blijven (*), en ofschoon ook ter nedergesteld zijnde, als overtollig worden beschouwd, vermits deze dubbele *ng* niet zoo hard wordt uitgesproken als de verdubbeling eigenlijk zoude medebrengen, doch blijft even zacht, als of er slechts eene *ngo* geschreven ware; b. v. ꦩꦔꦤ꧀ of ꦩꦔꦤ꧀ *mangan*, eten; ꦢꦔꦤ꧀ of ꦢꦔꦤ꧀ *dangan*, ledigheid.

ꦭꦭ *lajar*,(†)ook genaamd ꦭꦾꦭꦭ *Hoeloe-lajar*, is een schuinsche streep ( ), die ongebonden boven de letter wordt geschreven en achter deszelfs klinker(§) eene *r* voegt, als: ꦮꦂꦛ *warto*, berigt, tijding; ꦛꦏꦂ *toekar*, vechten; ꦑꦂꦩ

(*) De etymologie der woorden maakt de plaatsing der Tjetjak dikwijls noodzakelijk, zijnde de daarop volgende ꦔ *ngo* meestal uit dezelve ontstaan. G.

(†) De Lajar en de volgende Tjokro sorteren in de Alphabetische rangschikking onder de Hoksoro ꦫ *ro*, wier medeklinker zij uitdrukken. G.

(§) Staat de Lajar boven eene Haksoro, die haren oorspronkelijken zelfklinker blijft behouden, dan verandert dit teeken denzelven altoos in eene zuivere *a*. G.

mirso, weten; *djerro*, diep.

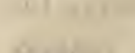 *Tjokro*, wordt door verlenging van den laatsten voet, onder aan de letter gehecht en voegt eene stomme *r* tusschen haren medeklinker en klinker, hetzij deze laatste al dan niet door een teeken gewijzigd zij, als: *brono*, schatten; 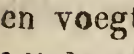 *ngroso*, gevoelen; 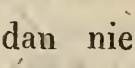 *grijo*, huis. Hieruit volgt, dat de Pasangngan *ro*, nimmer in het midden van een woord wordt gebezigd, tenzij met die letter een volgend woord begint; b. v. 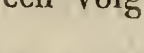 *sampoen rampoeng*, het is beslist, en niet 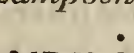

De *Lajar* en *Tjokro* zijn bekend onder den naam van 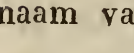 *repo* (*), welk Sanskritisch woord eene benaming is van de letter *r*, die door deze teekens wordt voorgesteld.

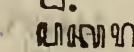 *Pingkal*, wordt mede door verleng-

(*) Ook het in den druk gemist wordende teeken *Kerret* wordt mede onder de *Repo* gerekend. G.

lenging van den laatsten voet der letter aan dezelve vastgehecht, terwijl de laatste ophaal van het teeken zich tot het boveneind der letters verheft.

In zelver voege als de Tjokro eene *r* tusschen de letter voegt, is de Pingkal de plaatsvervanger van de ꦗ *jo*, (*) en moet derhalve gelijk deze letter worden uitgesproken, als in de woorden: ꦩꦸꦭ꧀ꦗꦺꦴ *moeljo* of *moelio*, heerlijk; ꦧꦗꦂ *bjar* of *biar*, dageraad; ꦒꦧꦗꦺꦴꦒ꧀ *gebjog*, wand, beschot. Sommigen vermeenen, dat dit de ware uitspraak niet is, en geven daaraan eenen zeer moeijelijken klank, gelijkende naar dien der zamengevoegde letter *jw*; doch kundige Javanen verzekeren, dat de eerste de ware uitspraak is.

Daar de Pingkal altoos op eenen medeklinker volgt, staat hare uitspraak meestal gelijk aan de *i*, zoo als uit de gegevene voorbeelden ook duidelijk heeft kunnen blijken. Het zal daarbij verkieslijk zijn de *i*, instede van de *j* te bezigen, omdat, wanneer deze letter op de *t* en de *d* volgt, die zamenvoeging ligt voor de ꦕ *tjo*, en ꦗ *djo*, konde genomen worden, als: ꦢꦗꦺꦴ.

(†) De *Pingkal* wordt voornamelijk gebruikt in woorden van Kawischen oorsprong. In het alphabet kan dezelve onder de ꦗ *jo* gerangschikt worden. G.

wadio, (*wadhio*) heir, leger;

kadio (*kadhio*), gelijk, als. De woorden *wadjo* en *kadjo* schrijvende, zoude men in het denkbeeld kunnen geraken, dat dezelve moesten gespeld worden.

Er valt omtrent de schrijfteekens alleen nog aan te merken, dat zij niet zonder onderscheid bij elkander kunnen geplaatst worden, omdat hieruit menigwerf tegenstrijdigheden en wanklanken zouden ontstaan. Ten aanzien van de spelteekens is het een algemeene regel, dat de *Wignjan*, *Tjetjak*, *Lajar*, *Tjokro* en *Pingkal* met ieder klankteeken kunnen worden vereenigd, vermits deze eenlijk op den klinker invloed hebben, en gene de bijvoeging eener stomme letter te kennen geven; weshalve dezelve op elkander geene betrekking nog eene tegenstrijdige werking hebben.

Voorts zijn omtrent de zamenvoeging van teekens de volgende bijzonderheden in acht te nemen:

1°. De Lajar met de Woeloe tegelijk gebezigd zijnde, wordt meestal op deze wijze aan dezelve gehecht, als: *gambir*, zeker struikgewas, *tirto*, water, *sirno*, verdwijnen.

2°. De Tjetjak met Woeloe vereenigd zijn-

de, moet bezijden laatstgemeld teeken worden geplaatst, doch niet in dezelve, vermits het alsdan eene zinsnijding, alleen in gezangen gebruikelijk, voorstelt; b. v. 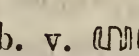 *haking*, droog; 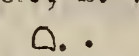 *hing*, te; *hingkang*, die, welke. Met de Pepet gebezigd zijnde, stelt men de Tjetjak in dezelve, als: *dateng*, komen; *mandheng*, aanstaren.

3°. Ter vereeniging van de Tjokro en Soekoe wordt eerst dit laatste teeken op de gewone wijze geschreven, en vervolgens de Tjokro op de linkerzijde van de letter geplaatst, als: *proenggoe*, metaal, *satroe*, vijand.

4°. Op dezelfde wijze wordt de Pingkal, van Soekoe vergezeld gaande, eerst aan de letter gehecht, en vervolgens door verlenging van den laatsten voet der Pingkal de Soekoe daaraan gevoegd, als: *hoebjoeng*, zamenvloeijen, zich verzamelen. De Taling wordt achter den ophaal der Pingkal geschreven, als: *gebjog*, wand, beschot.

5°. De Wignjan, Tjetjak en Lajar, stomme sluitletters voorstellende, kunnen nimmer met

met elkander door dezelfde letter gevoerd worden, doch wel met de Tjokro of Pingkal zamen staan, b. v. 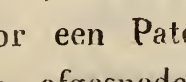 *pasrah*, overgave; 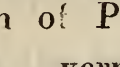 *bjar*, dageraad.

Eindelijk zal het niet overtollig zijn aantehalen, dat de letters *ho*, *ro* en *ngo* niet door een Paten of Pasangngan kunnen worden afgesneden, vermits dezelve als stomme letters door de teekens Wignjan, Lajar en Tjetjak worden vervangen. Alleen maakt de *ngo* hiervan eene uitzondering, wanneer de letter *lo* op dezelve volgt, als: 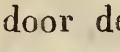 *nglajar*, zeilen, 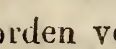 *ngladhenni*, bedienen. Ook moet nog in acht genomen worden, dat de uitspraak der letters *tjo*, *wo*, *do*, *djo*, *jo*, *njo* en *tho*, geene berooving van hare klinkers gedoogende, nooit door een Paten of Pasangngan tot stomme letters worden gevormd, dewijl de klanken, welke daaruit zouden ontstaan, in de taal niet aanwezig zijn en meestal niet kunnen uitgesproken worden, makende alleen de Pasangngan *lo* hierop eene uitzondering, als in het woord: 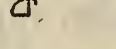 *njlawe*, bij vijfentwintig.

TWEEDE DEEL.

OVER DE WOORDGRONDING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de verdeeling der woorden.

De Javaansche woorden kunnen het eigenaardigst verdeeld worden in *oorspronkelijke* of *stamwoorden* en *afgeleide woorden.* Deze onderscheiding omvat een aanzienlijk gedeelte der taal; de juiste kennis benevens het behoorlijk gebruik daarvan is zeer noodig tot het leeren der taal.

De oorspronkelijke of stamwoorden zijn zulke, die in hunnen oorspronkelijken staat, zonder bijvoegselen of verbuigingen, uit de taal zelve gevormd zijnde, op zich zelve eene beteekenis te kennen geven, als: ꦨꦸꦩꦶ *boemi*, aarde; ꦠꦁꦔꦟ *tangngan*, hand; ꦩꦁꦔꦟ *mangngan*, eten; ꦒꦮꦺ *gawe*, doen; ꦲꦧꦁ *habang*, rood; ꦥꦺꦛꦃ *pĕthak*, wit; ꦭꦟ *lan*, en benevens; ꦭꦮꦁ *lawang*, poort.

Van

Van deze worden de afgeleide woorden gevormd door het voorplaatsen of aanhechten van deeltjes, welke op zich zelve niet kunnen bestaan en zonder beteekenis zijn, maar den zin van het oorspronkelijk woord veranderen, wijzigen of uitbreiden; b. v. 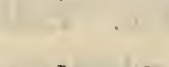 *karaton*, rijk, gebied, ook paleis, van *ratoe*, vorst; 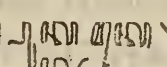 *hangngloempoekkake*, verzamelen, van 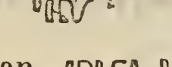 *kloempoek*, vereenigd, bijéén; 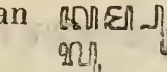 *hamadangngi*, verlichten, van *padang*, licht, helder; 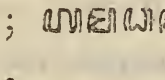 *pagawéjan*, een bepaald werk, beroep, van *gawé*, doen, werken.

De meeste stamwoorden der Javaansche taal bestaan uit twee lettergrepen, waarvan op de eerste in de uitspraak altoos de klemtoon valt, als: *djáran*, paard; 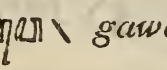 *hōmah*, huis; *tóekoe*, koopen, *nóeli*, vervolgens. Woorden van drie lettergrepen, welke den klemtoon op de middelste letter hebben,

ben, als: *tjarito*, verhaal, geschiedenis; 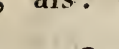 *pandito*, leeraar; 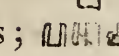 *soelojo*, verschil, twist; 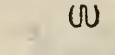 *prakoro*, zaak, worden weinig aangetroffen. Zulke welke vier lettergrepen hebben zijn zeldzaam, en, zoo als bereids is aangehaald, meestal zamengestelde of van Kawischen oorsprong; b. v. 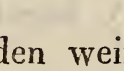 *moro toewo*, schoonvader; 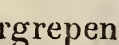 *horo horo*, een veld, heide; 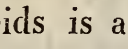 *gondho poero*, zeker gewas, waarvan welriekende olie gemaakt wordt. Zeer gering is mede het getal der woorden van ééne lettergreep, als: 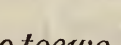 *sing* en 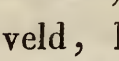 *kang*, die, welke; 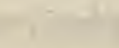 *jen*, als, indien; 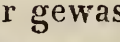 *djer*, immers, enz. Deze enkele klanken schijnen voor het gehoor der Javanen zeer onaangenaam te zijn; ten minsten trachten zij de welluidendheid van zoodanige woorden altoos te bevorderen door een' zachteren klank, welke aan de beteekenis niets afdoet, voor dezelve te plaatsen, als: 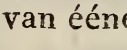 *hĕmeh*, voor 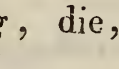 *meh*, omtrent, bijna; 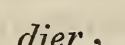 *hĕreh* voor 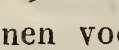

 reh, oorzaak, beweegreden; 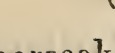

hëmas, voor 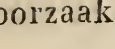 *mas*, goud.

Er bestaan voorts nog zamengestelde woorden, welke ontstaan:

a. Door de zamenvoeging van twee woorden van verschillende beteekenis; b. v.

djoeroe moedi, stuurman; 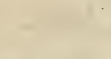 *djoeroe toelis*, schrijver; 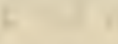 *potro menggolo*, naam van zekere bloem. Tot dit soort van woorden behooren vele namen van plaatsen op Java, als: *Soero Karto*, Soerakarta; 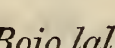 *Bojo lali*, Bojolali; alsmede eigennamen van personen, als: 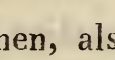 *Singngo djojo*, 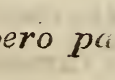 *Soero pati.*

b. Door de verdubbeling van hetzelfde woord, als: 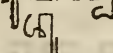 *hoemboel hoemboel*, zeker soort van Javaansche wimpels; 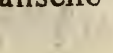

hoendak hoendakkan, eene trap; 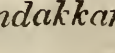 *hawang ngawang*, het uitspansel.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de zelfstandige naamwoorden.

De zelfstandige naamwoorden zijn in deze taal aan geene verandering of verbuiging ter aanduiding van geslacht, getal of naamval onderworpen.

Het geslacht, in andere talen toegekend aan voorwerpen, welke door de natuur niet onderscheiden worden, is in het Javaansch onbekend. Dit gemis kan geenszins als een gebrek, maar veeleer als een voordeel der taal worden beschouwd; dewijl het stelsel, om iedere zaak tot een geslacht te brengen, niet alleen vele moeijelijkheden te weeg brengt, maar ook onnatuurlijk mag genaamd worden.

Alleen de levende wezens, die werkelijk door hunnen aard in geslacht verschillen, worden over het algemeen op eene eenvoudige wijze onderscheiden, door bijvoeging van woorden, welke het geslacht bepaaldelijk te kennen geven, als voor het mannelijke ꦭꦤ꧀ꦤꦁ *lannang* of ꦗꦭꦺꦂ *djaler*, man, mannelijk, en voor het vrouwelijke ꦮꦝꦺꦴꦤ꧀ *wadhon*, ꦮꦺꦝꦺꦴꦏ꧀ *wédhok* of ꦲꦱ꧀ꦠꦿꦶ *hestri*, vrouw, vrouwelijk;

lijk ; b. v. ꦗꦫꦤ꧀ꦤꦁ *djaran lannang*, een hengst; ꦩꦼꦤ꧀ꦢꦺꦴ ꦗꦭꦼꦂ *mendho djaler*, een ram; ꦏꦼꦧꦺꦴ ꦮꦝꦺꦴꦤ꧀ *kebo wadhon*, een wijfjes buffel; ꦥꦺꦴꦠ꧀ꦫꦺꦴ ꦲꦺꦱ꧀ꦠ꧀ꦫꦶ *poetro hestri*, eene dochter.

Sommige voorwerpen hebben voor elk geslacht eene afzonderlijke benaming, als: ꦗꦒꦺꦴ *djago*, haan, ꦧꦧꦺꦴꦤ꧀ *babon*, hen; ꦧꦤ꧀ꦛꦼꦁ *bantheng*, een wilde stier, ꦗꦮꦶ *djawi* of ꦗꦗꦮꦶ *djadjawi*, eene wilde koe; ꦧꦼꦤ꧀ꦗꦺ *bentjé*, eene kwartel van het mannelijke geslacht, ꦒꦼꦩꦏ꧀ *gĕmak*, het wijfje daarvan. Het getal echter van zoodanige woorden is zeer beperkt.

Het getal (numerus) der naamwoorden is in de Javaansche taal zeer onvolledig, daar hetzelve door geenen uiterlijken vorm, hetzij in verbuiging, uitgang of anderzins gekenmerkt wordt. Hoewel in het algemeen mag worden aangenomen, dat een woord in deszelfs oorspronkelijken staat eene enkelvoudigheid te kennen geeft en tevens uit de zamenstelling der taal genoegzaam blijkt,

blijkt, kan de zin echter menigmaal een woord in het meervoudig getal plaatsen.

Wanneer het getal, ter voorkoming van misverstand of onduidelijkheid, eene nadere bepaling vereischt dan uit den zin der rede kan worden opgemaakt, bedient men zich van eene omschrijving, bestaande in het bijvoegen van woorden, die eene meerderheid of minderheid aanduiden, of wel van een bepaald telwoord, zonder dat het zelfstandige naamwoord daarom aan eenige verandering onderworpen is, als: 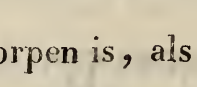 *peksi kathah*, vele vogelen; 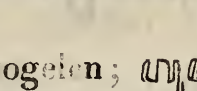 *hoewoh sawetoro*, eenige vruchten, 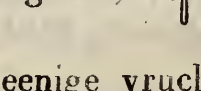 *sakeh hing wong*, alle menschen; 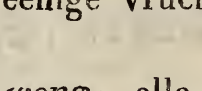 *saroepanning prakoro*, alle (of alle soorten van) zaken; 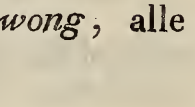 *prahoe tëloe*, drie praauwen of vaartuigen; 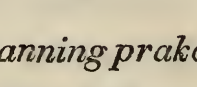 *djaran papat*, vier paarden. Op gelijke wijs wordt het enkelvoud dikwijls bepaaldelijk aangewezen door het telwoord 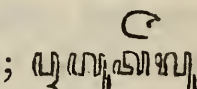 *sidji*, één, of het in deszelfs plaats komende voorzetsel 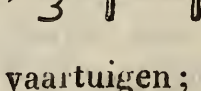

so,

so, b. v. 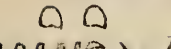 *homah sidji*, één huis;

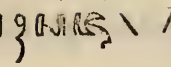 *lawe satoekel*, ééne streng ga-

ren; 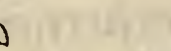 *djamboe sawidji*, ééne djam-

boe (zekere vrucht).

Het onbepaalde meervoud wordt somtijds te kennen gegeven door herhaling van het woord; b. v. 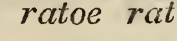 *ratoe ratoe*, vorsten; 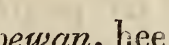 *toewan toewan*, heeren; 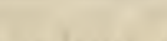 *mantri mantri*, mantries (hoofden); 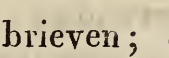 *lajang lajang*, brieven; 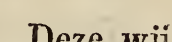 *seksi seksi*, getuigen. Deze wijze van het meervoud uit te drukken is echter niet algemeen in gebruik en moet geenszins verward worden met de verdubbeling van zelfstandige naamwoorden, waarvan later zal worden gehandeld.

Meer gebruikelijk is het bijvoegen van hulpwoorden, welke de meervoudigheid aanduiden, vooral door het woord 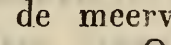 *sami*, Kr. of 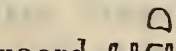 *podo* Ng. beteekenende *zamen*, *allen*, voor het werkwoord, hetwelk door het naamwoord wordt beheerscht, te plaatsen; b. v. 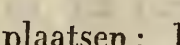

kawoelanningsoen hingkang

podo lakoe dhagang, mijne onderdanen, die (alle) handeldrijven, *bekelle*

podo roemeksoho, de Bekels (dorpshoofden) zullen (hen) gezamenlijk bewaken; 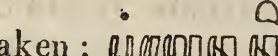

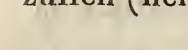 *panggennan tijang*

hawon sami handellik, ter plaatse waar de boosdoenders zich (allen) schuil houden.

Van meer dan éénen vorst of andere verhevene personen sprekende, bedient men zich tot aanduiding van het meervoudige van het woord *poro*, alle; b. v. *poro ratoe*, alle of de Vorsten; *poro nijoko*, de Rijksgrooten.

Er dient hier te worden aangemerkt, dat de lidwoorden, welke in andere talen in een naauw verband staan tot de naamvallen der zelfstandige naamwoorden, in het Javaansch niet aanwezig zijn, welk gemis evenwel naar den aard der taal geene zwarigheid in het regte verstand eener rede veroorzaakt. Het onafscheidbare aanhangsel *hipoen* Kr. en *he*, Ng. het-

hetwelk later meermalen zal voorkomen, vervangt dikwijls de plaats van ons bepalend lidwoord (*) *de* of *het*, en zoude met dien naam kunnen bestempeld worden, zoo hetzelve een op zich zelve staand woord was. Doch men zal bespeuren, dat dit aanhangsel ook als bezittelijk voornaamwoord wordt gebezigd, zijnde dit eigenlijk het rededeel, waartoe hetzelve het meeste betrekking heeft.

Daarentegen heeft de taal het voorzetsel

poen Kr. en *si* Ng. hetwelk op zich zelve niets beteekent, doch voor een eigennaam of titel geplaatst wordende, de kracht van een bepalend lidwoord (†) heeft, als: 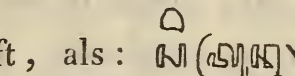 *Si Troenno*, 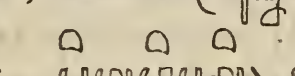 *Si Djojo*, 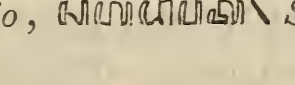 *Si Hadhi Pati*, de

---

(*) De aanhangsels (suffixa) 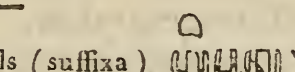 Kr. en 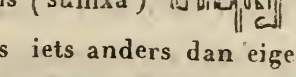 Ng. kunnen nooit als iets anders dan eigenlijke bezittelijke voornaamwoorden beschouwd worden; voor het bepalende lidwoord zouden eer de betrekkelijke voornaamwoorden 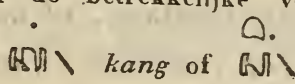 *hingkang*, 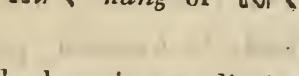 *kang* of 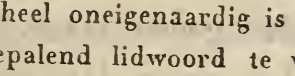 *sing*, kunnen gehouden worden. G.

(†) Vermits het geheel oneigenaardig is voor eigene namen en titels een bepalend lidwoord te vooronderstellen, zullen de voorzetsels 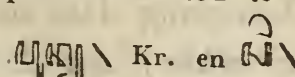 Kr. en 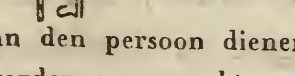 Ng. welke tot nadere aanwijzing van den persoon dienen, als eigenlijke voornamen moeten worden aangemerkt. G.

de Rijksbestierder; 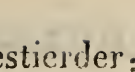 *Poen Dhemang*, Demang. Ook plaatst men dit voorzetsel voor woorden, die juist geene eigenenamen zijn, doch figuurlijk daarvan de plaats bekleeden; b. v. 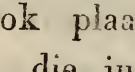 *Si Hadi*, jongere broeder; 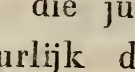 *Si Djennat*, de zalige, de overledene.

Het moet niet onopgemerkt blijven, dat dit voorzetsel alleen in den gemeenzamen stijl gebruikt wordt, en men het derhalve niet voor den naam van een' verhevenen of geëerden persoon stelt, tenzij zulks in een' bespottenden of minachtenden zin geschiedt. Hetzelve wordt alleen gebezigd, wanneer men van iemand spreekt, of ook in den tweeden persoon, zoo dezelve in den vorm van eenen afwezigen of den derden persoon wordt toegesproken.

De naamvallen worden door geene veranderingen, welke het zelfstandige naamwoord aan het einde ondergaat, aangetoond, maar enkel uit de zinschikking verstaan, of door bijvoeging van voortzetsels, en somtijds van een onafscheidbaar aanhechtsel, te kennen gegeven. Ofschoon de taal derhalve geene naamvallen heeft, in den zin als deze benaming door ons verstaan wordt, is het evenwel zeker, dat de naamwoorden in de woordvoeging in dezelfde betrekkingen komen,

men, en is het derhalve noodig, de daarbij gebruikelijke bijvoegsels en omschrijvingen op te geven, terwijl het doelmatig zal zijn, die onderscheidene betrekkingen der naamwoorden met de gewone naamvallen in vergelijking te brengen.

Bij ontstentenis van een lidwoord wordt het zelfstandige naamwoord in den eersten naamval in eenen onbepaalden zin, geheel op zich zelven, zonder bijvoeging van hulpwoorden of aanhangsels, ter nedergesteld, als: 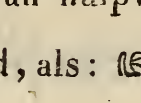 *djaran njandher*, een paard rent; 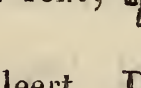 *botjah ngadji*, een kind leert. Deze zamenstelling behelst hoegenaamd geene stellige aanwijzing van het handelende voorwerp; hetzelve bekomt eerst eenen meer bepaalden zin door bijvoeging van het onafscheidbaar, en hier als bepalend lidwoord optredende aanhangsel Kr. en Ng. b. v. 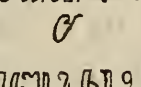 *djaranne njandher*, het paard rent; 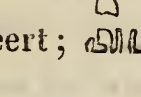 *botjahhe ngadji*, het kind leert; 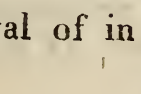 *tijangngipoen sĕpoeh*, de man is oud.

In den tweeden naamval of in den bezittelijken

ken zin ontvangt het naamwoord, dat het onderwerp van den eigendom of der bezitting (*) uitmaakt, het meergenoemde aanhangsel ᮃᮥᮀ Kr. en ᮊᮃᮀ Ng., dat hier de plaats van een bezittelijk voornaamwoord vervult, als: ᮃᮒᮦ ᮃᮥᮀ ᮃᮒᮦᮃᮤᮥᮀ *gadahhipoen toewan*, de bezitting van den heer; ᮃᮥᮦ ᮃᮥᮀ ᮃᮒᮦᮃᮤᮃᮊᮁᮃᮀ *bawahhipoen pangeran*, het gebied van den prins; ᮒᮃᮀᮊᮃᮀᮓᮤ ᮞᮤᮒᮁᮢᮧᮀᮓᮧ *tangnganné Si Troenno*, de hand van Troenno; ᮊᮧᮓᮧᮀᮊᮧᮓᮧᮀᮊᮃᮥᮀ *godonggné wit hikoe*, de bladeren van dien boom.

Wanneer eene werking of aanwijzing van tijd en plaats het onderwerp der rede uitmaakt, is dezelfde bijvoeging gebruikelijk, dan wel die van het aanhangsel ᮃᮀ *hing*, hetwelk op dezelfde wijze aan het woord wordt gehecht; b. v. ᮓᮥᮏᮦᮃᮃᮊᮁᮃᮀ *dawoehhé pangéran*, het

(*) Het is derhalve het naamwoord in den eersten naamval, dat aan het einde door bijvoeging van een aanhangsel (suffixum) eene verandering ondergaat en daardoor de betrekking aanwijst in welke hetzelve tot het volgende naamwoord staat. G.

het bevel van den Prins; 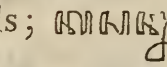 *kandanné wong koenno*, het verhaal der ouden; 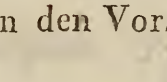 *papakemming nĕgoro*, de jaarboeken des lands; 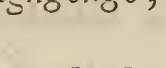 *karsanning ratoe*, de wil van den Vorst; 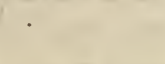 *tjahjanning srengngéngé*, de glans der zon; 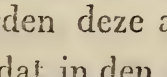 *sakoelonning nagoro*, ten westen der stad.

Dikwijls worden deze aanhangsels weggelaten en het woord, dat in den tweeden naamval staat, zonder eenige bijvoeging, dadelijk achter het voorwerp der handeling geplaatst; hetwelk almede geschiedt, wanneer eene maat of een geheel, waarvan deelen zijn genomen, in de rede ligt opgesloten; als: 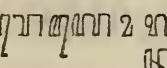 *regol karaton*, de poort van het paleis; 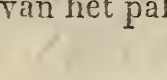 *hajahhan dhalem*, de dienst van den vorst; 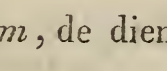 *berras sabagor*, een zak rijst;

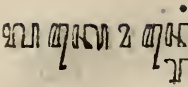 *lakon rong djam*, twee uren gaans.

In den derden naamval plaatst men voor het zelfstandige naamwoord een voorzetsels, hetwelk de strekking der handeling aanduidt, als: *dateng*, *hing*, *marang*, *maring*, *mennjang*, *toemekko*, welke allen de beteekenis hebben van *voor*, *aan*, *naar*; b. v. 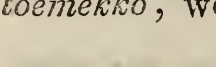 *hangngatoerraken bekti hing ratoenné*, hulde bewijzen aan den Vorst.

Deze naamval wordt ook nog aangetoond door het werkwoord, hetwelk de handeling bevat, en, met aanhechting van het onscheidbare aanhechtsel, Kr. Ng., in den bedrijvenden vorm wordt gebruikt, als: 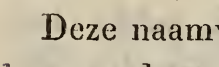 *hadikoe dhak toekokhake djaran*, ik koop een paard voor mijnen broeder.

De vierde naamval wordt dikwijls zonder bijvoeging van voorzetsels aangeduid, als:

matenni wong, eenen mensch dooden;

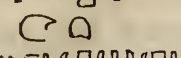 *njoemedh dhijan*, een licht aansteken; 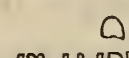 *nglapakki djaran*, een paard zadelen. Somtijds wordt echter het voorzetsel *hing* voor het zelfstandige naamwoord geplaatst; als: 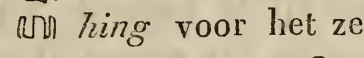

koelo ningngalli hing sampejan, ik zie u.

Een punt van veel grooteren omvang dan het voorgaande is de wijze, waarop men zelfstandige naamwoorden van andere rededeelen vormt. Deze afleidingen zijn van veel belang, omdat zij de taal van eene menigte woorden voorzien, en aan de onderscheidene beteekenissen van dezelve velerhande wijzigingen, hetzij van meerdere uitgestrektheid, dan wel eene beperking of andere doelmatige strekkingen geven. Dezelve dragen tevens veel bij tot de duidelijkheid en juistheid der uitdrukkingen, als ook tot de fraaiheid van den stijl.

De afgeleide zelfstandige naamwoorden worden van oorspronkelijke, van bijvoegelijke naamwoorden, van werkwoorden en somtijds van kleinere rededeelen gevormd, door bijvoeging

na-

namelijk van zekere onafscheidbare voorzetsels of aanhangsels, die op zichzelve geene beteekenis hebben. De meeste afleidingen worden echter van werkwoorden en bijvoegelijke naamwoorden gevormd, terwijl die van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden en van andere rededeelen minder in getal zijn.

De afleiding geschiedt op de volgende wijze:

1°. Door achtervoeging van ᨿᨶᩮᩣ *han*, indien het grondwoord op eene stomme letter uitgaat, en ᨶᩮᩣ *n*, wanneer hetzelve met eenen klinker eindigt, als:

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, als: ᨷᨿᨶᩮᩣ *pangngannan*, lekkernij, versnapering, van ᨷᨿᨶᩮᩣ *pangngan*, spijs, voedsel; ᨩᨾᩮᩣᨿᨶᩮᩣ *lĕmahhan*, grond, gebied, land, van ᨩᨾᩮᩣ *lĕmah*, grond, aarde; ᨠᨳᩮᩣᨠᨠᨶᩮᩣ *kothakkan*, een kistje, doosje, of iets dat daarvan de gedaante heeft, van ᨠᨳᩮᩣᨠᨶᩮᩣ *kothak*, kist; ᨷᨠᨳᩮᩣᨶᩮᩣ *lakon*, gang, bedrijf, van

van ꦮꦏꦺ *lakoe*, gang, wandel, handeling, gedrag; ꦏꦭꦤ꧀ *kalen*, beek, waterleiding, geut, van ꦏꦭꦶ *kali*, rivier; ꦱꦼꦒꦫꦤ꧀ *sĕgaran*, een meer, van ꦱꦼꦒꦺꦫ *sĕgoro*, de zee.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden, als: ꦲꦤ꧀ꦝꦧꦥꦺꦤ꧀ *handappen*, varken (of het lage, verachte dier), van ꦲꦤ꧀ꦝꦥ *handap*, laag, nederig; ꦏꦺꦤꦶꦁꦔꦤ꧀ *koenningngan*, geel koper (het geele voorwerp), van ꦏꦺꦤꦶꦁ *koenning*, geel; ꦥꦛꦏꦤ꧀ *pĕthakkan*, zilver, van ꦥꦛꦏ *petak*, wit; ꦭꦼꦒꦤ꧀ *lĕgen*, palmwijn, van ꦭꦼꦒꦶ *lĕgi*, zoet.

c. Van werkwoorden, als: ꦧꦗꦺꦴꦔꦔꦤ꧀ *bojongngan*, buit in den oorlog (inzonderheid van weggevoerde vrouwen), van ꦧꦗꦺꦴꦁ *bojong*, wegvoeren; ꦠꦶꦁꦒꦭꦭꦤ꧀ *tinggallan*, nalatenschap, van ꦠꦶꦁꦒꦭ *tinggal*, verlaten, na-

nalaten; ᨈᨘᨑᨛᨔᨚᨊ᨞ *sampirran*, een gespannen touw, stok of rak, om kleederen over te hangen, van ᨈᨘᨑᨛᨔ᨞ *sampir*, overhangen, iets over een touw hangen; ᨊᨚᨊ᨜ᨛᨊᨚᨊ᨞ *loenggoehhan*; zitplaats, van ᨊᨚᨊ᨜ᨛ᨞ *loenggoeh*, zitten; ᨉᨚᨉᨘᨈᨘᨔᨚᨊ᨞ *hoetoessan*, zendeling, van ᨉᨚᨉᨘᨈᨘ᨞ *hoetoes*, zenden, uitzenden.

2°. Door aanhechting van bovengemeld aanhangsel ᨑᨚᨊ᨞ *han* of ᨊ᨞ *n* en het voorplaatsen van ᨑ᨞ *ka*.

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, als: ᨑᨔᨚᨉᨘᨔᨚᨊ᨞ *karaton*, paleis, vorstelijk verblijf, van ᨔᨚᨊ᨞ *ratoe*, vorst; ᨑᨘᨉᨘᨔᨚᨊ᨞ *kapoetran*, de woning van eenen zoon van den Vorst of Prins, van ᨉᨘᨔᨚ᨞ *poetro* zoon; ᨑᨈᨘᨈᨘᨔᨚᨊ᨞ *kamassan*, goudsmit of de werkplaats van eenen goudsmit, van ᨈᨘᨈᨘ᨞ *mas*, goud;

goud; ꦏꦥꦠꦤ꧀ *kapaten*, de dood, de staat of het verblijf na dit leven, van ꦥꦠꦶ *pati*, de dood, het sterven.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden, als: ꦏꦲꦤ꧀ꦢꦥ꧀ꦥꦺꦤ꧀ *kahandappen*, nederigheid, onderdanigheid, van ꦲꦤ꧀ꦢꦥ꧀ *handap*, laag, nederig; ꦏꦭꦸꦥꦸꦠ꧀ꦠꦤ꧀ *kaloepoettan*, schuld, misdrijf, van ꦭꦸꦥꦸꦠ꧀ *loepoet*, verkeerd, schuldig; ꦏꦮꦤꦺꦤ꧀ *kawannen*, dapperheid, van ꦮꦤ꧀ *wanni*, dapper.

De woorden ꦏꦗꦠꦲꦤ꧀ *kanjatahhan*, waarheid, zekerheid, en ꦏꦭꦏꦺꦲꦤ꧀ *kalakoehhan*, gedrag, handelwijze, zijn denkelijk van de Maleische taal overgenomen, dewijl de afleiding van de Javaansche grondwoorden ꦔꦗꦺ *njoto*, waar, zeker, en ꦭꦏꦸ *lakoe*, gang, handeling, zouden moeten luiden: ꦏꦗꦠꦤ꧀ *kanjatan* en ꦏꦭꦏꦺꦴꦤ꧀ *kalakon*.

c. Van werkwoorden, als: ꦏꦝꦲꦤ꧀ *kadha-*

kadhadhossan, wording, uitkomst, uitwerksel, van ᨕᨗᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *dhadhos*, worden; ᨀᨛᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *kaloenggoehhan*, eene post, een ambt, van ᨀᨗᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *loenggoeh*, zitten.

3°. Door het voorzetten van ᨕ *pa*:

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, als: ᨕᨚᨘᨚᨗᨚ *pawarti*, tijding, van ᨚᨘᨚᨗᨚ *warti*, nieuws; ᨕᨚᨘᨚᨗᨚᨒᨘᨊ *padhamel*, een bedrijf, van ᨚᨘᨚᨗᨚᨒᨘᨊ *dhamel*, werk, daad.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden, als: ᨕᨘᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *pakewoeh* en ᨕᨘᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨚᨘᨊ *pakewedh*, moeijelijkheid, bezwaar, van ᨘᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *kewoeh* en ᨘᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨚᨘᨊ *kewedh*, moeijelijk, bezwaarlijk.

c. Van werkwoorden, als: ᨕᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *pamilih*, eene keuze, van ᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *milih*, uitkiezen; ᨕᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *pasoembang*, een geschenk of gift bij een feest, van ᨚᨗᨚᨙᨗᨙᨒᨘᨊ *soembang*, geven, bijdragen;

ꦥꦏꦺꦴꦤ꧀ *pakon*, een last, bevel, van ꦏꦺꦴꦤ꧀ *kōn*, gelasten, laten doen.

4°. Door bijvoeging van het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ *han* of ꦤ꧀ *n*, en het voorzetsel ꦥ *pa*:

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, als: ꦥꦧꦺꦗꦤ꧀ *pabejan*, tolpoort, heffingsplaats, van ꦧꦺꦗꦺꦴ *bejo*, tol; ꦥꦘꦶꦤꦤ꧀ *patjinnan*, de buurt of wijk der Chinezen, van ꦘꦶꦤꦺꦴ *tjinno*, een Chinees; ꦥꦒꦝꦲꦤ꧀ *pagadjahhan*, de stal van eenen olifant, van ꦒꦝꦃ *gadjah*, een olifant; ꦥꦝꦺꦱꦤ꧀ *padhesan*, verzameling van dorpen, eene uitgestrektheid land, waarin vele dorpen liggen, van ꦝꦺꦱꦺꦴ *dheso*, een dorp: ꦥꦒꦸꦤꦸꦁꦔꦤ꧀ *pagoenoengngan*, gebergte, bergachtig land, van ꦒꦸꦤꦸꦁ *goenoeng*, berg; ꦥꦗꦠꦤ꧀ *padjaten*, jatibosch, van ꦗꦠꦺꦴ *djati*, jatiboom.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden, als: ꦥꦠꦼꦭꦱꦤ꧀ *patĕlessan*, een kleed waarin men zich

zich baadt, van ᮒᮨᮜᮨᮞ *tĕles*, nat; ᮕᮃᮓ ᮞᮔᮒᮔ *pahasattan*, een kleed waarmede men zich na het baden afdroogt, van ᮃᮓᮞᮒ *hasat*, droog.

c. Van werkwoorden, als: ᮕᮃᮌᮥᮃᮕᮔᮒᮔ *pagawejan*, werk, bezigheid, van ᮃᮌᮥ *gawe*, doen, werken; ᮕᮒᮥᮃᮢᮧᮔ *patoeron*, slaapplaats, van ᮒᮥᮃᮢᮧ *toeroe*, slapen; ᮕᮞᮥᮏᮥᮓᮓᮔ *pasoedjoedhdhan*, bidplaats, van ᮞᮥᮏᮥᮓ *soedjoedh*, bidden; ᮕᮒᮔᮃᮢᮔ *patandhoerran*, de grond, welke geschikt is om beplant te worden, van ᮒᮔᮃᮢ *tandhoer*, planten; ᮕᮒᮃᮜᮃᮔ ᮞᮔ *patilassan*, overblijfsel, van ᮒᮃᮜᮞᮔ *tilas*, nalaten, achterlaten.

5°. Door het voorzetten van ᮕᮔ *pan*, ᮕᮙ *pam* of ᮕᮀ *pang*, welke alle dezelfde kracht

kracht hebben en zich rigten naar den klank der eerste letter van het grondwoord:

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, als: *pandhongo*, wensch, van *dhongo*, gebed; *pambedil*, de afstand van een geweerschot, van *bědil*, een geweer; *panggalih*, overlegging, gedachte, van *galih*, het hart.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden, als: *pamboeri*, de mindere in rang, van *boeri*, achter; *pangngadjeng*, de voornaamste, van *ngadjeng*, voorste.

c. Van werkwoorden, als: *pandjarwo*, uitlegging, verklaring, van *djarwo*, verklaren; *pannjahoer*, betaling, voldoeding, van *njahoer*, betalen; *pangngganggé*, kleeding, van *nganggé*, zich kleeden; *pangawé*, daad,

daad, handeling, gewrocht, van *gawé*, doen, verrigten.

6º. Door voorplaatsing van *pi*.

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, als: 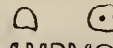 *pikadjeng*, begeerte, verlangen, van *kadjeng*, de wil; 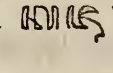 *pitoenno*, van *toenno*, schade, verlies.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden, als: 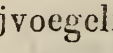 *pikoekoeh*, , stevigheid, hechtheid, standvastigheid, van *koekoeh*, stevig, sterk, standvastig; *pihangkoeh*, trotschheid, van 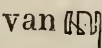 *hangkoeh*, trotsch.

c. Van werkwoorden, als: 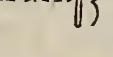 *pitĕdhah*, aanwijzing, van *tĕdhah*, aanwijzen; 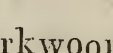 *pitoetoer*, onderrigt, van *toetoer*, zeggen; 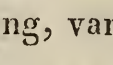 *pitoeloeng*, hulp, bijstand, van *toeloeng*, helpen; 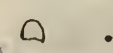 *pi-*

soeng-

soengsoeng, geschenk, van *soengsoeng*, geven, schenken.

7°. Sommige naamwoorden ontstaan door het voorplaatsen van *pra*, (*) of *per*, als: *pratondo*, bewijs, van *tondo*, teeken, merk; *pratélo*, opgave, van of *tetélo*, duidelijk, klaar; *perhipejan*, de betrekking tusschen twee zwagers, welker vrouwen zusters zijn, van *hipé*, zwager; *prabedho*, verschil, onderscheid, van *bedho*, anders, verschillende.

(*) Het voorzetsel *pra* dient eigenlijk beschouwd te worden als eene afleiding van het woord *poro*, *allen*, *gezamenlijk*; b. v. in *prapattan*, een *kruisweg*, hetwelk duidelijk blijkt te zijn zamengesteld uit *papat*, of *pat*, *vier* en *poro*, dus: *vier wegen die zamenloopen;* zoo ook *pradjangdjejan*, *verbindtenis*, *gezamenlijke overeenkomst*, van *djangdji*, eene *belofte*.

Deze

G.

Deze beschrijving van de wijze om afgeleide zelfstandige naamwoorden te vormen heeft zich tot hiertoe alleen tot de regelmatige afleidingen bepaald. De aanhangsels, welke daartoe gebezigd worden, zijn echter aan veranderingen onderworpen, naar mate de welluidendheid zulks vordert met betrekking tot den klank der naaste letter, waarbij die aanhechtsels geplaatst worden. Om dit zoo duidelijk als mogelijk te maken zal ieder van deze onafscheidbare deeltjes afzonderlijk worden nagegaan en de afwijkingen, die zij, hetzij uit noodzakelijkheid of wegens de welluidendheid, dan wel uit eenvoudig taalgebruik, ondergaan, zoo naauwkeurig mogelijk worden aangewezen, en daarbij te gelijker tijd worden aangehaald, welke wijziging zij aan het afgeleide woord geven en welke kracht zij in het algemeen uitoefenen. Evenwel zal dikwijls eene afwijking van den oorspronkelijken zin dier afleidingen worden aangetroffen, welke, door het gebruik gewettigd, met geene mogelijkheid onder bepaalde regelen te brengen zijn.

ꦲꦤ꦳꧀ *hán* plaatst men achter het woord en wordt daarmede vereenigd. Wanneer het woord op een' stommen medeklinker of daarvoor in de plaats komend spelteeken, als: *Wignjan*, *Lajar* en *Tjetjak*, uitgaat, wordt die stomme letter verdubbeld en de ꦲ *ho* van het aanhechtsel weggelaten;

gelaten; b. v. ᮝᮀᮞᮥᮜᮓᮤᮔ᮪ *wangsoellan*, antwoord, van ᮝᮀᮞᮥᮜ *wangsoel*, terugkeeren, ᮌᮌᮃᮀ *gadahhan*, eigendom, van ᮌᮌᮃ *gadah*, bezitten; ᮞᮙᮘᮥᮀᮍᮀᮔ᮪ *samboengngan*, aanlassching, van ᮞᮙᮘᮥᮀ *samboeng*, aanlasschen, aanvoegen; ᮣᮒᮥᮃᮔ᮪ *hatoerran*, aanbod, van ᮣᮒᮥᮃ *hatoer*, aanbieden.

In woorden, welke op Wignjang (ᮿ) uitgaan, wordt dit teeken, omdat het overtollig zoude zijn, wel eens achterwege gelaten, als: ᮌᮌᮔ᮪ *gadahan* voor ᮌᮌᮃᮀ *gadahhan*, bezitting, eigendom; ᮓᮏᮔ᮪ *djarahan* voor ᮓᮏᮃᮀ *djarahhan*, plundering, roof.

In woorden, welke op de teekens *Soekoe* en *Wignjan* uitgaan, wordt en het laatste teeken en de ᮄ *ho* van het aanhechtzel somtijds verwisseld in ᮅ *wo*; b. v, ᮌᮌᮅᮔ᮪ *gadoewan*, voor

voor 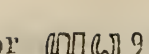 *gadoehhan*, iets dat men in tijdelijk bezit heeft. De teekens *Woeloe* en *Wignjan* een woord eindigende veranderen daarentegen in *jo*, als: 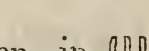 *pasijan*, voor *pasihhan*, liefde.

De afwijkingen, welke alleen om de vloeibaarheid plaats hebben, vindt men voornamelijk bij minder naauwkeurige schrijvers en moeten ook afgekeurd worden, omdat de oorsprong van het woord daardoor verloren gaat, ofschoon het gebruik die schrijfwijze bij sommige woorden heeft gewettigd, als in: 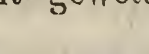 *patjoewan*, voor 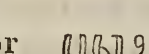 *patjoehhan*, verbod; 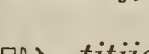 *titijan*, voor 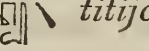 *titihhan*, een rijpaard.

Indien het grondwoord met eenen vokaalklank eindigt, vervalt de klinker van het aanhechtsel geheel, wordende alsdan alleen de stomme *n* achter het woord gevoegd; b.v. 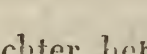 *segaran*, een meer, van 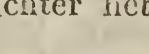 *segoro*, de zee; 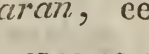 *wadjan*, eene braadpan, van 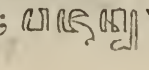 *wodjo*.

wodjo, staal; ꦫꦫꦼꦤ꧀ *raramen*, vrolijkheid, levendigheid, van ꦫꦼ *rame*, vrolijk, levendig.

Wanneer de laatste klinker eene *Hoeloe* of *Soekoe* is, verandert de eerste in *Taling* en de laatste in *Taling-taroeng*, als: ꦏꦥꦸꦠ꧀ꦫꦺꦤ꧀ *kapoetren*, het verblijf der Prinsessen, van ꦥꦸꦠ꧀ꦫꦶ *poetri*, eene prinses; ꦥꦱꦸꦠꦺꦗꦺꦤ꧀ *pasoetjen*, de plaats om zich (voor het gebed) te reinigen, van ꦱꦸꦠꦗꦶ *soetji*, rein; ꦥꦠꦸꦫꦺꦴꦤ꧀ *patoeron*, slaapplaats, van ꦠꦸꦫꦺꦴ *toeroe*, slapen.

Hierin heeft echter deze afwijking plaats, dat het aanhechtsel *an* somtijds achter eenen klinker geplaatst wordt met tusschenvoeging van eene letter, welke den overgang van klank uitdrukt; namelijk als de klinker, waarop het woord uitgaat, eene Soekoe is, wordt achter dezelve eene ꦮ *wo* (*) geplaatst; b. v. ꦥꦺꦴꦮꦤ꧀ *pa-*

(*) Daar de ꦮ *wo* dikwijls verwisseld wordt met de ꦲ *ho*, gelijk in de woorden ꦱꦺꦴꦮꦤ꧀ *sowan*, of ꦱꦺꦴꦲꦤ꧀ *sohan*, ꦮꦺꦴꦤ꧀ *wonten* of ꦲꦺꦴꦤ꧀

pasĕmoewan, een gezelschap van welgekleede menschen, van *sĕmoe*, fraai, schoon.

Indien de klinker eene Taling is, bezigt men de letter *jo*; b. v. *pagawejan*, werk, van *gawé*, werken; *parantejan*, kettingganger, van *ranté*, ketting; *pasarejan*, slaapplaats, van *saré*, slapen; *pagadejan*, lombard, van *gadé*, panden.

Deze schrijfwijze van op de Taling eene *jo* te doen volgen, is meer algemeen dan achter dien klinker enkel eene stomme *n* te plaatsen, en is zeer dienstig om deze woorden te onderscheiden van zoodanige, welker grondwoord met Hoeloe wordt geschreven, als: *kalen*,

---

honten, *woeloe*, of *hoeloe*,

zoude ook hier in plaats van de *wo* in het aanhechtsel *an* de *ho* kunnen geplaatst worden, welke insgelijks den overgang der Soekoe mogelijk maakt. G,

kalen, eene beek, geut, van ꦏꦭꦶ *kali*, eene rivier.

Somtijds wil het gebruik, dat van de algemeene regelen geheel wordt afgeweken, schrijvende men aldus: ꦥꦒꦮꦲꦤ꧀ *pagawehhan*, voor ꦥꦒꦮꦪꦤ꧀ *pagawejan*, werk, van ꦒꦮ *gawé*, werken; ꦏꦝꦝꦲꦤ꧀ *kadhadhehhan*, voor ꦏꦝꦝꦤ꧀ *kadhadhen*, wording, uitkomst, afloop, van ꦝꦲ *dhadhi*, worden; ꦥ꦳ꦗꦁꦗꦲꦤ꧀ *pradjangdjehhan*, ook ꦥ꦳ꦗꦁꦗꦪꦤ꧀ *pradjangdjejan*, belofte, verbindtenis, van ꦗꦁꦗ *djangdji*, beloven, zich verbinden.

Gelijk volgens den algemeenen regel de klank *o* van de letters in het woord, die Legenno zijn, door bijvoeging van ꦤ꧀ *n* in *a*, verandert, als in ꦱꦺꦒꦫꦤ꧀ *sègaran*, zoo ook komt de klinker Taling-taroeng te vervallen, wanneer dezelve in de eerste lettergreep van een woord staat en door eene stomme ꦤ꧀ *n*, ꦩ꧀ *m* of Tjetjak wordt

wordt gevolgd, terwijl de tweede lettergreep des woords eene Pasangngan legenno is; b. v. ꦧꦺꦴꦤ꦳ꦺꦴ *bondho*, vleugelen, binden, wordt ꦧꦤ꦳ꦤ꦳ *bandhan*, een gebondene; ꦱꦺꦴ꦳ꦒ꦳ꦺꦴ *songgo*, opbrengen, leveren, wordt ꦱꦔ꦳ꦒ꦳ *sanggan*, opbrengst.

Er blijft nog alleen op te merken, dat het aanhangsel ꦤ꦳ *han* de kracht heeft van den algemeenen omvang der beteekenis van het grondwoord tot een' kleineren kring of een bijzonder voorwerp te bepalen, gevende ook een onderdeel van een geheel te kennen, alsmede eene vergelijking met de zaak, die door het grondwoord wordt aangeduid of eene verkleining dier beteekenis, hetwelk alles uit de gegevene voorbeelden genoegzaam blijkt. Indien dit aanhangsel achter een woord staat, dat een tijdsbestek te kennen geeft, drukt het eene menigvuldigheid (*) van zoodanige tijdvak-

(*) Op gelijke wijze wordt door het suffixum ꦤ꦳ *han* of ꦤ꦳ *n* een meervoud der getallen uitgedrukt, als: ꦲꦠꦺꦴꦱꦱꦤ꦳ *hatoessan*, honderden, van ꦲꦠꦺꦴ

vakken uit, als: ᮒᮃᮄᮇᮔᮔ᮪ *tahoennan*, jaren, van ᮒᮃᮄᮇ᮪ *tahoen*, jaar; ᮝᮅᮃᮇᮔᮔ᮪ *woelannan*, maanden, van ᮝᮅᮃᮇ᮪ *woelan*, maand.

Het voorzetsel ᮊ *ka*, hetwelk in afgeleide zelfstandige naamwoorden meest altijd verzeld gaat van het aanhechtsel ᮃᮇ᮪ *han*, wórdt met de ᮄ *ho*, als deze de eerste letter van het grondwoord is, dikwijls inéén gesmolten, door deze weg te laten, en deszelfs vokaalklank en schrijfteekens op de ᮊ *ko* over te brengen, als: ᮊᮛᮨᮏ᮪ *karĕp*, de wil (niet ᮊᮃᮛᮨᮏ᮪) van ᮃᮛᮨᮏ᮪ *harep*, willen; ᮊᮒᮥᮛ *katoer*, aanbod (niet ᮊᮃᮒᮥᮛ) van ᮃᮒᮥᮛᮢᮤ *hatoerri*, aanbieden.

Wanneer de klinkers Hoeloe of Soekoe de ᮄ *ho* vergezellen, worden meestal dezelfde regels ten aanzien der verandering van die klanken

---

hatoes, honderd; ᮄᮃᮒᮥᮜᮔ᮪ *hewon*, duizenden, van ᮄᮅᮝ *hewoe*, duizend; ᮏᮉᮃᮇᮔᮔ᮪ *joetan*, millioenen, van ᮏᮉᮒᮥ *joeto*, millioen.

G.

ken in acht genomen, welke hierboven zijn opgegeven, wanneer dezelve op het einde van een woord staan; b. v. 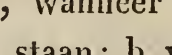 *kolek*, een draaikolk, van 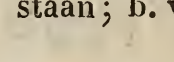 *hoelek*, omdraaijen.

De eerste letter van het grondwoord *ro* of *lo* zijnde, wordt de vokaalklank van het voorzetsel dikwijls weggelaten, en die letters, de eerste in den vorm van het teeken Tjokro en de andere in dien van Pasangngan, onder de *ko* geplaatst; 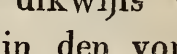 *kraton*, paleis, voor 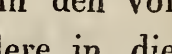 *karaton*; 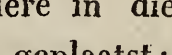 *klangngennan*, vermaak, verlustiging, voor 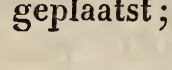 *kalangngennan*.

De afleiding door *ka* en 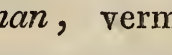 *han* geeft eenen afgetrokken' zin, eene hoedanigheid of eigenschap te kennen, en bepaalt de algemeene beteekenis des woords mede tot een' bijzonderen kring; wordende daardoor ook de plaats, het verblijf of de staat, waarin iets geschiedt of verrigt wordt, dan wel de werker of uitvoerder eener handeling te kennen gegeven. Hetzelve dient tevens in het bijzonder om eene woning

woning of een huis aan te duiden, door bij den naam van den bewoner deze aanhechtsels te plaatsen, als: 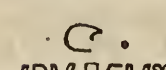 *kadhemangngan*, het huis van den *Demang*; 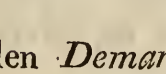 de woning van Sosro-Negoro.

Het voorzetsel *pa* is op dezelfde wijze als *ka* aan vereeniging met de eerste letter van het grondwoord onderworpen; b. v. 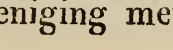 *patoerran*, opgave, verklaring, van 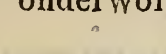 *hatoer*, aanbod; *pogerran*; een regter, van 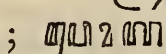 *hoeger*, op iemand steunen; 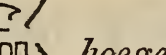 *pranti*, een gereedschap, van *ranti*, gereed zijn.

Dit voorzetsel ondergaat bovendien dikwijls in woorden, welke van den onbepaalden tijd eens werkwoords zijn afgeleid, eene verandering in 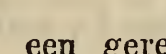 *pan*, *pam* en *pang*, wanneer het grondwoord met zekere bepaalde letters begint,

gint, welker klank met den uitgang dier voorzetsels overeenkomt, te weten:

pan, wordt geplaatst voor de letters *no*, *dho*, *do*, *djo*, of *njo*; b. v. 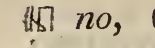 *pannoengkoel*, onderwerping, van 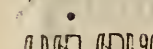 *noengkoel*, zich onderwerpen, 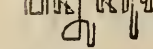 *pannantangngan*, uitdaging, van 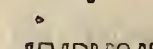 *nantang*, uitdagen; 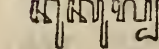 *pannambangngan*, het overvaren, oversteken (eener rivier), van 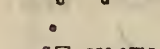 *nambang*, overvaren; 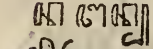 *pandhoegi*, gissing, meening, van 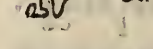 *dhoegi*, gissen, meenen; 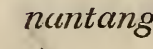 *pandhalih*, verdenking, van *dhalih*, verdenken; 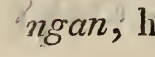 *pandoedoek*, uitdieping; van 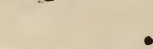 *doedoek*, uitdiepen; 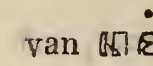 *pandjaloek*, verzoek, van 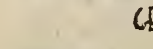 *djaloek*, verzoeken; 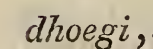

njip-

njipto, meening, van ꦤꦗꦶꦥ꧀ *njipto*, vermeenen;

ꦥꦤꦗꦼꦁꦏ꧀ꦭꦺꦴꦁ *pannjengklong*, aftrekking, inhouding, van ꦤꦗꦼꦁꦏ꧀ꦭꦺꦴꦁ *njengklong*, inhouden, aftrekken.

ꦥꦩ *pam*, stelt men voor werkwoorden, welke met eene ꦩ *mo* of ꦧ *bo* beginnen, als: ꦥꦩꦩꦼꦭꦶꦁ *pammelling*, bestelling, last, van ꦩꦼꦭꦶꦁ *melling*, bestellen, belasten, opdragen; ꦥꦩꦺꦴꦒꦏ꧀ *pammogok*, wederspannigheid, onwilligheid, van ꦩꦺꦴꦒꦏ꧀ *mogok*, wederspannig, tegenstrevig zijn; ꦥꦩꦧꦗꦂ *pambajar*, betaling, van ꦧꦗꦂ *bajar*, betalen.

ꦥꦁ *pang*, staat voor de letters ꦒ *go* en ꦔ *ngo*, b. v. ꦥꦒꦭꦶ *panggali*, uitgraving, van ꦒꦭꦶ *gali*, uitgraven, graven; ꦥꦒꦭꦶꦃ *panggalih*, gedachte, van ꦒꦭꦶꦃ *galih*, het hart; ꦥꦔꦿꦸꦁꦒꦺ *pangngroengoe*, gehoor, van ꦔꦿꦸꦁꦒꦺ *ngroengoe*, hoo-

ren ; ᮕᮀᮀᮃᮓᮀᮓᮃᮔ᮪ *pangngahoebban*, schuil-plaats, van ᮀᮀᮃᮓᮀᮓᮃᮔ᮪ *ngahoeb*, onder een dak schuilen.

Daar deze bijvoeging der stomme letters ᮔ᮪ *n*, ᮙ᮪ *m*, en *Tjetjak* bij het voorzetsel ᮕ *pa*, dikwijls eenen dubbelen medeklinker doet ontstaan, wanneer het grondwoord met eene dier letters aanvangt, zoo wordt die bijvoeging, ter vermijding van de daaraan verbondene verwarring van klank, veeltijds door kiesche schrijvers achterwege gelaten; en hoewel de afleiding des woords het tegendeel moge vorderen, is het echter verkieslijk niet altoos een' dubbelen medeklinker te schrijven, zoo ter bevordering der zachtheid van de uitspraak, als uit hoofde men die verdubbeling niet altoos noodzakelijk kan beschouwen, daar het woord toch genoegzaam kenbaar is, en hieruit geen misverstand kan geboren worden; zoo schrijft men: ᮕᮀᮓᮥᮀᮊᮧᮜ᮪ *panoengkoel*, onderwerping, voor ᮕᮙᮓᮥᮀᮊᮧᮜ᮪ *pannoengkoel*; ᮕᮜᮥᮜᮔᮀᮔᮃᮔ᮪ *pamoelangngan*, leerling, voor ᮕᮙᮥᮜᮔᮀᮔᮃᮔ᮪ *pammoelangngan*; ᮕᮙᮀᮔ᮪

ꦥꦩꦼꦁꦏꦸ *pamengkoe*, bestuur, regering, voor ꦥꦩ꦳ꦼꦁꦏꦸ *pammengkoe*; ꦥꦔꦫꦸꦁꦏꦸ *pangroengoe*, gehoor, voor ꦥꦔꦔꦫꦸꦁꦏꦸ *pangngroengoe*. Het weglaten echter van de dubbele *ng* (*Tjetjak*) is minder gebruikelijk, als wordende dit schrijfteeken volgens den algemeenen regel niet zwaar uitgesproken en meermalen zonder noodzakelijkheid door de Javanen ter neder gesteld. De verdubbeling wordt ook veelal bewaard, wanneer de letters van het grondwoord *Legenno* of zonder schrijfteeken zijn; men schrijft derhalve beter ꦥꦤ꦳ꦺꦴꦠꦺꦴ *pannoto*, regeling, dan ꦥꦤꦺꦴꦠꦺꦴ *panoto*, dewijl dit laatste ligt *ponoto* kan worden uitgesproken.

Het voorzetsel ꦥ *pa* gaat veelal verzeld van het aanhangsel ꦥꦤ꦳ *han* of ꦤ꦳ *n*, waarbij is op te merken, dat, wanneer in woorden, welke van werkwoorden, met ꦝ *dho*, ꦢ *do*, ꦗ *djo*, ꦒ *go* of ꦧ *bo* beginnende, zijn afgeleid, dit aanhangsel ook wordt gebezigd, men alsdan het voorzetsel ꦥ *pa* gebruikt, en dit laatstgemelde niet van ꦥꦤ꦳ *pan* verzeld zijnde, hetzelve in dat geval den vorm ꦥꦤ꦳ *pan*, ꦥꦩ꦳ *pam* of ꦥꦔ *pang*

pang aanneemt. Zoo schrijft men 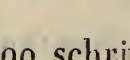 Kr. *padhamellan*, werk, van 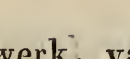 *dhamel*, werken; 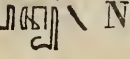 Ng. *pagawejan*, werk, van 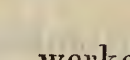 *gawe*, werken; 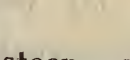 *padhadharran*, toetssteen, van 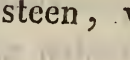 *dhadhar*, toetsen, 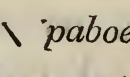 *paboekan*, opening, begin, van 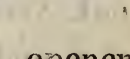 *boeko*, openen, beginnen; en daarentegen *pandhamel*, gewrocht, *pandhadhar*, het toetsen; 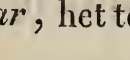 *pamboeko*, het openen; doch nimmer 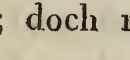 *pandhamellan*, 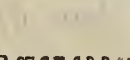 *panggawejan*, enz.

Het spreekt van zelve, dat deze regel alleen doelt op de vorenstaande vijf letters, en op de overige, namelijk 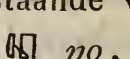 *no*, 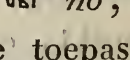 *njo*, 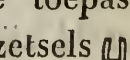 *mo*, en 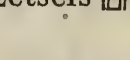 *ngo*, van geene toepassing is, als wordende deze met de voorzetsels 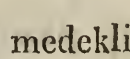 *pam*, 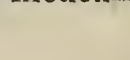 *pan*, en 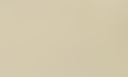 *pang* dubbele medeklinkers, waarbij het on-

onderscheid, bij dien regel aangewezen, niet merkbaar is, en aangaande welke ook reeds de noodige uitlegging is gegeven.

In de beteekenis maakt het ook eenig verschil, of het voorzetsel ᨕ *pa* al dan niet met ᨊᨚᨗ *han* is zamengevoegd; daarvan verzeld gaande duidt de beteekenis des woords een onderwerp, gebruik of einde aan, terwijl in het tegenovergestelde geval hetzelve eene uitwerking, ook de wijze hoedanig iets geschiedt, te kennen geeft.

Als eene onregelmatigheid wordt hier voorts aangeteekend, dat in de woorden ᨕᨊᨚᨗᨉᨛᨊ *pakewoeh*, Ng. en ᨕᨊᨚᨗᨕᨛᨊ *pakewedh*, Kr. moeijelijkheid, zwarigheid, afgeleid van ᨊᨚᨗᨉᨛᨊ *hewoeh* en ᨊᨚᨗᨕᨛᨊ *hewedh*, moeijelijk, bezwaarlijk, eene ᨀ *k* tusschen het voorzetsel ᨕ *pa* en het grondwoord wordt gevoegd, waarvan zich geen ander voorbeeld dan dit opdoet.

Zoo wel in schrift als uitspraak en voornamelijk in het gesprek, worden de voorzetsels ᨀ *ka* en ᨕ *pa*, benevens de afleidingen van het laatste dikwijls veranderd in ᨀᨛ *kĕ*, ᨕᨛ *pĕ*, ᨊᨛ

pen, *pem* en *peng*, hetwelk aan de beteekenis niets afdoet, maar alleen tot verzachting van den klank geschiedt.

pi, wordt voor het grondwoord geplaatst, zonder daaraan, wanneer hetzelve een zelfstandig naamwoord is, eenige verandering van beteekenis toe te brengen; hetzelve schijnt geen ander nut te hebben, dan dat een bijvoegelijk naamwoord en een werkwoord daardoor tot zelfstandige naamwoorden gevormd worden. Dit voorzetsel staat ook gelijk aan het voormelde *pa*, vermits men zoo wel *pakoekoeh*, *patĕdhah*, als: *pikoekoeh* en *pitĕdhah* zoude kunnen schrijven. De laatste schrijfwijze van die en meer andere woorden is echter algemeen aangenomen en wordt in den eerbiedigen stijl dikwijls, doch ook zonder noodzakelijkheid, voor het woord geplaatst; beschouwende de Javaan het welvoegelijk zijne woorden, wanneer hij tot een' meerderen spreekt, zoo veel mogelijk uit te breiden.

De voorzetsels *pra* en *per* hebben geene andere strekking dan het voorgaande en worden

den zelden aangetroffen; schijnende het zelfs, dat zij niet oorspronkelijk tot de Javaansche taal behooren, maar van het Maleische voorzetsel *per* ontleend zijn.

De aanhechtsels, welke bij een werkwoord worden gevoegd ter aanduiding van de onbepaalde wijze of tot eenig ander einde worden natuurlijker wijze weggelaten, wanneer dat grondwoord tot een afgeleid zelfstandig naamwoord gevormd wordt, als van: 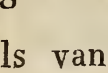 *ngedhoem*, verdeelen, komt 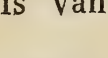 *dhoemman*, aandeel, gedeelte, van 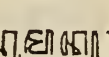 *handheleng*, zien, 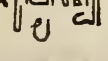 *pandheleng*, gezigt.

Er blijft ten aanzien der zelfstandige naamwoorden alleen nog te vermelden, dat zij dikwijls worden herhaald of verdubbeld, dan wel twee naamwoorden te zamen gevoegd, waardoor aan de beteekenis eene zekere wijziging wordt gegeven. Men kan dezelve in de voormelde beide soorten verdeelen, als: *herhaalde naamwoorden*, waarin het grondwoord alleen wordt herhaald, en *zamengevoegde naamwoorden*, bestaande uit de vereeniging van twee bijzondere woorden.

De eenvoudige herhaling van een naamwoord

geeft

geeft somwijlen een onbepaald meervoudig getal te kennen; in andere gevallen echter wordt door de herhaling eene verschillende beteekenis aan het woord gegeven, welke zich tot een bijzonder voorwerp bepaalt, hetzij dat hetzelve in vergelijking met het grondwoord wordt gebragt, of op deszelfs beteekenis geene de minste betrekking heeft en alleen eene bijzondere benaming van een voorwerp uitmaakt, zoo als uit de volgende voorbeelden zal blijken; 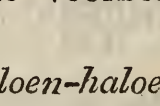

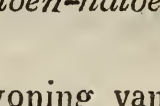 *haloen-haloen*, plein of voorhof van een paleis of woning van een' aanzienlijken persoon (bij de Hollanders verkeerdelijk *Passeerbaan* genaamd), kan niet beschouwd worden eenige betrekking te hebben op het enkele woord 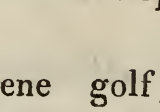

haloen, eene golf, baar; 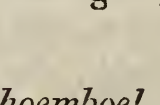

hoemboel-hoemboel, beteekent eene soort van langen wimpel, welke aan een bamboes opgestoken wordt, terwijl 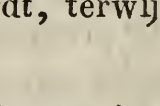 *hoemboel*, eene benaming is van iets dat opstijgt, als: eene fontein, bron, enz.

Er zijn voorts vele herhaalde woorden, waarvan het enkele niet bestaat, als: 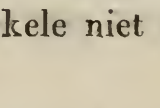 *ho-*

ro-horo, een veld, weide; ꦲꦭꦲꦭꦶ *hali-hali*, een ring; ꦲꦔꦔꦲꦔꦔꦶ *hanggi-hanggi*, geneesmiddel; ꦲꦮꦁꦔꦮꦁ *hawang-ngawang*, het uitspansel, de dampkring; ꦭꦺꦥꦏ꦳ꦭꦺꦥꦏ꦳ *lopak-lopak*, eene sirih-doos, en meer dergelijke.

Andere en wel de meeste herhaalde woorden hebben betrekking op de beteekenis van het enkele woord, waarvan zij gevormd zijn; b. v. ꦲꦤ꦳ꦤꦶ *hanni-hanni*, eene soort van sikkel, waarmede de padie wordt gesneden, van ꦲꦤ꦳ꦤꦶ *hanni* of eigenlijk ꦔꦤ꦳ꦤꦶ *ngenni*, padie snijden.

Behalve deze regelmatig herhaalde naamwoorden is er nog eene andere soort, waarvan de vokaalklanken eene verwisseling ondergaan, als: ꦏꦭꦁꦏꦭꦶꦁ *kolang-kaling*, eene soort van gewas; ꦲꦺꦴꦫꦁꦔꦫꦶꦁ *horang-ngaring*, zeker blad; ꦲꦺꦴꦤ꦳ꦛꦁꦔꦤ꦳ꦛꦶꦁ *hontang-nganting*, een eenig kind; ꦮꦺꦴꦫꦭꦮꦫꦶ *wora-wari*, zekere bloem; ꦧꦭꦁꦧꦭꦸꦁ *balang-baloeng*, voor ꦧꦭꦸꦁ *baloeng*, beenderen, gebeente.

De zamengevoegde naamwoorden kunnen mede in twee soorten worden onderscheiden, namelijk in zulke, welke bestaan uit twee verschillende woorden van gelijke beteekenis, als: ꦱꦸꦏ꧀ꦮ-ꦥꦶꦫꦺꦤ꧀ꦤ꧀ *soeko-pirenno*, genoegen, welbehagen; ꦱꦶꦃ-ꦠꦽꦺꦱ꧀ꦤ꧀ *sih-tresno*, liefde, genegenheid; en in de zoodanige, waarvan elk woord eene andere beduidenis heeft, uit welker vereeniging echter eene bijzondere beteekenis geboren wordt, als: ꦗꦸꦫꦸ-ꦠꦺꦴꦭꦶꦱ꧀ *djoeroe-toelis*, een schrijver, van ꦗꦸꦫꦸ *djoeroe*, bestierder, werker, en ꦠꦺꦴꦭꦶꦱ꧀ *toelis*, schrijven; ꦗꦸꦫꦸ-ꦩꦸꦢꦶ *djoeroe-moedi*, stuurman, van ꦗꦸꦫꦸ *djoeroe* en ꦩꦸꦢꦶ *moedi*, roer; ꦱꦔ꧀ꦒꦺ-ꦭꦔ꧀ꦔꦶꦠ꧀ *songgo-langngit*, de naam van zekere bloem, van ꦱꦔ꧀ꦒꦺ *songgo*, ondersteunen, stutten, en ꦭꦔ꧀ꦔꦶꦠ꧀ de lucht; ꦩꦺꦴꦫꦺ-ꦠꦺꦮꦺ *moro-toewo*, een schoonvader (die als oudere verwant toegenaderd is), van ꦩꦺꦴꦫꦺ *moro*, naderen en ꦠꦺꦮꦺ *toewo*, oud.

Er

Er dient voorts nog te worden aangemerkt, dat de eerste letter van het woord dikwijls verdubbeld wordt, waardoor de kracht der uitdrukking van hetzelve zeer wordt vermeerderd. Deze herhaling geschiedt echter dikwijls zonder noodzakelijkheid en strekt alsdan alleen tot bevordering van de fraaiheid en den nakruk in de voordragt; b. v. 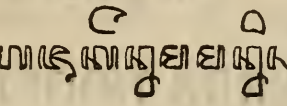

hodjo kenno mamannissing roeroebo, laat u niet door het zoet der verleiding wegslepen. In vele woorden echter heeft de herhaling altoos plaats, en kan niet worden verwaarloosd zonder de beteekenis van het woord te verduisteren, als: 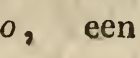 *pépéko*, een dreigend onheil; 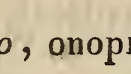 *lélédho*, onopregtheid; 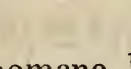 *lélewo*, eene aangenomene houding.

Al hetgeen in den loop van dit hoofdstuk ten aanzien van de voorzetsels en aanhechtsels der zelfstandige naamwoorden, derzelver vereeniging daarmede en de verandering van letters of klanken in sommige gevallen is gezegd, is ook op de dubbele naamwoorden geheel van toepassing, moetende hieromtrent slechts worden aangemerkt, dat de voorzetsels voor het eerste woord en de aanhechtsels achter het laatste geplaatst

plaatst worden, en alzoo geene afscheiding derzelve kan ontstaan. De naamwoorden, welker eerste letter verdubbeld is, kunnen echter geene verdubbeling aannemen, en daarvan verzeld moetende zijn, vervalt de bedoelde herhaling.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Bijvoegelijke Naamwoorden.

In de eenvoudige zamenstelling wordt het bijvoegelijke achter het zelfstandige naamwoord geplaatst, als: 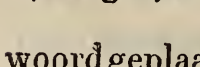 *bannjoe hadem*, koud water; 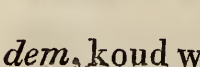 *ladhing landep*, een scherp mes; 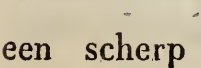 *homah gĕdé*, een groot huis; 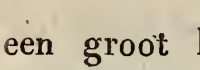 *laré halit*, een klein kind.

Eene meer uitdrukkelijke bevestiging der hoedanigheid wordt dikwijls voorgesteld door het bijvoegelijke naamwoord te doen voorgaan; hetwelk geschiedt zonder de beide woorden door een werkwoord te verbinden; doch zijnde het zelfstandige naamwoord alsdan altoos van een aanwijzend voornaamwoord of een daarmede

mede gelijkstaand aanhechtsel verzeld ; b. v.

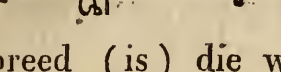

hombo dhĕlanggoeng hikoe,

breed (is) die weg, of die weg (is) breed;

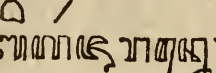

bigar djaranné, het paard (is) wild.

De nadruk wordt ook dikwijls vermeerderd door tusschenvoeging van de woorden

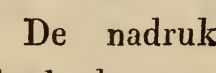

sing, *kang*, *hingkang*,

die, dewelke; b. v. 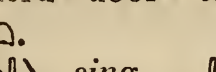 *prakoro kang roebĕdh*, eene zaak die moeijelijk is;

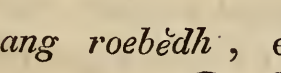

krono hora kenno pengngoeloe hikoe hangandhel maring wong kang holo, want de hooge priester kan eenen mensch, die slecht is, niet vertrouwen.

De bijvoegelijke naamwoorden zijn, even als de zelfstandige, aan geene verandering ten aanzien van geslacht, getal of naamval onderworpen, zijnde al hetgeen in het voorgaande hoofdstuk dienaangaande is gezegd ook op dit rededeel van toepassing. In de herhaling van een bijvoegelijk naamwoord ligt insgelijks veelal een onbepaald meervoud opgesloten; doch in andere

ge-

gevallen moet dezelve niet daarvoor gehouden worden, maar dient tot vermeerdering van den nadruk in de rede, als: 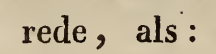 *homah gédé-gédé*, groote huizen; 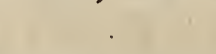 *pradjoerit bĕtjik-bĕtjik*, goede soldaten; 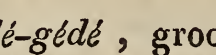 *serroe-serroe*, zeer hard.

De afleiding van bijvoegelijke naamwoorden uit andere rededeelen bepaalt zich, onder de in het vorige hoofdstuk aangegevene regelen, voornamelijk tot die, welke van werkwoorden gevormd zijn, door de aanhechting van *ka* en *han*; welke afleidingen wel als bijvoegelijke naamwoorden in de rede voorkomen, doch eigenlijk moeten beschouwd worden tot de voorleden deelwoorden van het werkwoord te behooren, als: 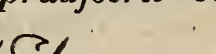 *keringngan*, geacht, geëerd, eigenlijk: die vele aanhangers of volgelingen heeft, van *hiring*, volgen, naast of op zijde gaan.

Van bijvoegelijke naamwoorden leidt men ook andere af door bijvoeging van 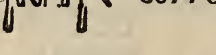 *han* of

n; b. v. *hirengngan*, onbeplant (rijstveld na den oogst), van *hireng*, zwart; *koenningngan*, beplant (rijstveld, op het tijdstip dat de padie rijp, dus geel is) van *koenning*, *geel*.

Geheel onregelmatig is de afleiding der woorden *kapennak*, (Ng.) en *saketjo* (Kr.) aangenaam, gemakkelijk, behagelijk, van *hennak* en *hetjo*, lekker (van smaak), doende zich daarvan ook geen ander voorbeeld op.

Door bijvoeging van *ka* en *han*, bekomt het bijvoegelijke naamwoord ook den zin, welke in onze taal door het voorzetsel *te* wordt uitgedrukt, als: *kahamban*, te breed, van *hombo*, breed; *kagĕden*, te groot, van *gĕdé*, groot, enz.

Het aanhechtsel verandert ook wel in *hen*; b. v. *katjendakken*, te kort.

De

De trappen van vergelijking der bijvoegelijke naamwoorden ondergaan geene verandering van uitgang of anderzins; doch men bedient zich van de bijvoeging van woorden of eene omschrijving, waardoor de onderscheidene betrekkingen, die de vergelijking vereischen, worden te kennen gegeven.

De vergrootende trap wordt gewoonlijk uitgedrukt door het bijvoegelijke onmiddelijk voor het zelfstandige naamwoord te plaatsen, als wanneer de vergrooting uit den zin moet worden verstaan: b. v. 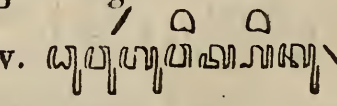 *doewoer hoewit hikoe*, die boom is hooger; 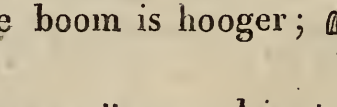 *rōso djarankoe*, mijn paard is sterker.

Indien het vergelekene voorwerp genoemd wordt, neemt hetzelve een der woorden 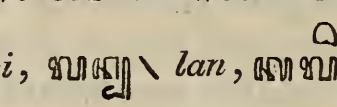 *karo*, *kambi*, *lan*, *kalih*, in dezen zin alle *dan* beteekenende, voor zich; b. v. 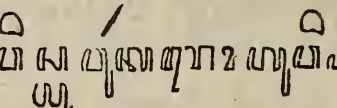 *hoewit hiki wis doewoer karo hoewit hikoe*, deze boom is hooger dan die boom.

Ook plaatst men voor het bijvoegelijke naamwoorde volgende woorden, waardoor de vergrooting wordt versterkt, als: 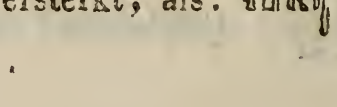 *lankoeng* en

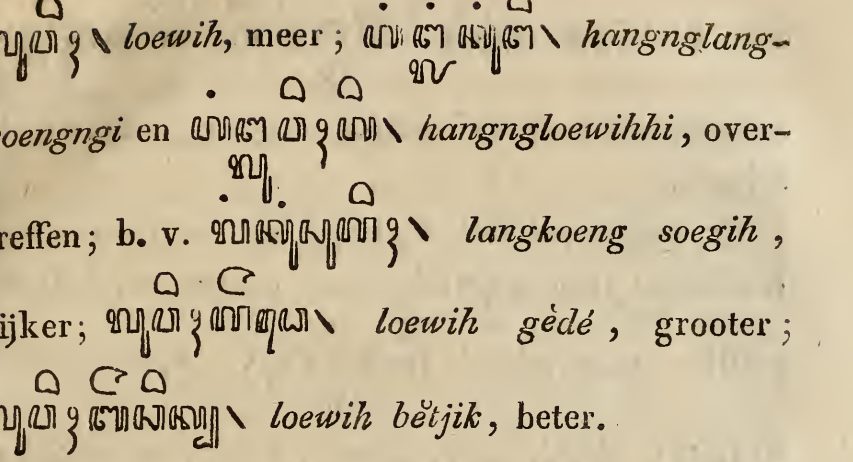

loewih, meer; *hangnglang-koengngi* en *hangngloewihhi*, overtreffen; b. v. *langkoeng soegih*, rijker; *loewih gédé*, grooter; *loewih bĕtjik*, beter.

De overtreffende trap wordt doorgaans op dezelfde wijze als de vergrootende uitgedrukt, en moet alsdan uit den zin verstaan worden; b. v. *toelissan kang loewih bĕtjik*, het fraaiste schrift; *hangnglangkoengngi-hageng*, zeer groot, buitengewoon groot. Ook wordt het woord *saking*, (*) *tekko* of *sekko* er dik-

---

(*) Naar alle waarschijnelijkheid is het woord *saking* eene afleiding van *songko*; weshalve het beter is hetzelve *sangking* te schrijven, gelijk hetzelve door de meeste Javanen wordt uitgesproken.

G.

dikwijls bijgevoegd, als: 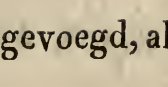

hangnglangkoengngi saking bagoes, uitstekende schoon.

De meeste nadruk wordt echter aan den overtreffenden trap gegeven door achter het bijvoegelijke naamwoord 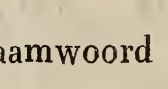 *pijambak* of 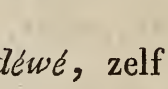 *déwé*, zelf, alleen, eenig, of 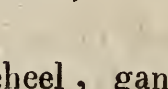 *pisan*, geheel, gansch, te doen volgen, als: 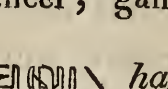 *hageng pijambak*, de grootste; 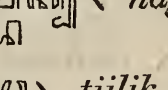 *tjilik déwé*, de kleinste.

Eene herhaling van het woord met bijvoeging van het aanhangsel 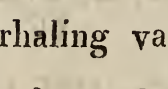 *hipoen* en 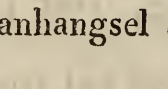 *hé* geeft ook eenen zekeren overtreffenden trap te kennen, als in de woorden: 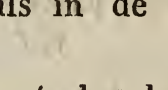 *lawaslawassé*, het langste, ten langste (van den tijd); 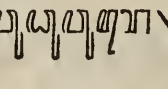 *doewoer doewoerré*, het hoogste, ten hoogste, enz.

In den verheven' stijl, bijzonderlijk wanneer van de godheid, eenen Vorst of ander' verhevenen

venen persoon wordt gesproken, bedient men zich veel van het Kawische woord ꦩꦺꦴꦲ꧀ *moho*, hetwelk in dezen zin eene verhevenheid of uitmuntendheid aanduidt en in de Javaansche taal enkel in deze zamenstelling gebruikt wordt; b v. ꦒꦺꦱ꧀ꦠꦶꦲꦪꦁꦩꦺꦴꦲ꧀ *Goesti Allah kang moho soetji*, de allerheiligste God; ꦏꦁꦗꦼꦁꦫꦣ꧀ꦗꦺꦴꦲꦪꦁꦩꦺꦴꦲ꧀ꦲꦒꦼꦁ *kangdjeng rodjo kang moho hageng*, de grootste, verhevenste koning; (*) ꦩꦺꦴꦲ꧀ꦩꦸꦭ꧀ꦗꦺꦴ *moho moeljo*, de heerlijkste.

Van de bijvoegelijke naamwoorden valt alleen nog te zeggen, dat zij in de zamenstelling, even als de bijwoorden en werkwoorden, dikwijls het onscheidbare voorzetsel ꦲ *ha* bij zich nemen, hetwelk de kracht der uitdrukking bevordert en tot aanvulling en verfraaijing van den stijl zeer dienstig is; b. v. ꦭꦩꦸꦤ꧀ꦲꦺꦴꦤꦺꦴꦮꦺꦴꦁꦥꦠ꧀ꦫꦥꦺꦃꦲꦧꦺꦠ꧀ꦗꦶꦏ꧀ *lamoen hono wong patrappé habětjik*, indien iemand een goed gedrag heeft.

VIER-

(*) Aldus noemen de Javanen bij uitsluiting den Koning der Nederlanden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de voornaamwoord.

De voornaamwoorden ondergaan, even als de zelfstandige naamwoorden, geene verandering noch verbuiging tot aantooning van geslacht, getal of naamval, wordende de onderscheidene betrekkingen in de rede insgelijks uit de zamenstelling of door bijvoeging van daartoe dienende woorden verstaan.

VAN DE PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN.

Levenlooze voorwerpen komen in de Javaansche taal niet als personen voor en kunnen dienvolgens niet door een persoonlijk voornaamwoord worden voorgesteld.

De zeldzame onderscheiding van den rang en meerdere of mindere waardigheid der personen, welke de gesprekken en schriften der Javanen zoo zeer kenschetst, vindt bijzonderlijk plaats in het gebruik der persoonlijke voornaamwoorden, aangezien dezelve onmiddelijk op den persoon, die spreekt of toegesproken wordt, betrekking hebben, en alzoo zeer dienstig zijn om deszelfs meerderheid of minderheid te kennen te geven. Er zijn derhalve verscheidene bewoordingen om den eersten of tweeden persoon uit te drukken, welke zich alleen rigten naar den graad

van

van bovengeschiktheid en gezag of van nedrigheid en eerbied, waarin de stijl is zamengesteld. Eene volledige kennis dier woorden en van het gebruik, dat van elk derzelve behoort gemaakt te worden is mitsdien zeer noodzakelijk om den geest der taal en zeden van het volk, waarmede men wil onderhandelen, te kunnen nakomen; er zal derhalve van elk eene voldoende beschrijving worden gegeven.

1e. VOORNAAMWOORDEN VAN DEN EERSTEN PERSOON.

hakoe, ik, is de eigenlijke gewone uitdrukking voor den eersten persoon, en wordt in den gemeenzamen stijl jegens eenen gelijken gebezigd, doch voornamelijk door meerderen tot eenen minderen van rang sprekende, en behoort alzoo tot het lage Javaansch (Ngoko); b. v. 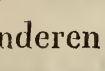 *hakoe harep toeroe*, ik wil slapen; 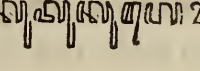 *hakoe toekoe homahmoe*, ik koop uw huis.

Voor een bedrijvend werkwoord geplaatst zijnde verandert dit voornaamwoord in het onafscheidbare voorzetsel *dhak*, of *tak*, hetwelk met het werkwoord verbonden en op zich zelven geene beteekenis heeft. Het woord

dat

dat de handeling ondergaat staat alsdan meestal voor het werkwoord, of hetzelve moet vroeger in den zin zijn opgesloten; kunnende alleen, wanneer aan het werkwoord meerder nadruk moet worden bijgezet, achter hetzelve geplaatst worden; doch bedient men zich, indien het werkwoord voorgaat, bij voorkeur van het oorspronkelijke woord *hakoe*; b. v. 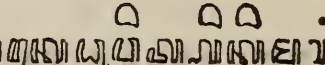

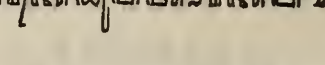 *hakoe hamasrahhake doewit hiki marang kōwé*,. en omgekeerd, 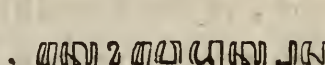 *kōwé dhak pasrahhi doewit hiki*, ik geeft het geld over aan u.

kahoelo, of *kawoelo*, is een Kawisch woord, beteekenende *dienaar*, en wordt, zoo als in meer oostersche talen gebruikelijk is, als een voornaamwoord van den eersten persoon gebezigd, en wel in het hooge Javaansch (Kromo), namelijk als men tot een' meerderen spreekt. Deze oorspronkelijke spelling des woords bepaalt zich alleen tot het schrift in den nederigen stijl, doch wordt in het gesprek en wanneer men minder eerbiedig schrijft, verkort in:

koelo, ik. Dit voornaamwoord is het alge-

algemeen gebruikelijke in het hooge Javaansch en rigt zich ook tot personen van juist geen' meerderen rang dan de spreker, doch dien men echter eenige onderscheiding toekent en niet in het lage Javaansch (Ngoko) wil toespreken. Hetzelve komt in deze zinsnede voor: 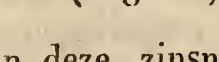 *koelo matoer*, ik zeg, of eigenlijk: (uw) dienaar zegt. 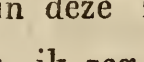 *kawoelo* of *koelo*, wordt ook gebruikt in de zamenstelling 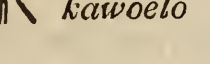 *koelo noewoen*, letterlijk beteekenende: ik verzoek, ik smeek, welke uitdrukking bij de Javanen herhaaldelijk en in het begin van iedere zinsnede wordt gebezigd, wanneer zij tot een' voornamen persoon spreken, verstaande daardoor: ik verzoek verlof (om te spreken), het zij mij vergund (te zeggen).

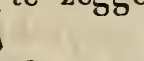 *mannīro*, behoort mede tot het Kawi en is uit die taal ontleend als een voornaamwoord van den eersten persoon, hetwelk door iemand van aanzien tegen zijnen ondergeschikten wordt gebezigd. Dit woord wordt als zoodanig gebruikt in de hedendaagsche lastbrieven, bevelschriften, akten enz.; als ook, hoewel zonder onderscheiding van rang, in boeken, gedichten en gezangen. In het dagelijksch gesprek is hetzelve echter niet anders

anders gebruikelijk dan in de spreekwijze, welke 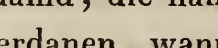 *boso kraton*, hoftaal, wordt genaamd, die namelijk gesproken wordt tusschen onderdanen, wanneer zij in tegenwoordigheid van den vorst zijn, en ook door zendelingen, welke eenen last van den vorst aan deszelfs onderdanen overbrengen.

hingsoen, mede van het Kawisch ontleend, wordt bij uitsluiting door eenen vorst tot zijne onderdanen gebezigd, en bepaalt zich overigens tot den verheven' stijl in boeken en gedichten. In sommige oostelijke distrikten is dit woord echter in de dagelijksche taal algemeen in gebruik.

Dit zijn de voornaamwoorden van den eersten persoon, welke het meest op die plaatsen, waar het zuiverste Javaansch wordt gesproken, in zwang zijn. In andere gedeelten van het eiland hoort men echter verscheidene bijzondere uitdrukkingen, als in het distrikt *Bagelen*: 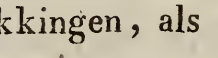 *réjang*, 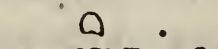 *hinnjong*, en meer andere.

Daarenboven worden in de Javaansche boeken vele aangetroffen, welke tot de Kawische en Maleische talen behooren, als: 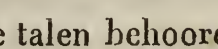 *mami*, 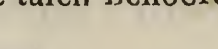 *hing-*

hingngong, *hingwang*, *moro*,
menno, *hoeloen*, *ham-*
bo, *patik*, *kami*, enz. Deze

menigvuldigheid van uitdrukkingen wordt nog vermeerderd door den ongemeenen ijver van de Javanen, om in het gesprek jegens hunne meerderen de meest mogelijke onderdanigheid ten toon te spreiden en een' gezochten nederigen stijl te bezigen; welke zucht hen al hun verneeft doet besteden, om bewoordingen te zamen te brengen, welke hunnen persoon met betrekking tot dengenen, dien zij toespreken, in de diepste laagheid doet voorkomen. Zoo bedienen zij zich van uitdrukkingen, welke eer als zinnebeeldige en willekeurige voortbrengselen van de nederigheid des sprekers, dan wel als woorden, die tot de geregelde spraakkunst behooren, moeten worden beschouwd; b. v.
habdhi dhalem, een slaaf of die-
naar; 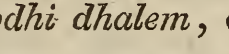 *gĕbal sampéjan*,

het stof uwer voeten.

2°. Voornaamwoorden van den tweeden persoon.

kōwé, gij, staat in het lage Javaansch (Ngoko) gelijk met *hakoe*, ik, en is alzoo de gewone uitdrukking voor den tweeden persoon in de taal tot eenen minderen, of in den gemeenzamen stijl tusschen gelijkstaande personen. Voor een bedrijvend werkwoord geplaatst zijnde ondergaat dit voornaamwoord eene verandering in *ko*.(*)

Op de plaatsen, alwaar de Javaansche taal nader aan het Soendasch grenst, als te Tegal en Bagelen, heeft het woord 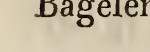 *kōwé*, den uitgang 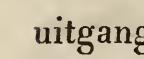 *kōhen*, of *kōwen*.

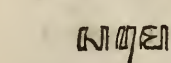 *sampéjan*, is een woord uit de Kawische taal, beteekenende *voeten*, en wordt in het hooge Javaansch (Kromo) gebezigd als het voornaamwoord voor den tweeden persoon, als het gesprek tot een' meerderen is gerigt, zijnde gelijk aan *kawoelo* of *koelo* in den eersten persoon. Deze

(*) De verkorting van het voornaamwoord wordt wel in gesprekken gehoord, maar komt zelden in schrift voor G.

Deze uitdrukking levert een sterk bewijs op van de onderdanigheid, waarmede de Javanen hunne bovengeschikten toespreken, daar zij naar de letterlijke beteekenis van het woord niet den persoon, maar deszelfs *voeten* aanspreken.

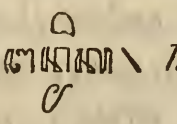
hidjengngandhiko, (*) gij, be-

hoort mede tot het hooge Javaansch, doch is minder nederig dan het voorgaande woord, wordende meestal gebezigd tegen een' persoon, die, hoewel minder van rang dan de spreker, uithoofde van zijnen meerderen ouderdom of andere betrekkingen, onderscheiding verdient, of omgekeerd, waanneer de toegesproken' persoon hooger van rang, maar jonger van jaren is.

Het woord 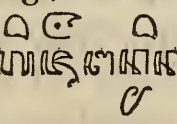 wordt door weglating der eerste lettergreep verkort in 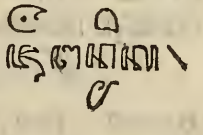
djengngandhiko.

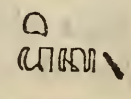

(*) Het is mij nog niet voorgekomen, dat het woord 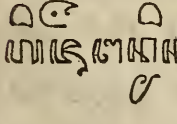 als persoonlijk voornaamwoord gebezigd wordt; het drukt daarentegen eenen bezittelijken zin uit en staat in plaats van 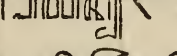 achter het zelfstandig naamwoord: b. v. 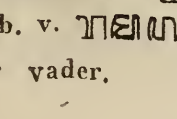
djengngandhiko, uw vader. G.

dhiko of eigenlijk 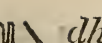 *handhiko*,

gij, hetwelk gebruikelijk is wanneer men een' gelijken van rang in een' zeer gemeenzamen stijl toespreekt, of een' minderen, dien, uit aanmerking van bejaardheid of andere hoedanigheden, achting wordt toegedragen, wordende alsdan de wijze van spreken *madhjo*, *middentaal* genoemd.

De vergelijking der woorden 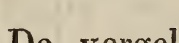 *hidjengngandhiko* en *dhiko*, zoo ten aanzien hunner gedaante als van het gebruik, dat van dezelve wordt gemaakt, geeft in den geest der taal alle aanleiding om te stellen, dat *dhiko* niets anders is dan eene verkorting van 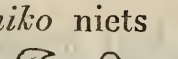 *hidjengngandhiko*. Doch het aanwezen van hetzelfde woord in het Maleisch, دیکو *dikau*, zoude aan den anderen kant eene betrekking tusschen dezelve kunnen doen gissen, te meer daar men het Javaansche voornaamwoord *hakoe*, ook in het Maleisch aantreft. Indien echter de hierboven gegevene afleiding van het woord *dhiko*, juist is, vindt men daarin (vermits 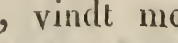

hi-

hidjengngandhiko in het Maleisch niet bestaat) reden, of om de verwantschap tusschen deze gelijkluidende woorden der beide talen te ontkennen, en ons aan de stelling van den heer MARSDEN in zijne Spraakkunst op Bl. 46 gegeven, te houden, dat namelijk ديكو *dikau* eene verandering van het Maleische woord اڠكو *angkau* is; dan wel om aan te nemen, dat die verwantschap werkelijk bestaat, en het gemelde Maleische voornaamwoord van de Javaansche taal is overgenomen, waardoor de bedoelde afleiding van den Engelschen taalkundige hare kracht zoude verliezen.

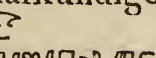 *pandjennengngan sampéjan*, wordt alleen tot Prinsen en andere aanzienlijke personen gerigt en geeft een' verheveneren rang van dengenen, dien men aanspreekt te kennen, dan met het enkele woord 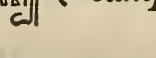 *sampéjan* wordt uitgedrukt.

 pandjennengngan is waarschijnlijk afgeleid van 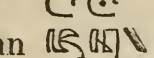 *djenneng* of *djoemenneng*, staan, en beteekent alzoo hetgeen waarop men staat, dat is: *de voeten.* (*)

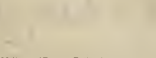

(*) De afgeleide beteekenis van of

ꦢꦣꦭꦼꦩ꧀ *dhalem*, is een woord, dat in den letterlijken zin, *huis*, *woning* van eenen groote, en bij uitsluiting *paleis*, beteekent, doch met andere woorden zamengevoegd zijnde, daarmede een voornaamwoord van den tweeden persoon te kennen geeft, zonder dat tot nog toe is gebleken, in welk verband zulks tot de eigenlijke beteekenis des woords kan staan. In den bezittelijken zin wordt ꦢꦣꦭꦼꦩ꧀ *dhalem* ook op zich zelve gebezigd, als: ꦱꦸꦩꦸꦤ꧀ꦔ꧀ꦒ꦳ꦏꦂꦱ꦳ꦢꦣꦭꦼꦩ꧀ *soemoenggo karso dhalem*, *uw wil worde geëerbiedigd*, hebbende alsdan altoos betrekking op eenen persoon van aanzien.

De zamenvoegingen van dit woord zijn de twee volgende:

ꦥꦤ꧀ꦗꦼꦤ꧀ꦤꦼꦔ꧀ꦔꦤ꧀ꦢꦣꦭꦼꦩ꧀ *pandjennengngan dhalem*, ver-

---

is: *bewind voeren, regeren*; als in: ꦏꦗꦸꦩꦼꦤꦼꦔ꧀ꦔ꦳ꦫꦠꦺꦴ *djoemenneng ratoe*, *als Vorst regeren*. ꦥꦤ꧀ꦗꦼꦤ꧀ꦤꦼꦔ꧀ꦔꦤ꧀ *pandjennengngan* kan derhalve vertaald worden door: *bewind*, *gezag*, *regering*, en ꦥꦤ꧀ꦗꦼꦤ꧀ꦤꦼꦔ꧀ꦔꦤ꧀ꦱꦩ꧀ꦥꦶꦪꦤ꧀ *pandjennengngan sampijan*, door: *uwe regering*, *uw gezag*, voor *gij*. G.

verheft nog meer den rang van den toegesproken' persoon dan *pandjennengngan sampéjan*, en wordt alleen gerigt tot personen van vorstelijken bloede of anderen, welke de hoogste ambten bekleeden.

 sampéjan dhalem, is de hoogste uitdrukking, welke men voor den tweeden persoon in het Javaansch kan bezigen, en wordt alzoo bij uitsluiting tot een' vorst gewend, of somtijds tot den prins, die daarop in rang volgt. Het gebruik heeft dit voornaamwoord ook in een' eeretitel veranderd, om van eenen vorst sprekende daarmede deszelfs persoon aan te duiden.

De drie laatste voornaamwoorden *pandjennengngan sampéjan*, *pendjennengngan dhalem*, en *sampéjan dhalem*, rigten zich, wel is waar, zoo als bij elk is aangehaald, naar de meerdere of mindere verhevenheid en aanzien des toegesproken' persoons, maar het gebruik derzelve wordt ook veelal gewijzigd door de waardigheid van den persoon, die spreekt.

spreekt. Zoo zal b. v. een onderdaan van lagen of gemiddelden rang jegens zijnen prins het woord 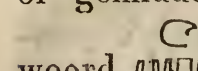 *pandjennengngan dhalem*, gebruiken, doch zijn jongere broeder kan volstaan met 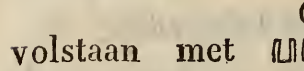 *pandjennengngan sampéjan*. Een prins of regent zal den eersten verwant van den vorst niet het woord 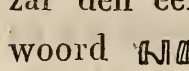 *sampéjan dhalem*, toevoegen, hetwelk denzelven door eenen onderdaan van de lagere klasse wordt toegekend. Dezelfde aanmerking is toepasselijk op de voornaamwoorden, welke vroeger verhandeld zijn.

pĕkenniro, gij, wordt in den tweeden persoon gebruikt zoo als 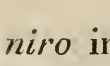 *manniro* in den eersten, en staat daarmede in alle opzigten gelijk.

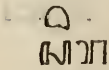 *siro*, komt op dezelfde wijze overeen met 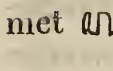 *hingsoen*, ik, wordende op plaatsen, alwaar dit woord in dagelijksch gebruik is, in zelver voege algemeen gebezigd.

Even als voor den eersten persoon zamen-

voe-

voegingen worden gevormd tot vernedering des persoons van den spreker, zoo bedienen de Javanen zich ook van onderscheidene bewoordingen, welke den toegesproken' of tweeden persoon als het ware verheffen, of waardoor uit ontzag wordt vermeden hem een voornaamwoord toe-

tevoegen, als: 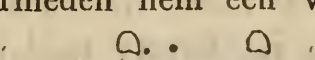 *hingkang saliro*, *het of een ligchaam*, *uw persoon*, *gij*.

3°. Voornaamwoorden van den derden persoon.

Zeer bevreemdend is het, dat bij de buitengewone en overtollige menigvuldigheid der voornaamwoorden, welke tot hier zijn verhandeld, er voor den derden persoon geene eigenlijke uitdrukking in de Javaansche taal bestaat. Dit gemis, dat dikwijls eene gaping en gebrekkigheid in den stijl veroorzaakt, waarmede de Europeaan zich bezwaarlijk kan vereenigen, en welke het hem dikwijls moeijelijk maakt, zijne gedachten naar de hem eigene begrippen en gewone wijze van voordragt, behoorlijk in het Javaansch uittedrukken, wordt bij den Inlander evenwel niet bespeurd. Over het algemeen verstaat men den persoon of de zaak, welke in het gesprek wordt aangehaald, uit den zin der rede, waartoe de zamenstelling der werkwoorden bijzonderlijk toebrengt. Dikwijls herhaalt men ook den naam, wanneer zulks tot meerder

klaar-

klaarheid mogt vereischt worden. De duidelijkheid, welke de werkwoorden in dezen te weeg brengen, bestaat daarin, dat, wanneer de derde persoon de lijder of het voorwerp is, waarop de handeling werkt, en alzoo in den derden naamval staat, het werkwoord alsdan den overdragtelijken zin bevat, welke niet kan bestaan zonder een voorwerp, waarop die werking overgaat, alware hetzelve ook niet genoemd.

De persoon waarvan men spreekt wordt echter somtijds op eene meer stellige wijze uitgedrukt door het woord *dèwé* (Ngoko) en *pijambak*, (Kromo) of met het aanhechtsel *dèwékké*; *pijambakkipoen*, beteekenende, *zelf*, *zijn zelf*, *hij zelf*, als: *dèwékké sing toetoer*, *hij* (*zelf*) *heeft het gezegd*; *pijambakkipoen hingkang hadhamel*, *hij* (*zelf*) *heeft het gedaan*.

Het dikwijls herhalen van deze schrijfwijze verraadt echter eene gedwongenheid van stijl, welke moet worden vermeden; want de Javanen beschouwen dezelve als oneerbiedig, wanneer

van

van een' meerderen wordt gesproken, en bedienen zich zelden van die uitdrukking, anders dan in den volstrekt bepaalden zin, gevende liever den derden persoon uit de zamenstelling te kennen of zij verkiezen het naamwoord te herhalen.

Gelijk in vele andere talen is het om de welvoegelijkheid ook in dezen gebruikelijk, somtijds den naam, den titel of eenige andere aanduiding eens aanzienlijken persoons, waarvan men spreekt, in den loop der rede te herhalen; b. v.

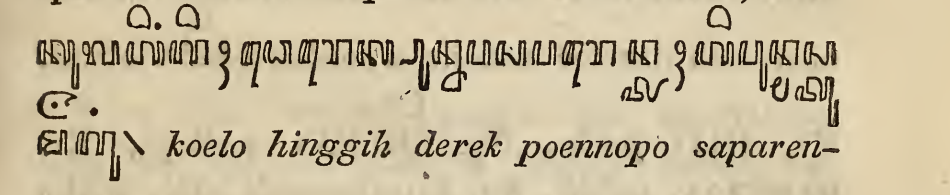

koelo hinggih derek poennopo saparentahhipoen mas toemenggoeng, *ik zal mas Toemenggoeng's* (of uwe) *bevelen nakomen.*

In de gemeenzame spreekwijze duidt men den derden persoon, wanneer die eene handeling of werking ondergaat, almede aan door bij het werkwoord, dat het voornaamwoord beheerscht, het aanhechtsel 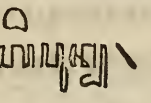 *hipoen*, Kr. of *hé*, Ng. te voegen, zijnde dit echter in schrift niet gebruikelijk; b. v. 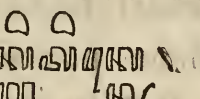 *tak gitikké*, *ik zal* (hem) *slaan.*

De persoonlijke voornaamwoorden ondergaan even als de andere rededeelen, geene verande-

ring

ring of verbuiging tot aanwijzing van het meervoudige getal, waarvoor in de taal ook geene bijzondere uitdrukkingen bestaan, of liever, men bedient zich van de hiervoren opgetelde voornaamwoorden, zoo wel in het meervoud als in het enkelvoud. Er is alzoo geen kenteeken of de sprekende of toegesproken wordende personen, één of meer zijn, hetwelk over het algemeen uit de zamenstelling der rede, dan wel door eene omschrijving, waardoor de meervoudigheid bepaaldelijk wordt uitgedrukt, moet blijken. Bijzonderlijk bedient men zich daartoe van de woorden *sami*, Kr. *podo*, Ng. *sedhojo*, Kr. *kabeh*, Ng. beteekenende *alle*, welke achter het voornaamwoord worden geplaatst, als: *hakoe podo harep loengo*, *wij* (allen) *willen gaan.*

VAN DE BEZITTELIJKE VOORNAAMWOORDEN.

De bezittelijke voornaamwoorden zijn in het Javaansch zeer eenvoudig en staan in het naauwste verband tot de persoonlijke voornaamwoorden, als zijnde meestal dezelfde uitdrukkingen, welke door hunne plaatsing bij een zelfstandig naamwoord, instede van bij een werkwoord, eene bezittelijke kracht bekomen. Alleen in de spreekwijze tot een' minderen zijn er zekere on-

af-

afscheidbare aanhechtsels, die op zich zelve niets beduiden, doch bij een woord geplaatst zijnde, daarvan de bezitting te kennen geven. Deze zijn:

Voor den eersten persoon, *koe*, als:

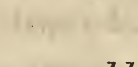 *annakkoe*, *mijn kind*; 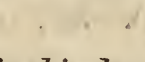 *hendaskoe*, *mijn hoofd*.

Voor den tweeden persoon *moe*, als:

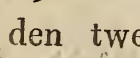 *homahmoe*, *uw huis*; 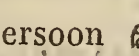

gawémoe, *uw werk*; enz.

Voor den derden persoon het aanhechtsel *hé*, hetwelk naar de gewone regels van verbinding aan het woord wordt gehecht; namelijk als hetzelve op eene stomme letter uitgaat, wordt deze verdubbeld en met weglating der *h*, van het vokaalteeken *é* voorzien, als:

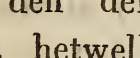 *tangnganné*, *zijne hand*, van 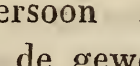

tangngan, *hand*; 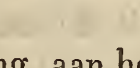 *pĕdangngé*, *zijne sabel*, van *pĕdang*, *sabel*. De sluitletter des woords een klinker zijnde plaatst men achter denzelven eene dubbele *n*, voorzien van de (taling), als: 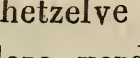 *gawénné*, *zijn werk*,

werk, van ꦒꦮꦺ *gawé*; ꦲꦠꦶꦤꦺ *hatinné*, *zijn hart*, van ꦲꦠꦶ *hati*. Veeltijds wordt de bezitter genoemd, en in dat geval kan het aanhangsel ꦲꦺ *hé*, eer beschouwd worden de kracht van een lidwoord te hebben; b. v. ꦭꦥꦏꦺꦱꦶꦗꦗꦺꦴ *lapakké si Djojo*, *het zadel van Djojo*; ꦏꦂꦱꦤꦺꦒꦺꦱ꧀ꦠꦶꦄꦭꦃ *karsanné goesti Allah*, *de wil van God*, *den Heer*.

In het hooge Javaansch (Kromo) of de taal, die men tot een' meerderen spreekt, alsmede in de andere spreekwijzen, welke in het voorgaande hoofdstuk zijn aangestipt, wordt de bezittelijke vorm van den eersten en tweeden persoon eenvoudiglijk uitgedrukt door het persoonlijke voornaamwoord dadelijk achter het zelfstandige naamwoord te plaatsen, als: ꦧꦥꦏꦸꦭꦺꦴ *bapak koelo*, *mijn vader*, ꦲꦠꦸꦂꦏꦮꦸꦭꦺꦴ *hatoer kawoelo*, *mijne verklaring*, ꦭꦗꦁꦢꦶꦏꦺꦴ *lajang dhiko*, *uw brief*, ꦫꦗꦶꦯꦩ꧀ꦥꦺꦗꦤ꧀ *raji sampéjan*, *uw jonger broeder*, ꦥꦫꦤꦺꦴꦠꦃ *paren-*

tah

tah manniro, mijn bevel; 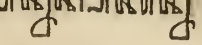 *katĕmennan pĕkenniro, uwe opregtheid.*

Hier geldt dezelfde aanmerking, welke reeds vroeger gemaakt is, dat, wanneer men tot een' meerderen sprekende, iemand noemt, wiens meerdere of gelijkstandige betrekking tot den toegesproken' persoon niet toelaat, hem met de *voeten* van dezen gelijk te stellen, zoo als het voornaamwoord 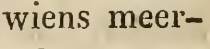 *sampéjan*, zoude aanduiden, men zich, om de welvoegelijkheid, alsdan in stede van die uitdrukking bedient van het woord 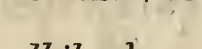 *hidjengngandhiko*, b. v. 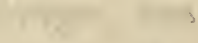 *romo hidjengngandhiko, uw vader;* 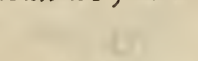 *roko hidjengngandhiko, uw ouder broeder*, en niet 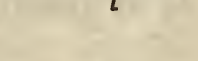 *romo sampéjan*, enz.

Het gesprek zich rigtende tot eenen Vorst of anderen aanzienlijken persoon, welken men de benamingen 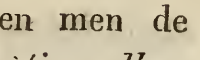 *sampéjan dhalem* of 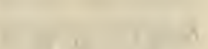 *pandjennengngan dhalem*, geeft, wordt de bezittelijke vorm door het

het enkele woord ꦢꦲꦭꦼꦩ꧀ *dhalem*, met weglating der daarmede verbondene woorden, te kennen gegeven; b. v. ꦏꦂꦱꦺꦴꦢꦲꦭꦼꦩ꧀ *karso dhalem*, *uw wil*; ꦥꦺꦴꦠ꧀ꦫꦺꦴꦢꦲꦭꦼꦩ꧀ *poetro dhalem*, *uw zoon*. Hetzelfde heeft plaats met ꦥꦤ꧀ꦗꦼꦤ꧀ꦔꦔꦤ꧀ꦒꦤ꧀ ꦯꦩ꧀ꦥꦺꦗꦤ꧀ *pandjennengngan sampéjan*, wanneer het eerste woord mede vervalt, als: ꦥꦔ꧀ꦔꦺꦱ꧀ꦠꦺꦴ ꦯꦩ꧀ꦥꦺꦗꦤ꧀ *pangngestoe sampéjan*, *uwe zegening*.

De voornaamwoorden ꦲꦶꦁꦯꦺꦴꦤ꧀ *hingsoen*, *ik* en ꦯꦶꦫꦺꦴ *siro*, *gij*, worden in den bezittelijken vorm aan het woord vastgehecht, op dezelfde wijze als hierboven van het aanhechtsel ꦲꦺ *hé* is gezegd, en met weglating der eerste letters *h* en *s*; b. v. ꦏꦏꦺꦴꦔꦔꦤꦤ꧀ꦔꦶꦁꦯꦺꦴꦤ꧀ *kagoengngganningsoen*, *mijn eigendom*, van ꦏꦏꦺꦴꦔꦔꦤ꧀ *kagoengngan*, ꦧꦭꦤꦤ꧀ꦔꦶꦁꦯꦺꦴꦤ꧀ *balanningsoen*, *mijn leger*, van ꦧꦺꦴꦭ *bolo*; ꦫꦠꦺꦴ *ratoen-*

toenniro, *uw vorst*, van ꦫꦠꦺ *ratoe*; ꦱꦒꦺꦲꦶꦂ *sagoehhiro*, *uwe belofte*, van ꦱꦒꦺꦲ *sagoeh*.

De bezittelijke vorm van den derden persoon wordt in het hooge Javaansch (Kromo) uitgedrukt door het onafscheidbare aanhechtsel ꦲꦶꦥꦸꦤ *hipoen*, hetwelk in allen deele overeenkomt met ꦲꦺ *hé* in het lage Javaansch (Ngoko) en op dezelfde wijze aan het woord gehecht wordt, als: ꦱꦫꦠ꦳ꦶꦥꦸꦤ *serrattipoen*, *zijn brief*; ꦒꦿꦶꦗꦤꦶꦥꦸꦤ *grijannipoen*, *zijn huis*.

Aangaande den oorsprong van de bezittelijke aanhechtsels ꦏꦺ *koe* en ꦩꦺ *moe*, is weinig met zekerheid te bepalen. Hoewel het eerste kan gezegd worden eene verkorting van ꦲꦏꦺꦏꦺ *hakoe* te zijn, mag men deze gissing niet als zeker aanemen, dewijl ꦩꦺ *moe*, niet tot eene dergelijke afleiding te brengen is. De gedachte ontstaat dus, of deze aanhechtsels ook dezelfde zijn, die men in de Maleische taal aantreft; welke veronderstelling zeer gegrond schijnt te zijn. Daarentegen vindt men geen spoor tot uit-

legging van het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ *hé* en ꦲꦶꦥꦸꦤ꧀ *hipoen*, hetwelk in de meest bekende talen (*) van den archipel niet voorkomt, en derhalve alleen aan het Javaansch eigen is.

Eenig voorwerp bepaaldelijk gezegd wordende het eigendom of de bezitting van iemand te zijn, bedient men zich van de woorden ꦢꦸꦮé *dhoewé* of ꦢꦸꦮꦺꦏ꧀ *dhoewek* (Ngoko) en ꦒꦝꦲꦤ꧀ *gadahhan*, (Kromo), of van een' aanzienlijken persoon sprekende ꦏꦒꦸꦁꦔꦤ꧀ *kagoengngan*, alle *eigendom*, *bezitting*, beteekenende; wordende alsdan bij een dier woorden het aanhechtsel, of voornaamwoord, dat den bezittelijken vorm te kennen geeft, gevoegd, als: ꦢꦸꦮꦺꦏ꧀ꦏꦺꦴ ꦗꦫꦤ꧀ *dhoewekkoe djaran*, *mijn paard*, of eigenlijk: *mijn eigendom het paard*; ꦏꦒꦸꦁꦔꦤ꧀ꦔꦤꦺ ꦮꦺꦴꦁ ꦒꦺꦝꦺ *kagoengngannè wong gĕdé*, het eigendom der groo-

(*) De aanhechtsels (suffixa) ꦲꦶꦥꦸꦤ꧀ *hipoen* en ꦲ *hé* worden in de Javaansche taal op dezelfde wijze gebruikt als het bezittelijke voornaamwoord ꦚ *nja* in het Maleisch.

G.

grooten. Vooral is deze uitdrukking gebruikelijk, wanneer het bezetene voorwerp niet genoemd wordt; b. v. 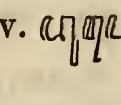 *dhoewekmoe*, *het uwe*; 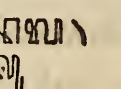 *gadahhan koelo*, *het mijne*; 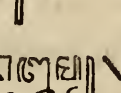 *kagoengngan dhalem*, *het uwe* (tot een' Vorst sprekende).

Van de wederkeerende voornaamwoorden.

Voor de wederkeerende voornaamwoorden bestaan in het Javaansch geene bijzondere uitdrukkingen. De zin van dezelve ligt in de zamenstelling en onderlinge betrekking der woorden opgesloten, of blijkt uit de beteekenis van het werkwoord, dat de handeling aantoont. Somtijds bezigt men ook, om de wederkeerende werking aan te toonen, de woorden 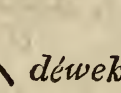 *déwé*, 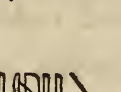 *déwek*, 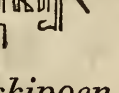 *déwékké*, (Ng.), 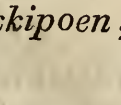 *pijambak* en 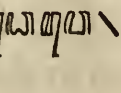 *pijambakkipoen*, (Kr.) *zelf*, *zich zelf*, of van: 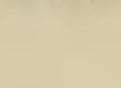 *hawakké déwé*, (Ng.),

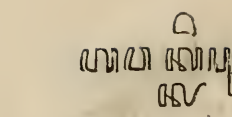 *hawakkipoen pijambak*

(Kr.) *zijn eigen ligchaam, zich zelf.*

Van de vragende Voornaamwoorden.

De vragende voornaamwoorden zijn meestal dezelfde woorden, welke ook in den aanwijzenden en betrekkelijken zin gebezigd worden, en bepalen zich tot de volgende:

 poennopo (Kr.) 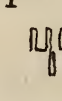 *nopo* (Md.)

en *hopo* (Ng.) beteekenen *wat, welke,*

als: 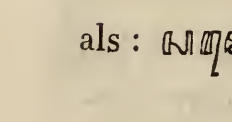 *sampéjan toembas poennopo, wat hebt gij gekocht?* 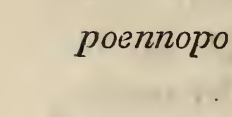 *kōwé harep hopo, wat wilt gij?* 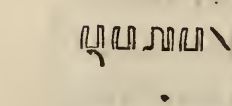 *hoewong hopo, welke man? wie?*

 poendhi, (Kr.), 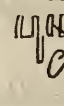 *hendhi*, (Ng.)

zijn eigenlijk het bijwoord *wáár, alwaar*; doch worden ook in den vragenden zin als voornaamwoorden gebezigd; b. v. 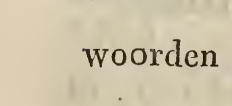 *kapal poendhi, welk paard?* 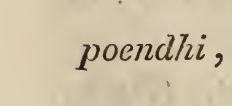 *lajang ngendhi, welke brief?*. Deze woorden nemen echter

ter veeltijds de aanwijzende woorden
hingkang, *kang* en *sing* voor zich.
sinten, (Kr.) *sopo* (Ng.), *wie?*
als: *poenniko sinten*, en
hikoe sopo, *wie is dat?*.

VAN DE AANWIJZENDE VOORNAAMWOORDEN.

De woorden, die eene aanwijzing van eenen persoon of eene zaak te kennen geven, zijn de volgende:

poenniki (Kr.) *niki* (Md.)
en *hiki* (Ng.) *deze*, *dit*, toonen eene zaak aan, die gesteld wordt nabij te zijn, als:
 tahoen hiki, dit *jaar*;

kapal poenniki, *dit paard*;
tijang poenniki, *deze man*.

poenniko, *poennikoe* (Kr.)
niko, *nikoe*, (Md.), *hiko*,
hikoe, (Ng.), *die*, *dat*, worden gebruikt tot aanwijzing van een voorwerp, dat meer ver-

wij-

wijderd is, als: 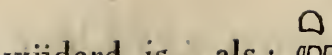 *grijo ponniko*, *dat huis*; 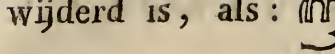 *homah hiko*, *dat huis*; 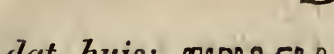 *goenoeng ngikoe*, *die berg*.

Van de betrekkelijke Voornaamwoorden.

Als betrekkelijke voornaamwoorden worden gebruikt 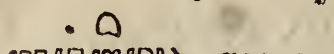 *hingkang* (Kr.), 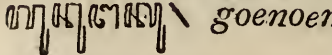 *kang*, (Kr. en Ng.) en 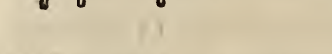 *sing*, (Ng.), beteekenende *die*, *dewelke*, *welke*, *wie*, als: 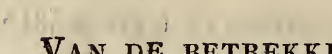 *tijang hingkang loemampah*, *iemand die gaat*; 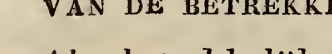 *djaran sing tak toekoe*, *het paard*, *dat ik gekocht heb*.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de Werkwoorden.

Het werkwoord is in de Javaansche taal zeer moeijelijk en ingewikkeld, zoo in den uiterlijken vorm als ten aanzien van deszelfs behoorlijke toepassing in de rede. De werkwoorden bezitten namelijk, behoudens hunne eenvoudigheid

heid in vele opzigten, eigenschappen, welke dikwerf de geringste onderscheidingen, ten aanzien der omstandigheden eener handeling, daarstellen, en alzoo een groot gedeelte van het begrip der rede in zich bevatten. Er worden daarentegen veranderingen of bijzondere vormen des werkwoords aangetroffen, waarvan bezwaarlijk rekenschap te geven is, als kunnende derzelver beteekenis veelal niet aan vaste regelen onderworpen worden, zijnde die vormen dikwijls alleen aan sommige werkwoorden eigen, zonder op andere te kunnen worden toegepast.

Van den vorm en de soorten der Werkwoorden.

Naar de uiterlijke gedaante is de eenvoudigste verdeeling der Javaansche werkwoorden in *oorspronkelijke* en *afgeleide*, verstaande onder de eerste die, welke uit hunnen eigen' aard een werkwoord aanduiden, zonder daartoe eenig bijvoegsel of ander taaldeel te behoeven, als: *gawé*, *doen*, *maken*, *toeroe*, *slapen*; *hadhol*, *verkoopen*. Onder de afgeleide werkwoorden behooren de zoodanige, welke van een oorspronkelijk werkwoord of van eenig ander taaldeel zijn gevormd door bijvoeging van aanhechtsels, welke aan het woord

woord eene bijzondere beteekenis of strekking geven; b. v. *roeboeh*, *omvallen*, 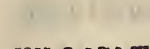 *hangngroeboehhaké*, *omverhalen*; *pĕdang*, *sabel*, 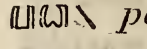 *hammĕdang*, *met de sabel houwen*; *padang*, *licht*, 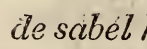 *hammadangngi*, verlichten.

Nagenoeg kunnen de meeste oorspronkelijke werkwoorden aldus tot afgeleide gevormd, en deze tot de eerstgenoemde teruggebragt worden, zoodra de beteekenis van het woord slechts eenigzins toelaat aan hetzelve de kracht toe te kennen, welke zoodanige aanhechtsels medebrengen.

Het zal doelmatig zijn alle veranderingen en wijzigingen der werkwoorden, door de bijvoegsels aan dezelve toegebragt, en de bijzondere kracht, die dezelve in elken vorm uitoefenen, naauwkeuriglijk en ieder op zich zelve na te gaan, zullende zulks tot de volgende verdeeling leiden; te weten:

1. *Oorspronkelijke* werkwoorden, of welke geene wijzigende aanhechtsels bij zich hebben, zijnde van eene *bedrijvende* of *onzijdige* beteekenis.

2. *Be-*

2. *Bedrijvende* werkwoorden met het aanhechtsel *hi.*

3. *Overgaande* werkwoorden met het aanhechtsel *haken*, (Kr.) of *haké* (Ng.).

4. *Bedrijvende* werkwoorden met de voorzetsels *man* of *men*, *mang* of *meng*, en *mar* of *mer.*

5. *Onzijdige* werkwoorden met het voorzetsel *m* of *ma.*

6. *Dubbele* werkwoorden.

7. *Onregelmatige* vormen des werkwoords.

1°. Van de oorspronkelijke Wrrkwoorden.

Het werkwoord in den oorspronkelijken of natuurlijken staat, zonder bijvoeging namelijk van wijzigende aanhechtsels, heeft eenen *bedrijvenden* of *onzijdigen* zin, welke geheel in den aard van het woord ligt opgesloten, en alleen van deszelfs beteekenis afhangt, doch aan den uiterlijken vorm niet te onderkennen is. Voorbeelden daarvan zijn: *tompo, ontvangen;* *gitik, slaan;* *gawé, doen, maken;* *hakon, gelasten, be-*

bevelen; 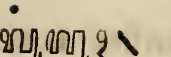 *loenggoeh*, *zitten*; 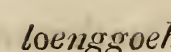 *toeroe*, *slapen*; 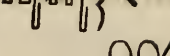 *mikir*, *denken*, *peinzen*; 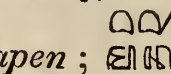 *goejoe*, *lachen*.

Deze eenvoudige vorm van het werkwoord is hetgeen men deszelfs grondwoord noemt, waarvan alle andere vormen of wijzigingen van dit rededeel worden afgeleid, en waaronder ook de woorden moeten gerangschikt worden, welke uit andere taaldeelen zijn ontleend en als werkwoorden worden gebezigd. Het is dikwijls bezwaarlijk te onderkennen, of zoodanig grondwoord, geen uiterlijk teeken hebbende van een werkwoord te zijn, tot dat rededeel, dan wel tot een ander behoort, vooral wanneer de beteekenis voor dubbelzinnige uitlegging vatbaar is. Zoo zijn de woorden *tjidhro*, *bedriegen* en *bedrog*, *verraad*; 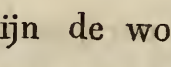 *hoekoer*, *meten* en *maat*; 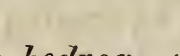 *pitojo*, *vertrouwen* en *vertrouweling*, zoo wel zelfstandige naamwoorden als werkwoorden, en het moet er voor gehouden worden, dat deze grondwoorden tot beide soorten behooren, naar gelang zij in de rede voorkomen.

Alle werkwoorden nemen, behalve de wijzigende aanhechtsels, een voorzetsel bij zich, het-

hetwelk als eigenlijk kenteeken van het werkwoord mag worden aangemerkt. Het oorspronkelijke werkwoord aan deze bijvoeging ook onderworpen zijnde, wordt daardoor dikwijls van een zelfstandig naamwoord onderscheiden; doch moet uit dien hoofde niet worden verward met de afgeleide werkwoorden, waardoor alleen zoodanige worden verstaan, die van aanhechtsels voorzien zijn, of bijzondere vormen hebben aangenomen, waardoor de beteekenis des woords wordt veranderd of gewijzigd.

Het voorzetsel, dat het eigenlijk kenteeken van het werkwoord is, heeft deze drie vormen, ᨿᨚᨗᨊ᩵ *han*, ᨿᨛᨗᨊ᩵ *ham* en ᨿᨗᨊ᩵ *hang*, welke alleen in den uitgang verschillen en hetzelfde voorhechtsel zijn, doch ter bevordering der welluidendheid tegen elkander worden verwisseld naar gelang van den klank der letter, waarmede het grondwoord begint.

Men kan aan deze voorzetsels geene bepaalde kracht toeschrijven, kunnende dezelve bij meest alle werkwoorden geplaatst en ook weggelaten worden, zonder dat in beide gevallen de beteekenis van het woord eenigermate veranderd of bevorderd wordt; b. v. ᨿᨚᨗᨊᨕᨊᨕᨊ᩵ *hangngadheg* en ᨕᨊᨕᨊ᩵ *ngadheg*, *staan*; ᨿᨚᨗᨊᨕᨊ᩵

han-

hannĕdhjo en ꦤꦝ꦳ *nedhjo*, *voornemens zijn*; ꦲꦤ꦳ꦗꦼꦫ꦳ꦶꦠ *handjerrit* en ꦗꦼꦫ꦳ꦶꦠ *djerrit*, *schreeuwen*; ꦲꦔꦔꦂ *hangngarah* en ꦔꦂ *ngarah pogen*, *trachten*. In andere gevallen veranderen de voorzetsel *onzijdige* in *bedrijvende* werkwoorden, als: ꦲꦔꦺꦴꦧꦃ *hangngobah*, *bewegen*, *in beweging zetten*, van ꦲꦺꦴꦧꦃ *hobah*, *bewegen*; (onzijd.); ꦲꦔꦺꦴꦮꦃ *hangngowah*, *iets veranderen*, van ꦲꦺꦴꦮꦃ *howah*, *veranderlijk zijn*. Daarentegen kan een aantal woorden nimmer deze voorzetsels, tenzij dezelve tevens vergezeld gaan van de wijzigende aanhechtsels, aannemen. Zoodanige zijn: ꦲꦣ꦳ꦸꦱ *hadhoes*, *zich baden*; ꦭꦔꦒꦃ *longgoeh*, *zitten*; ꦢꦺꦴꦭꦤ *dholan*, *spelen*; ꦫꦧꦶ *rabi*, *trouwen*, *eene vrouw nemen*; ꦧꦭꦶ *bali*, *terugkeeren*; ꦣ꦳ꦸꦮ *dhoewé*, *bezitten*; ꦲꦸꦭꦠ *hoelat*, *zoeken*; ꦲꦱꦶꦃ *hasih*, *beminnen*. Dezelfde voorzetsels dragen tevens veel bij tot aanvulling en verfraaijing van den stijl en worden in een eerbiedig en met

zorg

zorg zamengesteld schrift veel gebezigd, doch in de gemeenzame voordragt en bijzonderlijk in het gesprek meestal achterwege gelaten; hetgeen almede ten bewijze strekt, dat deszelfs gebruik tot wijziging der beteekenis of kracht van het woord niet volstrekt noodzakelijk is.

Omtrent de plaatsing der gemelde drie voorzetsels, met betrekking tot de eerste letter van het grondwoord, zijn de volgende regelen in acht te nemen:

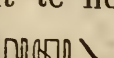 *han* wordt geplaatst voor de letters *no*, *dho*, *do*, *djo*, en *njo*, als:

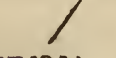 *hannalar*, *de bijzonderheden eener zaak vermelden*, van *nalar*; *handhoedhoet*, *trekken*, van *dhoedhoet*; *handoedoek*, *uitgraven*, van *doedoek*; *handjarah*, *rooven*, *plunderen*, van *djarah*;   *hannjoewoen*, *bidden*, *verzoeken*; van *njoewoen*.

ham, staat voor *mo*, en *bo*, als: 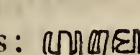 *hammelik*, *begeeren*, *bejagen*, van *melik*; 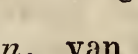 *hambalang*, *werpen*, van *balang*.

hang, wordt geplaatst voor de letters *go* en *ngo*, als: *hanggowo*, *brengen*, van *gowo*; *hangngenger*, *dienen*, van *ngenger*.

Het is duidelijk te zien, dat deze voorzetsels geplaatst worden voor zoodanige letters, welke met derzerver uitgang inéén vloeijen, en dat de zachtheid der taal niet gedoogt, dat dezelve vereenigd worden met de overige hierboven niet genoemde letters, als: *ho*, *tjo*, *ro*, *ko*, *to*, *so*, *wo*, *lo*, *po*, *jo*, en *tho*. Ten einde den wanklank voortekomen, welke daaruit zoude ontstaan, verandert men die letters in zachtere, welke zich met de aanhangsels welluidend laten zamenvoegen, met behoud evenwel van de schrijfteekens, welke oorspronkelijk tot de letter behooren, namelijk:

1. Wan-

1. Wanneer het grondwoord begint met eene ꦲ *ho* of ꦏ *ko*, worden dezelve met ꦔ *ngo*, verwisseld en nemen het teeken ꦲꦁ *hang* voor zich, als: ꦲꦔꦝꦺ *hangngadhoe*, *aanhitsen*, van ꦝꦺ *hadhoe*; (*) ꦲꦔꦺꦥ *hangngĕpoeng*, *omsingelen*, van ꦥꦺ *kepoeng*.

2. Indien ꦕ *tjo* of ꦯ *so* de voorletter uitmaken, veranderen dezelve in ꦚ *njo* en bekomen het voorzetsel ꦲꦤ *han*, als: ꦲꦤꦚꦼꦒ *hannjĕgah*, *zich onthouden*, *iets vermijden*, van ꦚꦼꦒ *tjĕgah*; ꦲꦤꦗꦶꦝ *hannjidhro*, *bedriegen*, *verraden*, van ꦗꦶꦝ *tjidhro*; ꦲꦤꦥ *hannjapoe*, *vegen*, van ꦯꦥ *sapoe*.

Algemeen wordt echter instede van ꦚ *njo*, de ꦤ *no* gebezigd, indien namelijk de tweede letter des grondwoords insgelijks eene ꦕ *tjo* of ꦯ *so* is, in welk geval de verwisseling in ꦚ *njo* eenen wanklank voor het Javaansche oor zoude

(*) Uit dit en de volgende voorbeelden ziet men, dat het grondwoord (radix), het zelfstandige naamwoord is, en dat de voorzetsels hetzelve in een werkwoord veranderen.

G.

de veroorzaken: men schrijft b. v. ᨿᨊᨚᨕᨚᨊᨚᨑ᩵ *hannoetjoel*, *losmaken*, van ᨕᨚᨕᨚᨊᨚᨑ᩵ *tjoetjoel*; ᨿᨊᨚᨔᨚᨑ᩵ *hannasar*, *verdwalen*, van ᨔᨚᨑ᩵ *sasar*, en niet ᨿᨊᨚᨕᨚᨕᨚᨊᨚᨑ᩵ *hannjoetjoel*, ᨿᨊᨚᨕᨚᨑ᩵ *hannjasar*. Hetzelfde heeft dikwerf plaats met sommige andere woorden, die met ᨔ *so* beginnen, bijzonderlijk zoodanige waarvan de tweede letter eene ᨚᨅ *wo* of ᨚᨎ *djo* is, als: ᨿᨊᨚᨅᨚᨊᨚᨑ᩵ *hannoewoen*, *verzoeken*, van ᨕᨚᨅᨚᨊᨚᨑ᩵ *soewoen*, ᨿᨊᨚᨊᨚᨎᨚᨑ᩵ *hanédjé*, *veranderen*, van ᨊᨚᨔᨚᨊᨚᨎᨚᨑ᩵ *sédjé*.

3. De voorletters ᨊᨚᨅ *to* en ᨊᨚᨆ *tho* worden veranderd in ᨊᨚ *no*, en nemen het daarmede overeenstemmende voorzetsel ᨿᨊᨚ *han* voor zich, als: ᨿᨊᨚᨎᨚᨔᨚᨊᨚᨑ᩵ *hannoempoek*, *opstapelen*, van ᨅᨚᨎᨚᨔᨚᨊᨚᨑ᩵ *toempoek*; ᨿᨊᨚᨊᨚᨆᨚᨊᨚᨑ᩵ *hannothok*, *aankloppen*, van ᨊᨚᨆᨚᨊᨚᨆᨚᨊᨚᨑ᩵ *thothok*.

4. De letters ᨚᨅ *wo* en ᨚᨅ *po* worden verwisseld tegen de ᨎ *mo*, en daarvoor het voorzetsel

zetsel ꦲꦩ꧀ *ham*, geplaatst, als: ꦲꦩꦧꦭꦺꦱ꧀ *hammales*, *beantwoorden*, *vergelden*, *wreken*, van ꦧꦭꦺꦱ꧀ *wales*; ꦲꦩꦱꦃ *hammasoeh*, *wasschen*, van ꦮꦱꦃ *wasoeh*; ꦲꦩꦶꦱꦃ *hammisah*, *scheiden*, van ꦥꦶꦱꦃ *pisah*, *scheiding*.

5. Wanneer de ꦫ *ro*, ꦭ *lo* en ꦗ *jo* voorletters zijn, nemen zij enkel eene stomme ꦔ *ngo* voor zich met het voorzetsel ꦲꦁ *hang*, veranderen de ꦫ *ro* alsdan in *Tjokro*, de ꦗ *jo* in *Pingkal* en de ꦭ *lo* in *Pasangngan lo*; b. v. ꦲꦁꦔꦫꦱ꧀ *hangngroso*, *gevoelen*, van ꦫꦱ꧀ *roso*; ꦲꦁꦔꦭꦶꦥꦸꦂ *hangnglipoer*, *troosten*, van ꦭꦶꦥꦸꦂ *lipoer*.

Indien de voorzetsels ꦲꦤ꧀ *han*, ꦲꦩ꧀ *ham* en ꦲꦁ *hang* achterwege worden gelaten, wordt in de uitspraak der eerste letter van het grondwoord altoos een kenteeken bewaard; de klank der laatste letter van het weggelaten voorzetsel wordt namelijk bij die voorletter uitgesproken, welke voor dezelve verondersteld wordt, maar in schrift is weggelaten. De ꦝ *dho*,

ᮓ *do* en ᮕ *djo* spreekt men alzoo uit als of eene *n* voor dezelve stond; de ᮘ *bo* met eene *m* en de ᮜ *go* met *ng*; b. v. het woord ᮃᮓᮤᮃᮜᮤ *handhalih*, *verdenken*, wordt bij weglating van het voorzetsel geschreven ᮓᮤᮃᮜᮤ *dhalih*, doch uitgesproken *ndhalih*; en in zelfde vervoege voor ᮃᮀᮜᮀ *handangnir*, omspitten, ᮀᮜᮀ *ndangngir*; voor ᮃᮕᮚᮕᮚᮤ *handjaloek*, *verzoeken*, ᮕᮚᮕᮚᮤ *ndjaloek*; voor ᮃᮀᮜᮌᮃ *hanggadé*; *in pand hebben*, ᮜᮌᮃ *nggadé*; voor ᮃᮔᮘᮃ *hambalang*, *werpen*, ᮘᮘᮃ *mbalang*.

Het spreekt van zelve, dat dit geen plaats kan hebben met de voorletters ᮇ *no*, ᮙ *njo*, ᮔ *mo* en ᮜ *ngo*, dewijl daardoor eene verdubbeling van denzelfden medeklinker in het begin van een woord zoude ontstaan, welke niet kan worden voortgebragt; weshalve men alsdan het voorzetsel eenvoudig weglaat, zonder dat hetzelve in de uitspraak in het minste gehoord wordt, als: ᮇᮃᮜᮃ *nalar*, voor ᮃᮔᮃᮜᮃ *hannalar*, *eene*

zaak

zaak omstandig verhalen; ꦤꦗꦺꦤ꧀ *njono*, voor ꦲꦤꦗꦺꦤ꧀ *hannjono*, *gissen*, *meenen*; ꦩꦩꦭꦺꦱ꧀ *males*, voor ꦲꦩꦩꦭꦺꦱ꧀ *hammales*, *wreken*; ꦔꦔꦸꦁꦔꦸꦁ *ngoengoen*, voor ꦲꦔꦔꦸꦁꦔꦸꦁ *hangngoengoen*, *beklagen*, *betreuren*.

Er dient nog te worden aangemerkt, dat, wanneer deze vier laatst genoemde voorletters in de plaats van ꦲ *ho*, ꦱ *tjo*, ꦏ *ko*, ꦠ *to*, ꦱ *so*, ꦮ *wo*, ꦥ *po*, en ꦛ *tho* staan, zij bij weglating van het voorzetsel in wezen blijven, en alzoo van zelve aanwijzen, dat er een voorzetsel bij het woord moet verondersteld worden; b. v. ꦤꦸꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ *noentoen*, *leiden*, voor ꦲꦤꦸꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ *hannoentoen*, van ꦠꦸꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ *toentoen*; ꦤꦗꦼꦏꦼꦭ꧀ *njĕkel*, *vasthouden*, voor ꦲꦤꦗꦼꦏꦼꦭ꧀ *hannjĕkel*, van ꦗꦼꦏꦼꦭ꧀ *tjĕkel*; ꦔꦼꦩ꧀ꦧꦺ *ngoembé*, *drinken*, voor ꦲꦔꦼꦩ꧀ꦧꦺ *hangngoembé*, van ꦲꦼꦩ꧀ꦧꦺ *hoembé*. In woorden met ꦫ *ro*, ꦭ *lo* en ꦗ *jo* beginnende, wordt de bijgevoegde letter ꦔ *ng* insgelijks behouden, als: ꦔꦫ꧀ꦱ *ngroso*, *gevoelen*,

len, voor ᨿᨗᨊᨚ *hangngroso*; ᨗᨊᨕᨚᨊ᩵ *ngrangkoel*, *omhelzen*, voor ᨿᨗᨗᨊᨕᨚᨊ᩵ *hangngrangkoel*; ᨊᨚᨊ᩵ *nglajar*, *zeilen*, voor ᨿᨊ᩠ᨊᨚᨊ᩵ *hangnglajar*.

De oorspronkelijke werkwoorden nemen dikwijls, hetzij in de onbepaalde wijs, of in vele vormen der vervoeging, het voorzetsel ᨿ *ha* bij zich, hetwelk alleen de strekking heeft om de kracht des woords te versterken en den stijl te versieren en aan te vullen, als: ᨕᨗᨊᨚᨿᨚᨊᨚ ᨿᨚᨕᨚᨕᨚ *mennowo hareb harabi*, *indien gij wilt trouwen*. Dit voorzetsel wordt veelal in het gedicht gebruikt, en is daarin zeer dienstig tot het voltallig maken van de voetmaat. Hetzelve wordt altoos voor het oorspronkelijke werkwoord geplaatst, en kan van de voorzetsels ᨿᨕᨚᨊ᩵ *han*, ᨿᨕᨚᨋ᩵ *ham*, en ᨿ *hang*, noch van eenige andere bijvoegsels vergezeld gaan; behalve van zoodanige, welke de vervoeging der werkwoorden medebrengt en nader zullen worden aangetoond.

2°. Van de Bedrijvende Werkwoorden met het Aanhechtsel

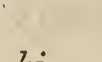

hi.

De aanhechting van *hi* aan het woord geschiedt op dezelfde wijze als gezegd is van het aanhangsel *han* bij de zelfstandige naamwoorden, en rigt zich derhalve naar de letter, waarmede het grondwoord eindigt. Deze uitgang namelijk eene stomme letter zijnde, wordt dezelve verdubbeld en daarboven het schrijfteeken *i* geplaatst, als: van *babadh*, *hambabadhdhi*, *omhakken*; van *djaloek*, *handjaloekki*, *verzoeken*; van *noempak*, *noempakki*, *berijden*. Indien daarentegen het woord met eenen vokaalklank eindigt, stelt men achter denzelven eene dubbele *nn* met het schrijfteeken *i*, en met in achtneming van dezelfde verandering in eenen zachteren klinker, wanneer de *Hoeloe* of *Soekoe* aan het einde staan; b. v. van *soeko*, komt

komt ᨊᨗᨈᨚᨀᨚᨀᨗ *njoekanni*, geven; van ᨕᨗᨔᨗ *hisi*, komt ᨊᨗᨈᨚᨔᨗᨀᨗ *ngisēnni*, *vullen;* van ᨕᨗᨈᨚᨀᨚ *dhoeko*, komt ᨕᨗᨈᨚᨀᨚᨀᨗ *dhoekanni*, *berispen.*

De beteekenis welke het aanhechtsel ᨕᨗ *hi* te kennen geeft, is de overgang eener handeling op een ander voorwerp, hetwelk alzoo in den derden naamval staat. Hetzelve geeft bepaaldelijk te kennen, dat de persoon of zaak, tot of van wien men spreekt, de werking ondergaat, en mag derhalve gezegd worden den bedrijvenden zin stellig aan te duiden, gelijk uit de volgende zinsneden voldoende blijkt: ᨊᨈᨘᨔᨗᨕᨗᨔᨚᨊᨚᨕᨗᨈᨚᨕᨗᨔᨚᨕᨗᨊᨚᨕᨗᨀᨚᨔᨚᨕᨗᨊᨚᨕᨗ *sampéjan koelo hatoerri kapal*, *ik geef u een paard*; ᨀᨚᨈᨚᨀᨗᨊᨚᨔᨚᨕᨗᨊᨚᨕᨗᨀᨚᨔᨚᨕᨗᨊᨚᨕᨗ *kengkēnnan koelo sampoen koelo bektanni serrat*, *ik heb aan mijnen zendeling eenen brief medegegeven.*

De vierde naamval kan evenwel ook door het aanhechtsel ᨕᨗ *hi* beheerscht worden, als ondergaande mede de handeling des werkwoords;

b. v.

b. v. 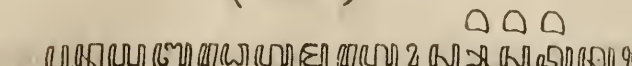

Poen Djojo badé hammahossi siti koelo, Djojo zal mijn land pachten; 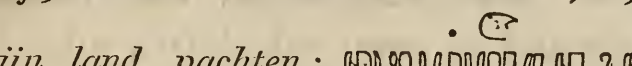

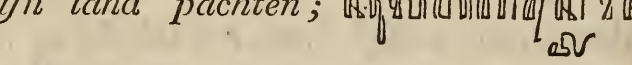 *koelo hanggentossi Poen Troenno, ik vervang Troenno.*

Ook geeft het aanhechtsel 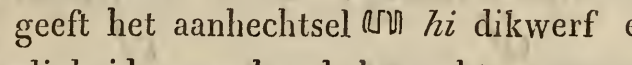 *hi* dikwerf eene meervoudigheid van het beheerschte voorwerp te kennen, want: 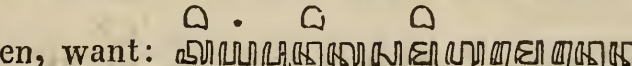

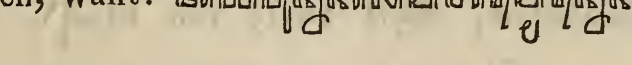 *tijang poenniko sami hammenek hoewit, beteekent: die menschen beklimmen éénen boom,* terwijl deze zinsnede: 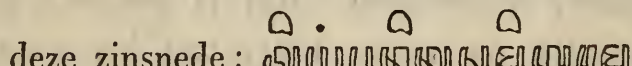

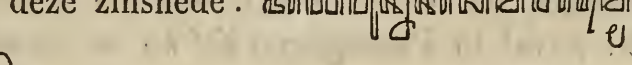 *tijang poenniko sami hammenekki hoewiet*, moet vertaald worden: *deze menschen beklimmen de boomen.*

3°. Van de Overgaande Werkwoorden met het Aanhechtsel.

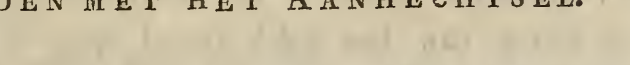 *haken* (Kr.) of 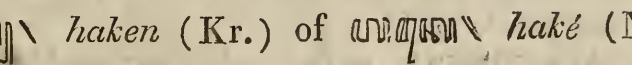 *haké* (Ng.)

Het aanhechtsel 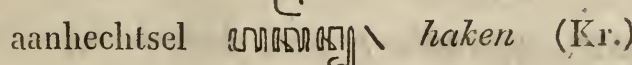 *haken* (Kr.) of 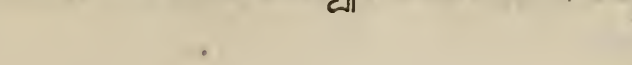

hakè (Ng.) wordt op dezelfde wijze als het voorgaande aan het werkwoord gevoegd, met dit onderscheid alleen, dat, wanneer het grondwoord op eenen vokaalklank uitgaat, achter denzelven instede eener dubbele *nn* eene stomme *k* wordt geplaatst, gevolgd van het aanhechtsel *haken* of *hakè*, als: van *mirso*, *zien*, *mirsakhaken*, *doen zien*; van *mětoe*, *uitgaan*, *mětokhakè*, *doen uitgaan*, *uitbrengen*. Het is evenwel ook gebruikelijk de eerste letter van het aanhechtsel in dit geval in Pasangngan *ko* te veranderen, als: *mirsakkaken*, *mětokkakè*. In woorden, welke op eene andere stomme letter dan de *k* uitgaan, is het verkieslijk dezelve te verdubbelen en de eerste letter van het aanhechtsel weg te laten, als: *mdjeggakè*, *verpachten*; *ngoendhoerrakè*, *doen terug wijken*.

Door

Door de bijvoeging van het aanhechtsel 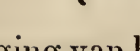

haken of 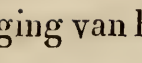 *haké* wordt aan het werk-

woord een overgaande of veroorzakende zin gegeven, aanduidende dat de handeling wordt veroorzaakt, en het voorwerp, waarop de werking wordt uitgeoefend, door dezelve eene lijding of wording ondergaat, ten behoeve van of met betrekking tot eenen anderen persoon of eene an-

dere zaak; b. v. 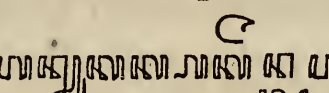

hannjoekakhaken kapal hing tijang, aan iemand een paard schenken; 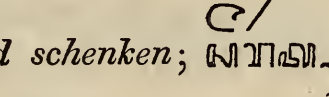

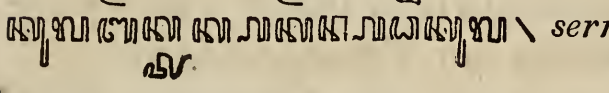 *serrat poenniko*

badé koelo bektakhaken hadi koelo, dezen brief zal ik aan mijnen broeder medegeven; 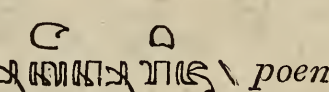

poen Kromo koe-

lo gentossaken Saridjo, Kromo laat ik Saridjo vervangen.

Voorts wordt door 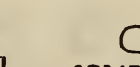 *haken* of 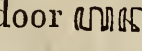

haké nog uitgedrukt, dat het voorwerp, hetwelk door het werkwoord wordt beheerscht,

eene

eene gedaante verwisseling ondergaat, of uit eenen vorigen stand tot eenen zoodanigen, als het werkwoord aanduidt, wordt overgebragt, als:

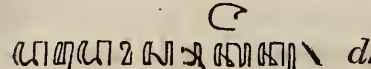 *dhadhossaken, doen zijn*, of *worden*; 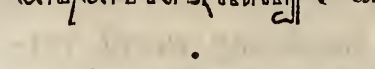 *boengngahhaké, vervrolijken*; 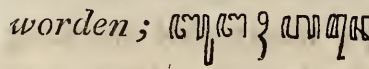 *ngadheggaké, doen overeind staan, opzetten, opregten.*

De bovengemelde aanhechtsels kunnen echter niet bij alle werkwoorden gebruikt worden, vermits de beteekenis des woords geheel vatbaar moet zijn voor de wijziging, welke de aanhechtsels aan hetzelve geven.

4°. VAN DE BEDRIJVENDE WERKWOORDENM ET DE VOORZETSELS

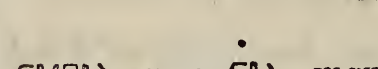 *man*, 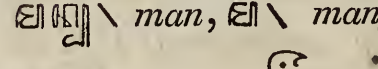 *mang* en *mar*, of 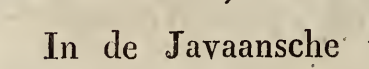

men, 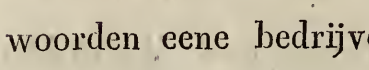 *meng* en 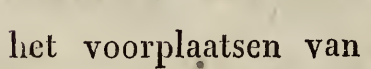 *mer.*

In de Javaansche taal wordt aan de werkwoorden eene bedrijvende kracht gegeven door het voorplaatsen van 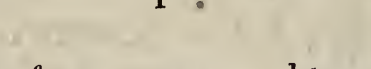 *man* en 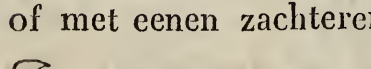 *mang*, of met eenen zachteren klinker 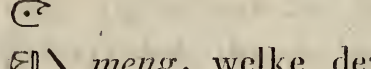 *men* en 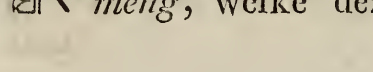 *meng*, welke dezelfde voorzetsels schijnen

te

te zijn, die in het Maleisch zoo algemeen worden gebezigd. Afgescheiden van die taal beschouwd, kunnen zij eigenlijk niet gezegd worden tot het Javaansch, maar eer tot het Kawi te behooren. Zij zijn uit die taal overgenomen en worden in het Javaansch voornamelijk gebruikt in het gedicht en andere deftige opstellen, waaraan men eenen meer hoogdravenden en naar het Kawi zweemenden stijl wil geven.

Ofschoon de voorzetsels ꦲꦤ꧀ *han*, ꦩꦁ *ham* en ꦲꦁ *hang*, welke in beteekenis met deze niet verschillen, meer eigenaardig tot de Javaansche taal behooren, zijn er echter vele woorden, welke zich welluidender met ꦩꦤ꧀ *man* of ꦩꦁ *mang* laten schrijven, en bij verscheidene is het zelfs een onveranderlijk gebruik geworden, zich altoos van de laatstgemelde voorzetsels te bedienen.

De zamenvoeging met het grondwoord geschiedt somtijds op dezelfde wijze als met de aanhechtsels ꦲꦤ꧀ *han* en ꦲꦁ *hang*, als: ꦩꦁꦒꦫꦱ꧀ *mangngaras*, *ruiken*, *zoenen*; ꦩꦁꦒꦂꦠꦶ *mangngarti*, *verstaan*, *begrijpen*; ꦩꦤꦩ꧀ꦧꦃ *mannembah*, *hulde bewijzen*; ꦩꦁꦒꦺꦴꦣꦺꦴ *manggodho*,

godho, *met eene knods slaan.* Dikwijls wordt echter eenvoudig de letter ꦩ *mo* met weglating der stomme ꦤ *n* of *Tjetjak* ꦴ voor het grondwoord geplaatst, als: ꦩꦮꦂꦤꦺ *mawarno*, *een opsteld maken*, *verhalen*; ꦩꦏꦫꦩꦏꦲꦏꦺ *makramakhaké*, *uittrouwen*, *uithuwelijken.*

Veeltijds hebben deze voorzetsels eene beteekenis, welke eene beweging, rigting of verandering van plaats te kennen geeft; als van de woorden: ꦭꦺꦴꦂ *lor*, *noord*, ꦏꦶꦝꦸꦃ *kidhoel*, *zuid*, ꦮꦠꦤ꧀ *wetan*, *oost*, en ꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦤ꧀ *koelon*, west, wordt afgeleid: ꦩꦁꦔꦭꦺꦴꦂ *mangngalor*, ꦩꦁꦔꦶꦝꦸꦃ *mangngidhoel*, ꦩꦁꦔꦠꦤ꧀ *mangngetan*, ꦩꦁꦔꦺꦴꦭꦺꦴꦤ꧀ *mangngoelon*, *noord- zuid- oost-* of *west-waarts gaan.* Wijders van ꦔꦶꦱꦺꦴꦂ *ngisor*, *beneden*, *onder*, wordt ꦩꦁꦔꦶꦱꦺꦴꦂ *mangngisor*, *nederwaarts gaan* of *gekeerd zijn*, *afdalen*, *nederhangen*; van ꦢꦸꦮꦺ *doewoer*, *hoog*, *boven*, wordt

wordt 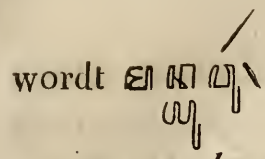 *mandoewoer, stijgen, opwaarts gaan, naar boven gekeerd zijn.*

Het voorzetsel *mar* of *mer* wordt ook in het Javaansch gebruikt, hoewel niet zoo menigvuldig als de voorgaande, waarmede het over het algemeen in beteekenis overeenkomt, als in de woorden: 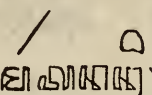 *martandanni, teekenen, kenmerken*; 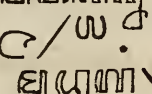 *merdhagang, handel drijven.*

5°, Van de Onzijdige Werkwoorden met het Voorzetsel *m* of *ma.*

Het werkwoord heeft eenen volstrekt onzijdigen vorm, welke in eenen meer bepaalden zin aldus mag genoemd worden dan de onzijdige werkwoorden, waarvan hiervoren is gesproken, hebbende deze geene uiterlijke kenteekenen, waardoor de onzijdige zin wordt aangetoond, terwijl gene duidelijk te onderscheiden is, bestaande namelijk in het plaatsen van eene *m* voor het grondwoord. Deszelfs eerste letter eene *ha* zijnde, wordt dezelve door de *m*, gevolgd van den oorspronkelijken klinker der eerste lettergreep, ver-

vervangen; b. v. van 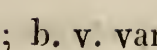 *hoeroeb*, vlam, 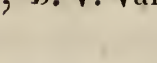 *moeroeb*, vlammen; 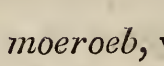 *hoendhoer*, *achterwaartsche beweging*, *terugwijking*, 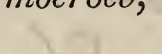 *moendhoer*, *terugwijken*; 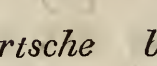 *hoemhoel*, *oprijzing*, *opstijging*, 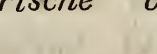 *moemboel*, *oprijzen*, *opstijgen*; *hemper*, *gelijkenis*, 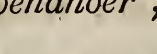 *memper*, *gelijken*; 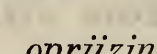 *hesem*, *glimlach*, 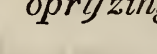 *mesem*, *glimlagchen*.

De aldus afgeleide woorden moeten wel onderscheiden worden van diegenen, welker grondwoord met 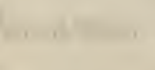 *wo* of 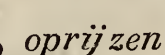 *po* begint, en die door de verandering dezer letters in 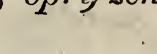 *mo* dezelfde gedaante maar eenen bedrijvenden zin bekomen, als: 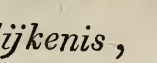 *misoeh*, *beschimpen*, *schelden*, van 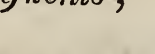 *wisoeh*; *masoeh*, *wasschen*, van 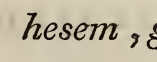 *wasoeh*; 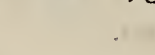

ma-

males, *beantwoorden*, *vergelden*, van 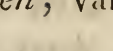 *wales*, enz.

Indien het grondwoord met eene andere letter dan *ho* begint, blijft dezelve onveranderd en neemt het voorzetsel *mo*, dat ook wel stom wordt door de eerste letter in den vorm van Pasangngan te veranderen, voor zich; b. v. van *loemah*,

maloemah, *op den rug liggen;* van

rambat, *marambat* of

mrambat, *kruipen*; van *lakoe*,

malakoe of *mlakoe*, *gaan.*

Men plaatst bij dit soort van werkwoorden, welke, onzijdig zijnde, nimmer de aanhechtsels *hi*, *haken* of *haké* kunnen voeren, somtijds het voorzetsel

ham, als: *hammoemboel*,

 hammëmper, enz. Doch dit is niet alleen geenszins noodzakelijk, maar moet eer afgekeurd worden, vermits hierdoor eene overtol-

tollige bijvoeging van twee voorzetsels ontstaat, daar *ham*, zoo als vroeger is gezien,

meer aan den bedrijvenden zin eigen is. Deze voorzetsels evenwel in goede schriften wordende aangetroffen, en tot aanvulling der dichtmaat ook zeer dienstig en geheel niet onwelluidend zijnde, is het eigenaardiger te stellen, dat dit het enkele voorzetsel *ha* is, en als dan behoort men te schrijven: 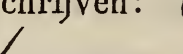 *hamoemboel*, *hamēmper*, enz.

6°. Van de Dubbele Werkwoorden,

Eene soort van veel grooteren omvang dan de voorgaande zijn de *dubbele werkwoorden*. Dezelve bestaan uit twee soorten, te weten: *herhaalde* werkwoorden, waarin het grondwoord wordt herhaald, en *zamengevoegde* werkwoorden, welke gevormd zijn door de vereeniging van twee onderscheidene woorden.

1. Door de herhaling van een werkwoord wordt te kennen gegeven, dat de handeling, die hetzelve uitdrukt, herhaaldelijk dan wel bij aanhoudendheid geschiedt. Men onderscheidt van dezelve de volgende soorten:

a. Werkwoorden bestaande uit eene eenvoudige verdubbeling des grondwoords zonder de min-

minste verandering te ondergaan, met uitzondering van de vereischt wordende voorzetsels of aanhechtsels, als : ᨕᨗᨕᨗᨊᨗᨕᨗ *handhoegodhoego*, *gissen*, *nadenken*, *overdenken*; ᨕᨘᨕᨗᨕᨘᨕᨗᨊᨘᨊᨗᨊᨗᨊᨗ

den vereenigd; b. v. ᨕᨊᨗᨊᨕᨗᨊ᩵ *hangngaroebiroe*, *verstoren*, *verontrusten* (hiervan worden de grondwoorden niet afzonderlijk aangetroffen); ᨕᨊᨗᨔᨘᨗᨕᨘᨗ *handjarahrajah*, *plunderen*, van ᨔᨘᨗ *djarah* en ᨕᨘ *rajah*, beide *plunderen* beteekenende.

b. Woorden van verschillende beteekenis, welke, te zamen gevoegd zijnde, eenen bijzonderen zin voortbrengen, als: ᨕᨊᨗᨔᨗᨊᨗᨊᨗ *hannjaroewoewoes*, *iemand in de rede vallen*, *een gesprek onwelvoegelijk storen*, *iets ongepasts aanvoeren*, van ᨔᨗ *saroe*, *ongepast*, *onwelvoegelijk*, en ᨊᨗᨊᨗ *woewoes*, *spreken*, *zeggen*; ᨕᨗᨊᨕᨗ *morotamoe*, *een bezoek afleggen*, van ᨕᨗᨊ *moro*, *naderen* en ᨕᨗ *tamoe*, *gezelschap*.

In het gebruik van de voorzetsels en aanhechtsels rigten de dubbele werkwoorden zich geheel naar de enkele; zij kunnen dezelve namelijk op de gewone wijze bij zich nemen, wanneer zij als enkele werkwoorden daarvoor vatbaar zijn, wordende alsdan de voorzetsels voor het eerste woord gevoegd en de aanhechtsels

sels aan het laatste, zonder dat de beide woorden mogen afgescheiden worden, als: 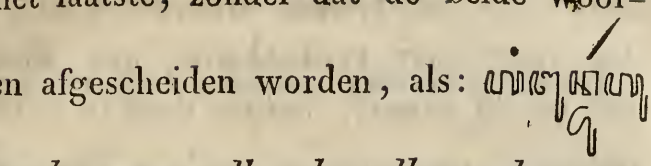 *hangngoendhoerhoendhoerraken, gedurig terugplaatsen;* 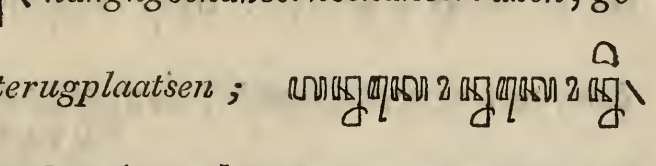 *hannakonnakonni, ondervragen, navragen;* 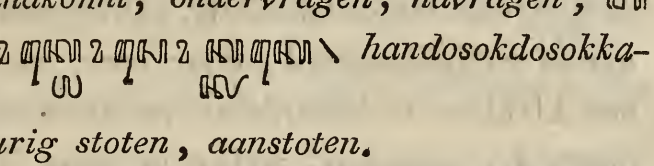 *handosokdosokkaké, gedurig stoten, aanstoten.*

Wanneer het grondwoord met eene 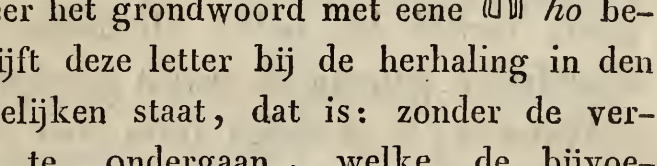 *ho* begint, blijft deze letter bij de herhaling in den oorpronkelijken staat, dat is: zonder de verandering te ondergaan, welke de bijvoeging van een voorzetsel medebrengt en waaraan het eerste woord onderworpen is, als: van 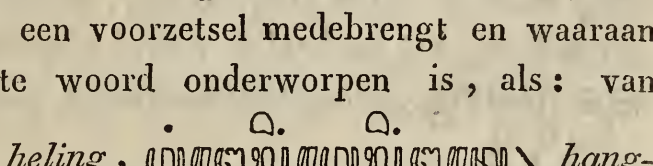 *heling,* 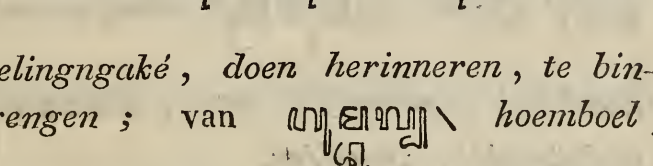 *hangngelinghelingngaké, doen herinneren, te binnen brengen;* van 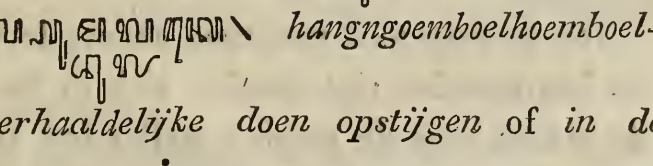 *hoemboel,* 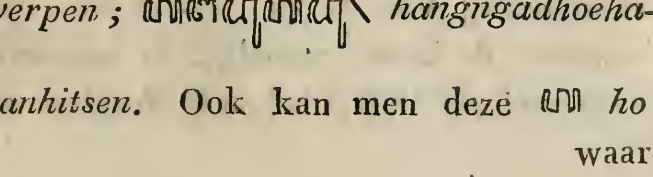 *hangngoemboelhoemboelaké, herhaaldelijke doen opstijgen* of *in de hoogte werpen;* 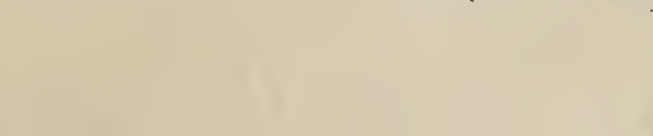 *hangngadhoehadhoe, aanhitsen.* Ook kan men deze 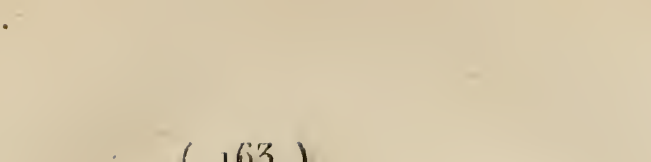 *ho*, waar-

waarmede het tweede woord begint, verwisselen voor eene verdubbeling der sluitletter van het eerste woord, indien dezelve namelijk stom is, en aldus schrijven : 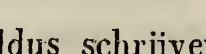 *hangngelingngelingngaké*, 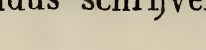 *hangngoemboelloemboellaké*. Dit geschiedt alleen om de welluidendheid, door eene ineenvloeijing der klanken te bevorderen en heeft ook meestal plaats bij woorden, welke op eene Tjitjak uitgaan, terwijl bij andere sluitletters de eerste schrijfwijze gewoonlijk wordt gevolgd.

Wanneer de onzijdige vorm door voorplaatsing eener *mo* is aangenomen, wordt deze letter ook bij het herhaalde woord uitgedrukt, als: 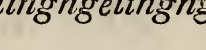 *moemboelmoemboel*, *gedurig stijgen*, *rijzen*; 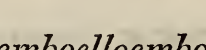 *madjoemadjoe*, *aanhoudelijk voorwaarts gaan*; 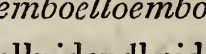 *mobatmabit*, *zwaaijen*.

Het grondwoord met eene andere letter dan *ho* beginnende, rigt dezelve zich in het herhaalde woord naar de regels, welke ten aanzien der verandering van de voorletters zijn opgegeven; wanneer de letter namelijk in het eerste woord onveranderd blijft, behoudt dezelve ook in het her-

herhaalde woord hare oorspronkelijke gedaante; b. v. van *dhilat*, *handhilatdhilat*, *likken*; van *doedoek*, *handoedoekdoedoek*, *graven*, *delven*; van *gĕboeg*, *hanggĕboeggĕboeggi*, *slaan*, *afrossen*; van *boebrah*, *hamboebrahboebrahhaké*, *vernielen*, *bederven*.

Bij de herhaalde woorden, welke met *ro*, *lo* of *jo* beginnen, en eene *ngo* voor zich nemen, geschiedt zulks alleen bij het eerste en geenszins bij het tweede woord, als: van *rajah*, *hangngrajah-rajah*, *plunderen*; van *lengket*, *hangnglengketlengket*, *kleven*, *aankleven*.

Ingeval het herhaalde werkwoord met eenen klinker eindigt en van het bedrijvende aanhechtsel *hi* vergezeld is, wordt deze klinker in

een'

een' zachteren veranderd en achter het eerste woord eene stomme *n* geplaatst, terwijl het aanhechtsel *hi* aan het tweede woord wordt gevoegd door tusschenplaatsing van eene dubbele *nn*; b. v. van *goejoe*, *hanggoejongoejonni, uitlagchen*; van *hisi*, *hangngisenhisenni; vullen.*

Om de welluidendheid en de ineenvlocijing der herhaalde woorden, welke met eene *ho* beginnen, te bevorderen, vereenigt men dezelve dikwijls door deze letter in het herhaalde woord wegtelaten en de letter, waarmede het eerste woord eindigt, te verdubbelen, schrijvende alzoo: *hangngisennisenni, vullen;* *hangngantennantenni, opwachten.*

Bij de aanhechting van *haken* en *haké*, zijn dezelfde regelen in acht te nemen als met *hi*, uitgezonderd alleen, dat men instede van *n* en *nn* de letters *k* en

ᨅ *kk* achter het grondwoord voegt, als: ᨅ ᨊ ᨅᨊᨒᨅᨊᨒᨅᨊᨒᨅᨊ *hanggoejokgoejokkaké*, *doen lagchen*; ᨅᨌᨒᨊᨅᨒᨊᨅᨒᨅᨊ *hangngrabekrabekkaké*, *uittrouwen*.

Even als bij de zelfstandige naamwoorden heeft de herhaling van het werkwoord dikwijls alleen betrekking op deszelfs eerste lettergreep, welke met het oorspronkelijke klankteeken wordt verdubbeld, nemende alsdan beide de gedaante aan, welke de voorletter gewoonlijk door bijvoeging van de voorzetsels ᨕᨈᨒ *han* ᨕᨈᨒ *ham* of ᨅᨒ *hang* bekomt; b. v. van ᨕᨕᨒ *wĕdhi*, *bevreesd*, ᨅ ᨕᨕᨕᨒ *hammĕmĕdhdhi*, *bevreesd maken*, *vrees aanjagen*; van ᨅᨔᨈᨒ *sengngit*, *haat*, *nijd*, ᨅᨈᨔᨔᨈᨒ *hannjĕnjengngit*, *haten*, ook *hatelijk handelen*.

Wanneer het grondwoord evenwel met ᨍ *ro*, ᨕ *lo* of ᨕ *jo* begint, blijven dezelve onveranderd, bekomende alsdan alleen de herhaalde lettergreep de ᨔ *ngo*, als: van ᨕᨕᨈᨒ *lawas*, ᨅᨔᨕᨕᨈᨒ *hangnglalawas*, *verlengen*, *vertra-*

tragen; van ᮂᮊᮧ *loro*, ᮃᮀᮂᮊᮧ *hangngloloro*, *pijnigen.*

Indien de voorletter geen schrijfteeken heeft, plaatst men, om de welluidendheid, somtijds eene *Pepet* (ᮦ) op de herhaalde lettergreep; b. v. ᮃᮀᮎᮂᮤᮜᮧ *hangnglĕlawas*, ᮃᮀᮎᮂᮊᮧ *hangnglĕloro.* Eindigt de eerste lettergreep met eene stomme letter, zoo wordt deze niet herhaald, maar alleen de voorletter, als: ᮃᮎᮤᮍᮤ *wangngen*, *bepaling*, ᮞᮞᮎᮤᮍᮤ *mamangngenni*, *beperken*, *bepalen.*

Grondwoorden welke met de letter ᮃ *ho* beginnen kunnen nimmer tot dezen vorm van het werkwoord gebragt worden, hetwelk alleen moet worden toegeschreven aan dezelfde reden, om welke men zich voor deze letter zelden van het voorzetsel ᮃ *ho* bedient, namelijk de wanklank, welke eene herhaling der ᮃ *ho* zoude te weeg brengen. Zulks kan echter niet in de beteekenis van het woord gezocht worden, want het woord ᮊᮃᮏᮞᮢᮤ *homah*, (Ng.) *wonen*, kan den bedoelden vorm niet aannemen, terwijl in hetzelfde woord ᮌᮢᮤᮃᮧ *grijo*, (Kr.) de herhaling der eerste lettergreep meer voorkomt dan het

en-

enkele woord, schrijvende men 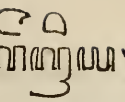 *gĕgrijo*, *wonen*.

7°. Van de Onregelmatige Vormen des Werkwoords en Eenige Bijzonderheden van dit Rededeel.

De tot hier opgegevene vormen van het werkwoord bepalen zich tot dezulke, welke regelmatig behandeld en aan vaste regelen onderworpen kunnen worden, en bestaan in afleidingen van een oorspronkelijk werkwoord of naamwoord, welke door bijvoeging van aanhechtsels als anderzins in hunne beteekenis worden gewijzigd. Van deze algemeene beginselen zijn echter eenige afwijkingen, die niet onder eenen bepaalden regel te brengen zijn, bestaande voornamelijk in eenige afleidingen en bijzondere vormen, welke slechts op weinige woorden, ja somtijds op niet meer dan een enkel woord kunnen toegepast worden.

In de eerste plaats zullen wij onze aandacht vestigen op eenige vormen van het werkwoord, welke op vele, doch geenszins op alle woorden van toepassing zijn, en daarna van sommige bijzonderheden of afwijkingen van den algemeenen regel handelen.

1. Vele woorden welke reeds van andere zijn afgeleid, kunnen op de gewone wijze tot werkwoorden gevormd worden, door bijvoeging na-

me-

melijk van de bij dit rededeel gebruikelijke voorzetsels en aanhechtsels. Voorbeelden daarvan zijn:

Van *wis, genoeg, gedaan, uitgescheiden*, vormt men eerst het afgeleide naamwoord 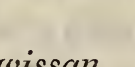 *wissan, het uitscheiden, ophouden*, en hiervan het werkwoord 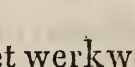 *hammissan* of 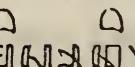 *hammissanni, doen uitscheiden, ophouden.*

Van het Arabisch woord كافر *käfir, ongeloovige*, dat in het Javaansch 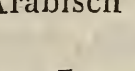 *kapir*, geschreven en veel gebruikt wordt, leidt men inzelvervoege 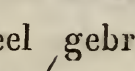 *kapirran* af, waardoor de Javanen verstaan: *misrekening, teleurstelling, niet geslaagd of nergens te regt gekomen* (als een ongeloovige, die van Mohammed verstoten is, en, zoo als zij vermeenen, ook van zijnen eigen' Heer geen heil te wachten heeft). Van 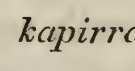 *kapirran*, ontstaat vervolgens het werkwoord 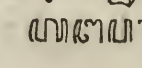 *hangngapirranni, te*

leur

leur stellen, iemands oogmerken doen mislukken.

Op dezelfde wijze worden de afgeleide woorden ᨕᨘᨚᨊᨛᨈᨚᨊᨛ *woerahhan, geraas, gedruisch,* ᨄᨘᨚᨈᨚᨊᨛᨈᨚᨊᨛ *pasanggrahhan, verblijfplaats, tent* of *loods*, en vele soortgelijke woorden gevormd tot de werkwoorden ᨆᨕᨘᨚᨊᨛᨈᨚᨊᨛ *mawoerahhan, geraas, gedruisch maken* (als van eene menigte menschen); ᨆᨄᨘᨚᨈᨚᨊᨛᨈᨚᨊᨛ *masanggrahhan, vertoeven, pleisteren.*

2. Eene geheel bijzondere afleiding hebben vele werkwoorden, waardoor eene wederkeerige of wederzijdsche handeling wordt te kennen gegeven, door het aanhechten van ᨈᨚᨊᨛ *han* achter het grondwoord, en somtijds met verdubbeling der eerste letter; b. v. van ᨕᨘᨚᨂᨚᨊᨛ *prang, oorlog*, komt ᨕᨘᨚᨂᨚᨊᨛᨈᨚᨊᨛ *prangngan*, of ᨄᨕᨘᨚᨂᨚᨊᨛᨈᨚᨊᨛ *paprangngan, oorlogen*; van ᨕᨘᨚᨀᨚᨛ *toekar, vechten, worstelen*, komt ᨕᨘᨚᨀᨚᨛᨈᨚᨊᨛ *toekarran* of ᨕᨘᨚᨕᨘᨚᨀᨚᨛᨈᨚᨊᨛ *toetoekarran, te zamen vechten, met elkander worstelen;* van ᨈᨚᨈᨚᨛ *ba-*

balang, *werpen*, komt ᨕᨚᨕᨗᨊᨗ *balangngan* of ᨕᨕᨚᨕᨗᨊᨗ *babalangngan*, *over en weder werpen*, *elkander gooijen*; van ᨚᨗᨊᨗ *lawan*, *zich verzetten*, *zich verdedigen*, komt ᨚᨗᨊᨗᨊᨗ *lawannan*, of ᨚᨚᨗᨊᨗᨊᨗ *lalawannan*, *zich wederkeerig verdedigen*, *vechten*. Deze vorm kan aan vele woorden, welke voor eene wederzijdsche handeling vatbaar zijn, gegeven worden.

3. De telwoorden bekomen ook den vorm van een werkwoord door de voorzetsels op de gewone wijze bij zich te nemen, als: van ᨕᨚᨊᨗ *tĕloe*, *drie*, ᨕᨊᨗᨚᨊᨗ *hannĕloe*; van ᨊᨕᨚᨗᨊᨗ *satoes*, *honderd*, ᨕᨊᨗᨕᨚᨗᨊᨗ *hannjatoes*; van ᨘᨗᨚᨊᨗ *sewoe*, *duizend*, ᨕᨘᨗᨚᨊᨗ *hanjewoe*; van ᨕᨗᨊᨗ *piro*, *hoeveel*, ᨕᨗᨊᨗᨗᨊᨗ *hammiro* of ᨗᨊᨗ *miro* en ook ᨕᨗᨊᨗᨗᨊᨗᨊᨗ *hammiranni*, enz.

Men bedient zich van deze woorden, welke van

van het werkwoord alleen de gedaante hebben aangenomen, doch eer tot de telwoorden behooren, om uit te drukken hetgeen in het Nederduitsch, van prijzen of hoeveelheden sprekende, door: *ieder*, *elk*, *het stuk*, wordt te kennen gegeven, als: 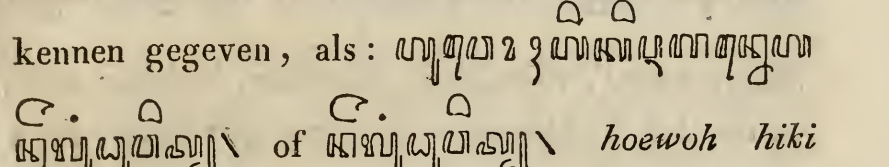 of 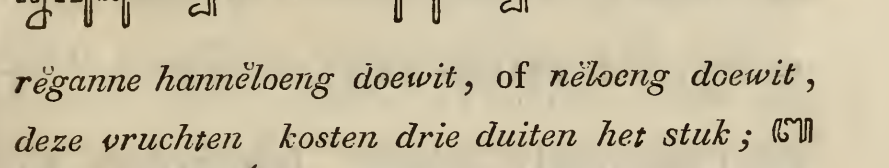 *hoewoh hiki rĕganne hannĕloeng doewit*, of *nĕloeng doewit*, *deze vruchten kosten drie duiten het stuk*; 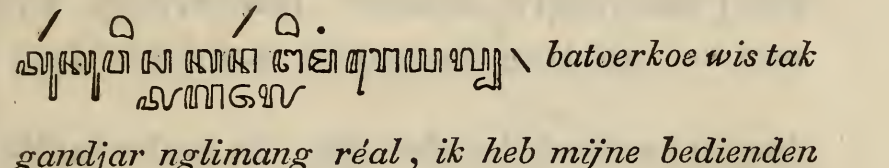 *batoerkoe wis tak gandjar nglimang réal*, *ik heb mijne bedienden met vijf spaansche matten elk beloond*; 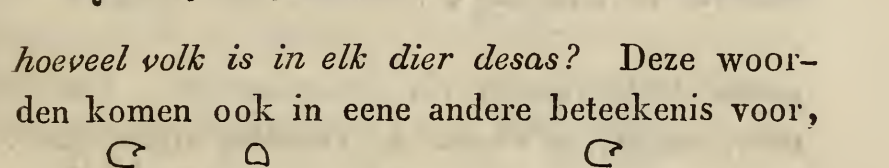 *dheso hikoe miro wongngé*, *hoeveel volk is in elk dier desas?* Deze woorden komen ook in eene andere beteekenis voor, als: 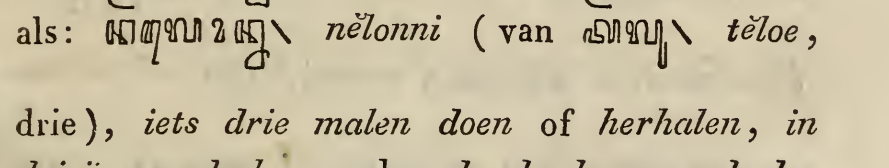 *nĕlonni* (van 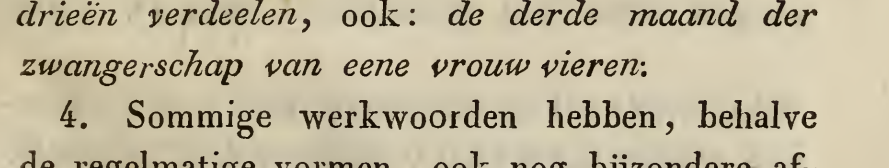 *tĕloe*, drie), *iets drie malen doen* of *herhalen*, *in drieën verdeelen*, ook: *de derde maand der zwangerschap van eene vrouw vieren*.

4. Sommige werkwoorden hebben, behalve de regelmatige vormen, ook nog bijzondere afleidingen, welke slechts aan dat woord eigen zijn,

zijn, en zelden op een ander woord kunnen worden toegepast. Het grondwoord 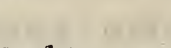 *hamot* heeft bij voorbeeld den gewonen vorm 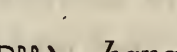 *hangngamot* of *hangngĕmot*, *inhouden*, *bevatten*, *beladen zijn*, en daarbij de bijzonder afleiding 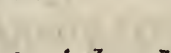 *momot*, of 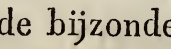 *hammomot*, *beladen* (bedrijvend), *belasten*. Inzelvervoege komen van het hoog Javaansche woord 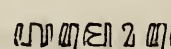 *hawrat*, *zwaar*, *beladen zijn*, de werkwoorden 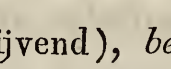 *hangngawrat*, *hammawrat* en 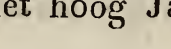 *hamrat*, alle *beladen* in eenen bedrijvenden zin beteekenende. Geheel onregelmatig is voorts de afleiding 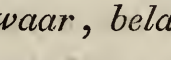 *hammémé*, of *mémé*, *iets in de zon drogen*, van het grondwoord 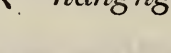 *pépé*, dat evenwel ook op de gewone wijze kan geschreven worden 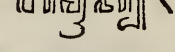 *hammépé*, of

mèpé

mèpé. Men heeft ook 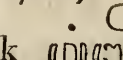 *hangngèpé*, van *pé* of *hĕpé*, waaraan dezelfde beteekenis verbonden is.

5. Eene der voornaamste afwijkingen in den vorm der werkwoorden heeft plaats, wanneer de grondwoorden met eene *ho* zonder klankteeken beginnen, in welk geval deze meestal de *Pĕpet* aanneemt, hetgeen alleen om de welluidenheid schijnt gedaan te worden, alzoo de beteekenis van het woord door deze bijvoeging niet verandert; b. v. van 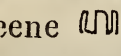 *hadjoer*, komt 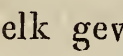 *hangngadjoer* en *hangngĕdjoer*, *smelten;* van 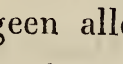 *halih*, *hangngalih* en *hangnĕglih*, *verhuizen*, *van plaats veranderen;* van 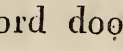 *hannihanni*, *hangngannihanni*, en 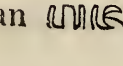 *hangngennihenni*. *padie snijden.*

Het getal dezer woorden bepaalt zich echter tot zeer weinigen, kunnende eene menigte van die soort de bijvoeging van *Pĕpet* niet ondergaan

gaan; b. v. ᨕᨗᨔᨗᨔᨗᨊ᩵ *harep*, *willen*; ᨕᨗᨀᨗᨊᨗᨔᨗᨊ᩵ *hangngalem*, *prijzen*; ᨕᨗᨀᨗᨊᨗᨔᨗᨅᨗᨊᨗᨕᨗᨊᨗᨕᨗᨊᨗᨕ

7. Het woord ᨕᨗᨊᨗᨊᩮᩢ *dhangdhan*, of ᨕᨗᨊ᩵ᨗᨊᩮᩢ *dhandhan* wordt, wanneer het van ᨾᨗᨠᩮ *haké* vergezeld is, naar den algemeenen regel geschreven ᨾᨗᨕᨗᨊᨗᨊᨗᨠᩮ *handhangdhannaké*, *kleeden*, *toerusten*, *optooijen*. Hoewel deze afleiding veel voorkomt, geeft men echter daaraan, voornamelijk in het gesprek, dikwijls eenen onregelmatigen vorm, door de laatste letter van het grondwoord in ᨾ *k* te veranderen, als: ᨾᨗᨕᨗᨾᨗᨾᨗᨠᩮ *handhangdhakhaké*.

Daarentegen wordt ᨾᨗᨠᨗᩮᩢ *takon*, vragen, op dezelfde wijs altoos onregelmatig ᨾ ᨠᨗᨠᨗᩮᨾᨗᨾᨗᨠᩮ *hannakokhaké*, *doen vragen* of *onderzoeken*, geschreven, zijnde de gewone afleiding ᨾᨠᨗᨠᨗᩮᨠᨗᨠᩮ *hannakonnaké*, niet bekend.

8. Vele grondwoorden en bijzonderlijk zoodanige, welke uit slechts eene lettergreep bestaan, nemen in den vorm van een werkwoord, zonder verandering der voorletter, de letter ᨾ *ha* of ᨾ *hĕ* voor zich, welke alsdan met het voorzetsel ᨾᩮᩢ *han* wordt verbonden, als: van ᨕᩮᩢ

dhoem, *verdeelen*, *verdeeling*, 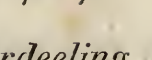

hangngĕdhoemmaké, *verdeelen*, *uitdeelen*.

Een werkwoord, of liever een woord, dat dien vorm heeft, wordt dikwijls in de zamenstelling als een zelfstandig of bijvoegelijk naamwoord, dan wel als een ander rededeel gebezigd, hetwelk alleen uit den zin is te onderkennen. Zoo komen 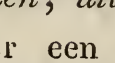 *hannengngen*, *regtsgaan*, *eene regtsche rigting nemen*, en 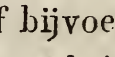 *hangngiwo*, *links gaan*, meestal als bijwoorden voor. Hetzelfde heeft plaats met de woorden 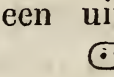 *mangngalor*, *eene noordwaartsche rigting nemen*; *mangngidhoel*, *zich zuidwaarts rigten*; 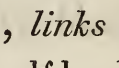 *mandoewoer*, *opwaarts*; 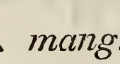 *mangngisor*, *nederwaarts*.

Eveneens kan het woord 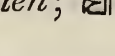 *hangngasihhi*, hetwelk *beminnen* beteekent, in dezen zin : 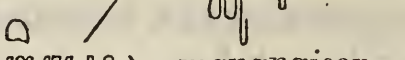 *Goesti Allah hingkang sakĕlangkoeng moe-*

moerah serto hangngasihhi, *de Heer God die zeer barmhartig en liefderijk is*, als een bijvoegelijk naamwoord aangemerkt worden.

Er dient nog te worden aangemerkt, dat een aantal woorden wel de gedaante, maar niet geheel de kracht van een werkwoord bezitten, hebbende alsdan eene bijzondere beteekenis, welke meestal eene vergelijking met eenig voorwerp, of de bezitting eener eigenschap of hoedanigheid te kennen geven; b. v. van *watoe*, *steen*, 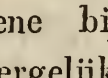 *hammatoe*, *met eenen steen werpen*, ook: *zoo hard zijn als een steen*; van *poengpoeng*, *tusschentijd*, 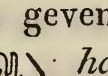 *hamoengpoeng*, *in den tusschentijd* of *inmiddels iets verrigten*; van *patih*, *zekere bediening*, 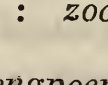 *hammatih*, *patih zijn*, of *als patih dienen*.

Van de Vervoeginc der Werkwoorden.

Het werkwoord heeft slechts eenige weinige veranderingen, strekkende om de voornaamste betrekkingen, welke in de rede voorkomen, uit te drukken. Het zal derhalve noodzakelijk zijn, het gebruik der werkwoorden te doen kennen,

en

en ten einde hen, die aan de vervoegingen van werkwoorden in Europesche talen gewoon zijn, te gemoet te komen, die gronden op het Javaansche werkwoord, zoo veel zulks kan geschieden, toe te passen.

OVER DE WIJZE DER WRKKWOORDEN.

Men onderscheidt gewoonlijk vier wijzen, waarop een werkwoord of de door hetzelve uitgedrukte handeling, kan worden voorgesteld, als: de *onbepaalde*, de *aantoonende*, de *gebiedende* en de *aanvoegende wijs*.

1. De *onbepaalde wijs* is de eenvoudige benaming van het werkwoord, zoo als het bij de aanwijzing van deszelfs verschillende vormen, is voorgesteld; b. v. *toekoe*, *koopen*; 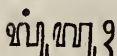 *loenggoeh*, *zitten*; *toeroe slapen*; 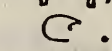 *handhĕleng*, *zien*; *hanggowo*, *brengen*; 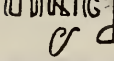 *handhoekanni*, *beknorren*; 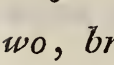 *hangngoempoellaké*, *verzamelen*; 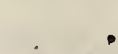 *hangngisinnisinni*, *beschaamd maken*.

Hoewel de voorzetsels *han*, *ham* en *hang*, ook bij andere wijzen en tij-

tijden worden gebruikt, schijnen zij bijzonderlijk eigen te zijn aan de onbepaalde wijs, waarvan de overige vervoegingen moeten beschouwd worden in deze taal af te stammen, daar alle werkwoorden, welke volgens de aangegevene regelen voor de bijvoeging van deze voorzetsels vatbaar zijn, dezelve in de onbepaalde wijs altoos bij zich hebben, of, zoo al niet uitgedrukt zijnde, moeten verstaan worden daarvan vergezeld te gaan.

Tot de onbepaalde wijs behooren de deelwoorden, waarvan men in het Javaansch twee soorten, beide zonder tijdbepaling, onderscheidt. Zij verschillen zeer in beteekenis, duidende de eerste eene hoedanigheid of eenen toestand aan, en derhalve *onzijdig* mag genoemd worden, en de andere eene lijding of het ondergaan eener handeling, hetwelk een *lijdend* deelwoord kan worden geheeten; terwijl in het Javaansch geen deelwoord aanwezig is, dat als *bedrijvend* mag worden aangemerkt, om de uitvoering eener handeling te kennen te geven, gelijk door het *bedrijvend deelwoord* in onze taal wordt verstaan. De Javanen drukken het laatste uit door de onbepaalde wijs, somtijds verzeld van een hulpwoord, dat de voortduring of het nog plaats hebben der handeling aantoont.

Het *onzijdige* deelwoord wordt over het algemeen

meen van een werkwoord afgeleid door eene verandering in de spelling, en wijkt in vele opzigten af van de eigenschappen, welke een deelwoord uitmaken, wordende ook van zelfstandige of bijvoegelijke naamwoorden of andere grondwoorden afgeleid en in eenen anderen zin dan dien van een deelwoord gebezigd, komende somtijds als zelfstandig naamwoord, bijwoord, doch het meest als bijvoegelijk naamwoord voor. De regte beteekenis van een woord in den vorm van het deelwoord geeft te kennen, dat een voorwerp voorzien of begaafd is met de hoedanigheid, welke door het grondwoord (hetzij zulks een werkwoord of ander rededeel) wordt aangeduid, of zich in den daardoor voorgestelden staat bevindt.

De regelmatige afleiding van zoodanig deelwoord, hetwelk alle aanheehtsels, die een werkwoord anders vergezellen, doet wegvallen, bestaat in de afscheiding der eerste letter des woords van deszelfs vokaalklank, en aan dezelve den klinker *Soekoe* (*oe*) te voegen, terwijl de oorspronkelijke vokaal der eerste letter eene *mo* voor zich outvangt en daarmede de tweede lettergreep van het woord uitmaakt, bij welke tevens alle overige schrijfteekens, die in het grondwoord bij de eerste letter geplaatst waren overgebragt worden, als: van

kambang, *drijven*, *koenam-*

bang

bang, drijvende, in een' drijvenden staat zijn; van 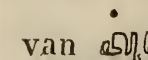 *toengkoel, zich buigen,* 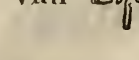 *toemoengkoel, gebogen, in eene gebogene houding zitten;* van 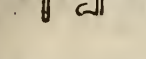 *klewer, slepen, naslepen, nederhangen,* 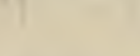 *koemlewer, nederhangend, naslepend;* van *hadheg, staan,* 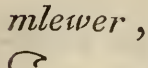 *hoemadheg, staande, in eene staande houding;* van 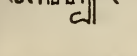 *hatoer, zeggen, berigten,* 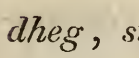 *hoematoer, zeggende, berigtende;* van 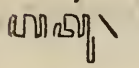 *kaki, een oud man,* 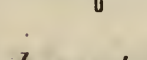 *koemaki, zich als een oud man aanstellende, verwaand zijnde.*

Sommige werkwoorden die den klinker *Pepet* (*ĕ*) op de eerste letter aannemen, kunnen dat teeken in het deelwoord behouden of naar verkiezing doen wegvallen, schrijvende zoowel 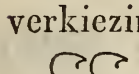 *hoemĕdem,* als 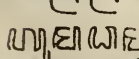 *hoemadem, koud zijnde,* van 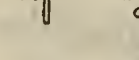 *hadem, koud;*

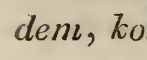

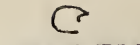 *hoemĕsok*, als 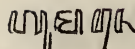 *hoemasok, schenkende, gietende*, van 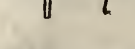 *hasok, schenken, gieten*; 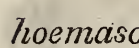 *hoemĕlok*, als 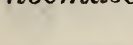 *hoemalok, schreeuwende*, van 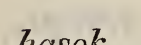 *halok, schreeuwen, roepen.* Doch in andere en wel de meeste woorden van dezen aard, moet de *Pepet* worden achterwege gelaten, als in: 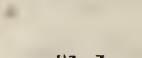 *hoemadjoer, gesmolten zijnde*, van 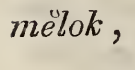 *hadjoer, smelten*; 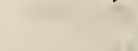 *hoemarah, trachtende, pogende*, van 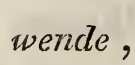 *harah, trachten, pogen*; 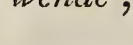 *hoemadhoh, verwijderd zijnde*, van 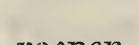 *hadhoh, ver*; 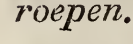 *hoemasat, opgedroogd zijnde*, van 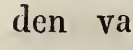 *hasat, droog.*

De ware beteekenis van deze vervoeging des werkwoords, welke het *onzijdig deelwoord* genoemd wordt, is zeer uitéén loopende en beant-

woord

woordt niet altoos aan de volle kracht, welke deze benaming zoude medebrengen. De voornaamste afwijking hiervan is, dat vele werkwoorden in dezen vorm in de onbepaalde wijs, en alle daarvan afstammende vervoegingen gebruikt worden, zelfs in eenen bedrijvenden zin. Zoo heeft men de volgende woorden, welke dagelijks in het gesprek, doch ook in goede schriften zeer algemeen zijn, als: 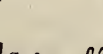 *djoemenneng*, *staan*; 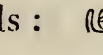 *loemakoe*, *gaan*; *roemahos*, *gevoelen*; 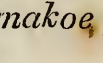 *roemekso*, *bewaken*; *roemaket*, *gehecht*, *verkleefd zijn*; 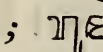 *dhoemoenoeng*, *wonen*, *gezeten* of *gevestigd zijn*; *goemoejoe*, *lagchen*; 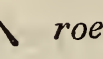 *soemoeroep*, *verstaan*; *hoemangsah*, *aanrukken*, aanvallen; 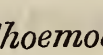 *koemĕboel*, *opstuiven*; 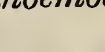 *koemrasak*, *bruisschen*; enz. Van sommige dezer woorden zijn de gewone vormen

der

der onbepaalde wijs niet in de taal bekend; b. v. 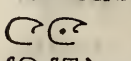 *djenneng* of 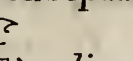 *handjenneng*, dat de oorspronkelijke gedaante van het werkwoord *staan* moest zijn, wordt nimmer bij de Javanen in dezen zin gebruikt. Anderen daarentegen, als: 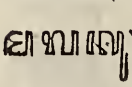 *malakoe*, *gaan*; 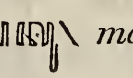 *hangngrahos*, *gevoelen*; 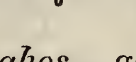 *hangngrekso*, *bewaken*; 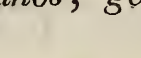 *hangngraket*, *aankleven*; enz. zijn wel bekende woorden, doch zijn minder in gebruik.

Vele woorden in dezen vorm worden als bijvoegelijke naamwoorden gebruikt; b. v. van 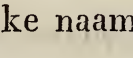 *goeloeng*, *oprollen*, 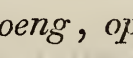 *goemoeloeng*, *opgerold*; van 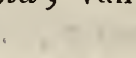 *dhelling*, *hooren*, 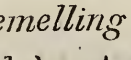 *dhoemelling*, *hoorbaar*, *helder*, *duidelijk* (van klank). Anderen daarentegen zijn zelfstandige naamwoorden of bijwoorden, als: van 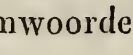 *dhadhi*, *worden*, 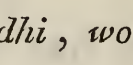 *dhoemadhi*, *dat geworden* of *geschapen is*, een *schepsel*; van 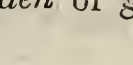

 koekoes, *rook*, 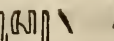 *koemoekoes*, eene *staartster*, ook: *staartpeper*; van 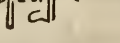 *tjawis*, *toebereiden*, *gereed maken*, 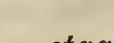 *tjoemawis*, *bereid*, *gereed*.

Het *lijdende* werkwoord, ofschoon mede geene tijdsbepaling bevattende, heeft meer overeenkomst met ons voorleden deelwoord dan het voorgaande. Hetzelve oefent dikwijls de kracht der onbepaalde wijs uit, wanneer het zoodanig geplaatst is, dat de bijvoeging van de hulpwoorden *zijn* of *worden* in het Nederduitsch zouden worden gevorderd, doch welke men in het Javaansch niet uitdrukt.

Het *lijdende* deelwoord heeft twee vormen, in beteekenis geenzins verschillende, waarvan de eene eigenlijk tot de Javaansche taal, en de andere tot het Kawi behoort, welke laatste echter in Javaansche boeken en geschriften, zelfs in brieven en andere dagelijksche opstellen zoo veel gebruikt wordt, dat dezelve het burgerregt heeft verkregen, en hier niet kan worden voorbij gegaan. Beide doen de voorzetsels van het werkwoord wegvallen, en deszelfs eerste letter weder den oorspronkelijken vorm aannemen. De aanhechtzels worden daarbij niet verworpen, doch ondergaan somtijds eene verandering, welke hieronder nader zal worden opgegeven.

a. De

a. De gewone vorm van het *lijdend* deelwoord bestaat in het plaatsen der voorzetsels *ka*, *dhi* en *dhipoen*, voor het werkwoord; b. v. van *hannjoedhoek*, *steken*, *kasoedhoek*, *gestoken*; *handjaloek*, *vragen*, *verzoeken*, *kadjaloek*, *gevraagd*, *verzocht*; *hammales*, *vergelden*, *wreken*, 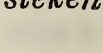 *kawales*, *vergolden*, *gewroken*; *hanggitik*, *slaan*, *dhigitik*, *geslagen* of *geslagen worden*; *hangngadheggaké*, *oprigten*, *doen staan*, *dhihadheggaké* of (met weglating der *ha*) *dhidheggaké*, *opgerigt* of *opgerigt worden*; *hammahossi*, *pachten*, *dhipoenpahossi*, *gepacht* of *gepacht worden*.

b. De

b. De tweede vorm van het *lijdende* deelwoord is de splitsing der eerste letter des grondwoords van deszelfs klinker, voegende bij die voorletter het teeken *Hoeloe* (ī) en vereenigende die lettergreep alsdan met den oorspronkelijken klinker door tusschenvoeging eener dubbele ᨊ *nn*, waarbij alle overige schrijfteekens, welke in het grondwoord bij de eerste lettergreep gestaan hebben, worden overgebragt; b. v. van ᨕᨊᨒᨕᨗᨈ᨞ *hangngrajah*, *plunderen*, ᨔᨊᨒᨕᨗᨈ᨞ *rinnajah*, *geplunderd*; van ᨕᨊᨒᨕᨗᨊ᨞ *hānnalenni*, *binden*, ᨔᨊᨒᨕᨗᨊ᨞ *tinnalenni*, *gebonden*; van ᨕᨊᨒᨘᨕᨗᨔᨕᨗᨊ᨞ *hangngoempoellaké*, *verzamelen*, ᨕᨊᨘᨕᨗᨔᨕᨗᨊ᨞ *kinnoempoellaké* of ᨕᨊᨘᨕᨗᨔᨕᨗᨊ᨞ *kinoempoellaké*, *verzameld*; van ᨕᨊᨒᨊᨔᨗ᨞ *hangngoendjoro*, *opsluiten gevangen zetten*, ᨕᨊᨘᨊᨔᨗ᨞ *kinnoendjoro* of ᨕᨘᨊᨔᨗ᨞ *kinnoendjoro*, *opgesloten.*

Wanneer het grondwoord met eene ᨕ *ho* begint, heeft de afleiding evenwel eene bijzondere ge-

gedaante, wordende namelijk niet de ꦤ꦳ *nn*, maar eene dubbele ꦔ *ngo* tusschen de lettergreep ingevoegd, als: van ꦲꦔꦤ꦳ꦺꦴꦠꦺꦴꦱ *hangngoetoes*, of ꦲꦠꦺꦴꦱ *hoetoes*, *uitzenden*, ꦲꦔꦤ꦳ꦺꦴꦠꦺꦴꦱ *hingngoetoes*, *uitgezonden*; van ꦲꦔꦤ꦳ꦺꦴꦝꦲꦫꦏ꦳ *hangngoendhoerraké*, *terugplaatsen*, ꦲꦔꦤ꦳ꦺꦴꦝꦲꦫꦏ꦳ *hingngoendhoerraké*, *teruggeplaatst*.

Eenige woorden oefenen in deze gedaante somtijds eenen anderen zin uit dan dien van het lijdende deelwoord en zijn als zoodanig in de dagelijksche taal aangenomen; zoo zegt men: ꦏꦶꦤꦤ꦳ *kinnen* (Kr.) en ꦏꦶꦤ꦳ꦺꦴꦤ *kinnon* (Ng.), *gelasten*, om de onbepaalde wijs uit te drukken.

Voorts ontstaat uit het lijdende deelwoord in den laatsten vorm nog eene aan de Javaansche taal eigene verbuiging van het werkwoord, bestaande in de verdubbeling van het grondwoord in deszelfs oorspronkelijke gedaante, zonder voorzetsel, terwijl aan het tweede woord de vorm van dit lijdend deelwoord wordt gegeven, waardoor eene wederkeerige of wederzijdsche handeling wordt aangeduid, als: van ꦝꦸꦩ *toe-*

toeloeng, *helpen*, *bijstaan*, 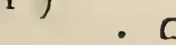 *toe-*

loeng-tinoeloeng, *elkander helpen*, *bijstaan*; van 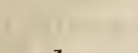 *bedil*, *schieten*, 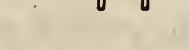

bedil binnĕdil, *op elkander schieten.*

Somtijds wordt eene soortgelijke wederkeerige handeling te kennen gegeven door het lijdende deelwoord te doen vooraf gaan door een woord, dat de tegenovergestelde beteekenis heeft en aldus eene wederzijdsche handeling aanduidt, als: 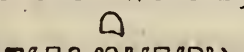 *hadhol-tinoekoe*, *verkoopen en koopen.*

Tot hiertoe is alleenlijk gesproken van de vormen der deelwoorden, welke van bedrijvende werkwoorden afstammen; doch kunnen ook de onzijdige werkwoorden de kracht van het deelwoord uitoefenen, en hebben alsdan meer overeenkomst met ons *voorleden* deelwoord, als behelzende eenen toestand, welke alleen het denkbeeld van den voorleden' tijd aanduidt, zonder eene lijding of het ondergaan eener handeling te kennen te geven; zij veranderen echter alsdan niet van gedaante, maar behouden den vorm der onbepaalde wijs, als: 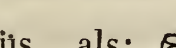 *mati*, *sterven* en *gestorven*; 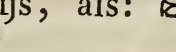 *tekko*, *komen* en *aangekomen.*

2. De

2. De *aantoonende wijs* is die, waardoor men de daad, welke een werkwoord uitdrukt, naar de verscheidenheid der tijden regtstreeks aantoont. Het werkwoord behoudt daartoe den vorm der onbepaalde wijs, hetzij zonder eenige bijvoeging of vergezeld van hulpwoorden, waardoor de tijden bepaaldelijk worden aangetoond, als: 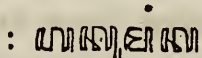 *hakoe mangkat, ik vertrek*; 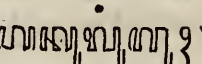 *hakoe loenggoeh, ik zit*; 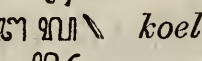 *koelo hanningngalli, ik zie*; 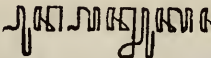 *koelo sampoen hannjoekakhaken, ik heb gegeven.*

De vragende vorm behoort ook tot deze wijs en wordt meestal te kennen gegeven door een hulpwoord, hetwelk eene vraag bevat, als: 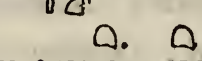 *hopo* (Ng.) *poennopo* (Kr.), *wat*? b. v. 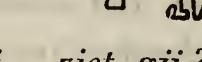 *poennopo sampéjan ningngalli, ziet gij*? 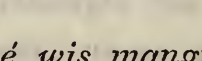 *hopo kōwé wis mangngan, hebt gij gegeten*?.

3. De *gebiedende wijs* bestaat alleen in het lage Javaansch (Ngoko) of de taal, welke tot een' minderen wordt gesproken, als kunnende alleen

in

in deze betrekking een bevel worden gegeven, hetgeen in het hooge Javaansch (Kromo), de taal die men jegens een' meerderen in rang of jaren spreekt, geen plaats kan hebben. Wanneer in deze laatste spreekwijze een verzoek of verlangen wordt voorgedragen, bedient men zich van de aanvoegende of wenschende wijs, dan wel van een hulpwoord, dat den wensch uitdrukt.

In het gedicht of andere geschriften, waarin hoog Javaansche woorden voorkomen, welke om de welluidendheid, dichtmaat als anderzints worden gebezigd, zonder juist een onderscheid in den stand der personen daar te stellen, maakt men ook wel van de gebiedende wijs gebruik; dan dit is op het dagelijksch gesprek niet van toepassing.

De gebiedende wijs van het grondwoord afgeleid wordende, vervallen de daarmede verbondene voorzetsels, waardoor de eerste letter des woords hare oorspronkelijke gedaante weder aanneemt, terwijl het bevel door bijzondere aanhechtsels, aan deze wijze eigen, wordt aangetoond, rigtende deze zich naar de aanhechtsels van het werkwoord, welke deszelfs beteekenis bepalen of wijzigen. Het is geenszins noodzakelijk daarbij den persoon uit te drukken; doch wanneer zulks tot meerderen nadruk geschiedt, wordt dezelve voor het werkwoord geplaatst.

In woorden welke geene aanhechtsels hebben, bestaat het kenteeken der gebiedende wijs in de bijvoeging van ꦲ *ho* of eigenlijk van den enkelen klinker *o*, welke, naar gelang van den uitgang des grondwoords, voor eene andere letter wordt verwisseld.

De enkele ꦲ *ho* wordt geplaatst achter woorden, die met eene *Legenno* eindigen, als: van ꦒꦮ *gowo*, brengen, ꦒꦮꦲ *gowoho*, *breng;* van ꦲꦤ *hono, zijn, wezen,* ꦲꦤꦲ *honoho, het zij.*

Wanneer het woord met eene stomme letter eindigt wordt deze eenvoudiglijk verdubbeld, als: van ꦩꦔꦔꦤ *mangngan*, *eten*, ꦩꦔꦔꦤ꧀ *mangnganno*, *eet*; van ꦭꦸꦔꦒꦺꦴ *loenggoeh*, *zitten*, ꦭꦸꦔꦒꦺꦴꦲ *loenggoehho*, *zit.*

Het woord op eenen klinker uitgaande blijft dezelve onveranderd en neemt het aanhechtsel zoodanige gedaante aan, die den zachten overgang van den klinker tot hetzelve daarstelt; te weten:

Bij den uitgang op eene *Hoeloe* en *Taling*, wordt het aanhechtsel eene ꦗ *jo* als: ꦠꦔꦒꦶ *tangngi*, *opstaan*, ꦠꦔꦒꦶꦗ *tangngijo*, *sta op*; ꦝꦝꦶ *dhadhi*, *worden*, *geschieden*, ꦝꦝꦶꦗ *dha-*

dhadhijo, *het worde*, *geschiede*; ꦔꦺꦴꦔꦼꦤ꧀ *ngombé*, *drinken*, ꦔꦺꦴꦔꦼꦤ꧀ꦪꦺꦴ *ngombéjo*, *drink*; ꦒꦮꦺ *gawé*, *doen*, ꦒꦮꦺꦪꦺꦴ *gawéjo*, *doe*.

Bij de *Soekoe* en *Taling-taroeng* verandert het aanhechtsel in ꦮꦺꦴ *wo*, als: van ꦠꦸꦫꦸ *toeroe*, *slapen*, ꦠꦸꦫꦸꦮꦺꦴ *toeroewo*, *slaap*; ꦠꦸꦏꦸ *toekoe*, *koopen*, ꦠꦸꦏꦸꦮꦺꦴ *toekoewo koop*; van ꦔꦔꦺꦴ *nganggo*, *aantrekken*, ꦔꦔꦺꦴꦮꦺꦴ *nganggowo*, *trek aan*.

Deze regelen worden ook dikwijls om de vloeibaarheid opgevolgd, wanneer het woord met *Wignjan* eindigt, in welk geval men deze doet wegvallen en onmiddelijk door het aanhechtsel vervangen, zich daarbij rigtende naar den laatsten klinker van het woord, als: voor ꦭꦸꦔꦒꦺꦴꦲꦺꦴ *loenggoehho*, ꦭꦸꦔꦒꦺꦴꦮꦺꦴ *loenggoewo*, *zit*; voor ꦩꦸꦭꦶꦲꦺꦴ *moelihho*, ꦩꦸꦭꦶꦪꦺꦴ *moelijo*, *keer terug*.

Deze vorm der gebiedende wijs schijnt zich te bepalen tot woorden zonder aanhechtsels, welke eene onzijdige beteekenis hebben, dan wel eene handeling aanduiden, die niet dadelijk op een ander voorwerp overgaat. Wanneer aan

het

het woord een meer volstrekt bedrijvende zin verbonden is, verandert het aanhechtsel der gebiedende wijs in *hen*, hetwelk in de verbinding met het woord aan dezelfde regels als het voorgaande onderworpen is; b. v. van 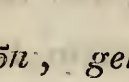 *kōn*, *gelasten*, *kōnnen*, *gelast hem*; van *hangngoendhang*, *roepen*, *hoendhangngen*, *roep hem* (op een' bepaalden persoon heênwijzende).

De gebiedende wijs wordt in werkwoorden met het bedrijvende aanhechtsel *hi* uitgedrukt, door weglating van dit aanhechtsel en daarvoor in de plaats te stellen *hono*, bij welks vereeniging met het woord almede dezelfde regelen zijn in acht te nemen, behoudende het grondwoord nogtans den uitgang, dien hetzelve door de verbinding met *hi* bekomen heeft; b. v. van 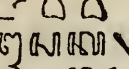 *hangngrĕsikki*, *zuiveren, schoon maken*, *rĕsikkono*, *zuiver, maak schoon*; van *hangngisenni*, *vul-*

vullen, 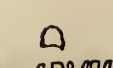 *hisennono*, *vul*; van 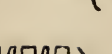 *natonni*, *wonden*, *kwetsen*, 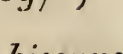 *tatonnono*, *wond*, *kwets*.

Deze uitgang der gebiedende wijs bevat dikwijls hetzelfde denkbeeld van meervoudigheid, hetwelk aan het bedrijvende aanhechtsel *hi* is toegekend; b. v. 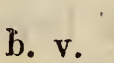 *hoendhangngono*, *roep* (hem).

Wanneer het overgaande aanhechtsel 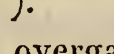 *haken* of 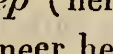 *haké* bij het werkwoord staat, wordt hetzelve vervangen door den uitgang 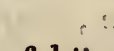 *henno*, of bij verkorting *no*, waarvan de aanhechting aan het woord op dezelfde wijze geschiedt als voren; b. v. *gawakkenno*, van 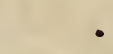 *hanggawakkaké*, *laten brengen*; 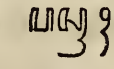 *passrahhenno* of 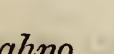 *pasrahno*, van *masrahhaken*, *overlaten*, *overgeven*.

De

De nadruk der gebiedende wijs wordt versterkt door bijvoeging van het onscheidbare en op zich zelven niets beteekenende aanhechtsel *to*, waarvan de Javanen zich op dezelfde wijze bedienen, als in het Nederduitsch het woordje *toch*; b. v. *moroto*, *kom toch*; *tangngito*, *sta toch op*; *mangnganto*, *eet toch*.

Om eene ontkenning of liever eenen last in den verbiedenden zin uittedrukken, wordt van de aanhechtsels, welke de gebiedende wijs aanduiden, in het geheel geen gebruik gemaakt, bedienende men zich alsdan alleen van een hulpwoord, dat het verbod of de ontkenning aantoont, en het werkwoord voorgaat; b. v. *sampoen soepe*, *vergeet het niet*; *hodjoto ngoendhang hadimoe*, *roep uwen broeder niet*; *hodjo wĕdhi*, *wees niet bevreesd*.

4. De *aanvoegende wijs* heeft met die der gebiedende veel overeenkomst en bestaat in het plaatsen van de aanhechtsels *ho*, *hono* en *henno* achter het woord, zijnde aan dezelfde wijzigingen en regelen onderworpen en kan

kan om die reden dikwijls met dezelve verwisseld of daarmede verward worden. In de zamenstelling wordt deze wijs dikwijls opgehelderd door de woorden *mennawi*, *mennowo*, *soepadhos*, *soepojo*, *jen*, *sennadjan*, *sahoepami*, enz. welke voor dezelve worden geplaatst, als: *soepadhos koelo hangsallo bathi, opdat ik voordeel behale*; *mennawi koelo sagedhdho, indien ik in staat ware.*

Over de Tijden der Werkwoorden.

De tijden worden in het Javaansche werkwoord niet door eene verbuiging of eenen veranderden uitgang des woords gevormd, maar, wanneer de zin bedrijvend is, in den vorm der onbepaalde wijs geschreven, met bijvoeging van hulpwoorden, welke den voorleden' en toekomenden van den tegenwoordigen tijd onderscheiden. Alleen valt hierbij ten aanzien van den vorm des woords aan te merken, dat de werkwoor-

woorden, welke naar den algemeenen regel in de onbepaalde wijs een voorzetsel aannemen, en gevolgelijk veelal eene verandering van den voorletter ondergaan, dezen vorm blijven houden.

De *tegenwoordige tijd* wordt gewoonlijk door het enkele werkwoord zonder bepaalde aanwijzing van tijd uitgedrukt, als: 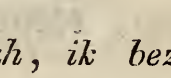 *koelo gadah, ik bezit;* 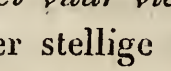 *latoe moeroeb, het vuur vlamt.*

Eene meer stellige bepaling, dat de handeling nog voortduurt terwijl men spreekt, wordt verkregen door middel van een bijwoord, hetwelk deze beteekenis uitdrukt, als de woorden: 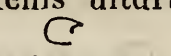 *lagi,* *sawĕg, pas, zoo even, juist;* *taksih,* *hisih nog;* *kalih,* *karo,* *sarwi,* *sarwo,* *mawi,* *mawo, met;* *sareng,* *bareng, toen,* enz.

De *voorleden tijd* bepaalt zich in de Javaansche taal hoofdzakelijk tot den *volmaakt voorleden* tijd, welke eenvoudig aantoont, dat de daad geëindigd is, zonder betrekking op eenigen anderen tijd, en wordt over het algemeen door voor-

voorplaatsing van het hulpwoord ꦯꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ *sampoen*, in het hoog Javaansch (Kromo) en ꦮꦶꦱ꧀ *wis* of ꦮꦺꦱ꧀ *woes* in het laag Javaansch (Ngoko), beide, *reeds*, *voorbij*, *gedaan*, *geschied*, beteekenende, uitgedrukt.

In de *Boso-madjo* of taal tusschen in rang gelijkstaande personen, wordt het woord ꦯꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ *sampoen*, meestal veranderd in ꦲꦺꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ *hempoen*; dan deze uitdrukking bepaalt zich, even als de bedoelde spreekwijze meer tot het gesprek en den gemeenzamen briefstijl, doch wordt in geschriften weinig aangetroffen. Het laag Javaansche woord ꦮꦺꦱ꧀ *woes* is daarentegen meer aan den deftigen stijl en het geschrift verbonden, bedienende men zich zelden van hetzelve in het gesprek.

De onderscheiding van den *onvolmaakt voorleden'* en den *meer dan volmaakt voorleden'* tijd is eigenlijk van geene toepassing op de Javaansche taal, als zijnde er geene bijzondere uitdrukkingen, waardoor die tijden duidelijk bepaald worden. Vooral de eerste is zeer onvolledig, en wordt meestal op dezelfde wijze

als

als de tegenwoordige tijd, zonder eenige bijvoeging of aanduiding, dat de zaak voorbij is, voorgesteld, als: 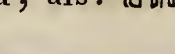 *hakoe toeroe*, *ik slaap* of *ik sliep*; *kōwe padhoe*, *gij twist* of *gij twistet*. Wanneer echter de rede eene naauwkeurige onderscheiding dezer tijden mogt vereischen, bijzonderlijk ten aanzien van den *meer dan volmaakt voorleden* tijd, wordt zulks door den zamenhang of het gebruik van daartoe strekkende omschrijvingen opgehelderd.

De *toekomende tijd* wordt even als de voorgaande met een hulpwoord gevormd, te weten *badé* in het hoog en *bakal* in het laag Javaansch, welke woorden in beteekenis geheel overeenkomen met *zal*, *zullen*, dienende alleen om, zonder betrekking op eenige andere omstandigheid, aan te toonen, dat eene zaak toekomstig is; b. v. 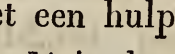 *koelo badé mantoek*, *ik zal naar huis gaan*; 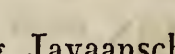 *hakoe bakal toekoe*, *ik zal koopen*.

Men bedient zich ook wel van andere hulpwoorden om den toekomenden tijd uit te drukken,

ken, als: ᨕᨚᨛᨊ᩵ *harep*, ᨕᨘᨗᨛ᩵ *hadjeng*, *willen*; ᨕᨀᨚ᩵ *kenno*, ᨆᨕᨗᨊ᩵ *kénging*, ᨕᨛᨗ᩵ *biso*, ᨕᨕᨚᨛᨊ᩵ *sagedh, kunnen*; ᨑᨆᨕᨗ᩵ *mengko*, ᨑᨆᨚ᩵ *mangké*, *straks*, *aanstonds*. Deze doelen echter bepaaldelijk op de omstandigheid, welke de beteekenis dier woorden medebrengt; b. v. ᨕᨚᨆᨚᨛᨊᨛᨅᨚᨛᨊ᩵ᨅᨚᨛᨊ᩵ᨅᨚᨛᨊ᩵

Tegenw. deelw. 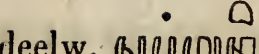 *sareng hannim-*

balli, roepende.

Voorl. deelw. 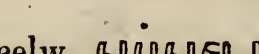 *sareng sam-*

poen nannimballi, geroepen hebben.

Toek. deelw. *sareng badé*

hannimballi, zullende roepen.

AANTOONENDE WIJS.

Tegenw. tijd. 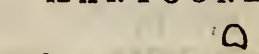 *koelo hannimbal-*

li, ik roep.

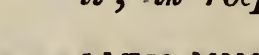 *sampéjan*

hannimballi, gij roept.

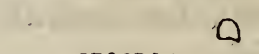 *koelo sami*

hannimballi, wij roepen.

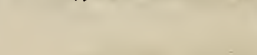 *sam-*

péjan sami hannimballi, gij roept.

Voorl. tijd. 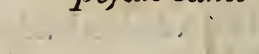 *koelo sam-*

poen hannimballi, ik heb geroepen:

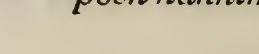

Voorl. tijd. 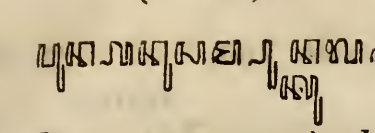 *poen*

hanoe sampoen koelo timballi, ik heb (hem) *geroepen.*

Toek. tijd. 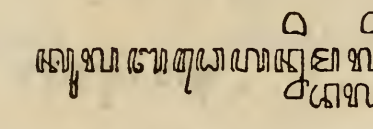 *koelo badé*

hannimballi, ik zal roepen.

of 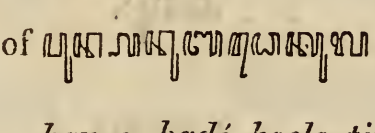 *poen*

hanoe badé koelo timballi, ik zal (hem) *roepen.*

Aanv. wijs. 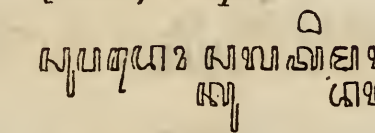 *soepa-*

dhos koelo timballono, of

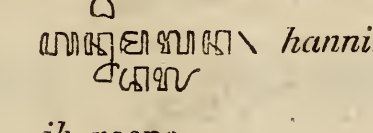 *hannimballono, dat*

ik roepe.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de Telwoord.

De *telwoorden* worden in twee soorten onderscheiden, in *bepaalde* en *onbepaalde.*

De eerste toonen eene bepaalde hoeveelheid of een juist getal aan, en worden verdeeld in *hoofdgetallen*, *rangschikkende* en *gebrokene getallen.*

De

De *hoofdgetallen* zijn :

KROMO.	NGOKO.	
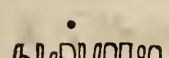	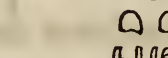 of 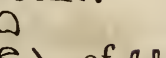	1.
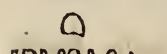		2.
		3.
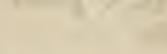		4.
	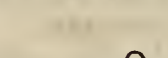	5.
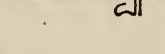		6.
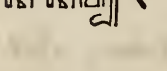	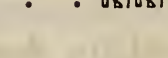	7.
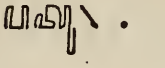	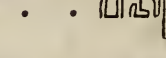	8.
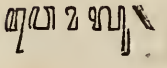		9.
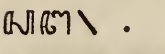	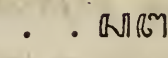	10.
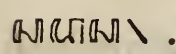	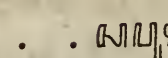	11.

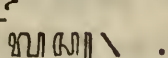

KROMO.	NGOKO.	
ꦩꦤꦸꦱꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦱꦏꦸꦤ꧀ . .	12.
ꦩꦤꦸꦱꦩꦸꦔꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦩꦸꦔꦏꦸꦤ꧀ . .	13.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	14.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	15.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	16.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	17.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	18.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	19.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	20.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	21.
ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	ꦩꦤꦸꦱꦲꦸꦩꦏꦸꦤ꧀ . .	22.

KROMO.	NGOKO.	
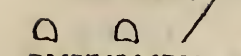	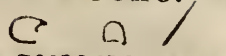	23.
		24.
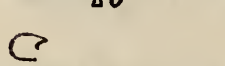	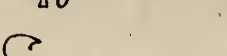	25.
		26.
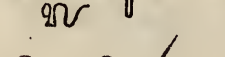	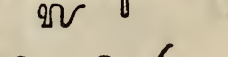	27.
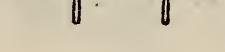		28.
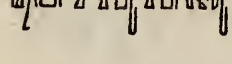	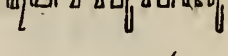	29.
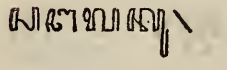	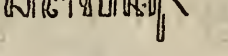	30.
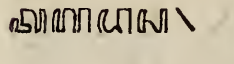	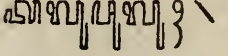	31.
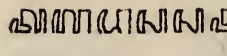	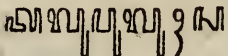	32.
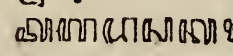	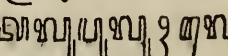	40.

KROMO.	NGOKO.	
ꦩꦼꦤ꧀ꦝꦸꦭ꧀	ꦩꦼꦤ꧀ꦝꦸꦭ꧀ . .	50.
ꦩꦼꦤ꧀ꦝꦸꦭ꧀ꦲꦶꦭꦁꦱꦲꦤ꧀	ꦩꦼꦤ꧀ꦝꦸꦭ꧀ꦲꦶꦭꦁꦱꦲ .	51.
ꦱꦫꦠꦸꦤ꧀	ꦱꦫꦠꦸꦤ꧀ . .	60.
ꦥꦶꦥꦶꦠꦸꦤ꧀	ꦥꦶꦥꦶꦠꦸꦤ꧀ . .	70.
ꦥꦸꦭꦸꦃꦱꦠꦸꦤ꧀ . . .	ꦥꦸꦭꦸꦃꦱꦠꦸꦤ꧀ .	80.
ꦱꦺꦴꦤ꧀	ꦱꦺꦴꦤ꧀ꦥꦸꦃ . .	90.
ꦱꦠꦸꦤ꧀	ꦱꦠꦸꦤ꧀ . .	100.
ꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀	ꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀ . .	1,000.
ꦫꦸꦪꦸꦃꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀ . .	ꦫꦸꦪꦸꦃꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀ .	2,000.
ꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀ꦱꦤ꧀	ꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀ꦱꦤ꧀ .	10,000.
ꦱꦠꦸꦤ꧀ꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀	ꦱꦠꦸꦤ꧀ꦱꦺꦴꦫꦲꦤ꧀ .	100,000.
ꦱꦶꦪꦸꦛ	ꦱꦶꦪꦸꦛ .	1,000,000.

Het is noodzakelijk tot goed verstand dezer getallen en van de veranderingen, welke dezelve in de zamenvoeging ondergaan, ieder van nabij gadeteslaan en elke bijzonderheid daarvan aan te teekenen.

Het telwoord 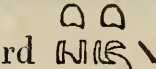 *sidji*, is te zamen getrokken uit het onafscheidbare voorzetsel *so*, beteekenende eene éénheid, en het woord *hidji*, *stuk*, hetwelk ook in *widji*, verandert, en alsdan een *korrel* beteekent; terwijl in zelver voege in *Boso-Kromo* dit getal is zamengesteld, uit *so*, en *toenggal*, *eenig*, *éénheid*. In de woordvoeging wordt slechts het onafscheidbare voorzetsel *so* tot aanduiding der éénheid voor het naamwoord geplaatst, als: *saringgit*, *eene spaansche mat*; *sasasi*, *eene maand*.

Men bedient zich alleen van het woord *sidji*, of *satoenggal*, wanneer hetzelve niet in verband met een naamwoord voorkomt, dan wel om eenen bijzonderen nadruk aan de bepaling der éénheid bij te zetten; b. v.

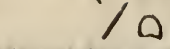 *kōwė hanggowo ba-*

toer piro, hoe vele bedienden brengt gij mede?

hierop is het antwoord: *sidji*, of

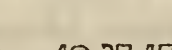 *éénen;* 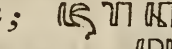 *djarankoe*

hamoeng sidji, ik heb slechts één paard.

Het telwoord 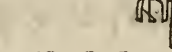 *loro, twee*, is ei-

genlijk eene verdubbeling van het oorspronkelijke woord 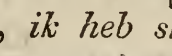 *ro*, met verwisseling van de letter 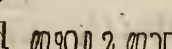 *ro* voor 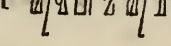 *lo*, zoo als in meer woorden dezer taal gebruikelijk is, gelijk 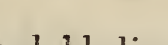

papat, vier, 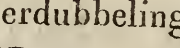 *nĕnem, zes*, eene herha-

ling zijn der eerste letter van 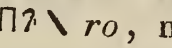 *pat* en

van 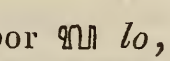 *nem.* Deze verdubbeling komt alleen

voor, wanneer de telwoorden achter het woord, welks getal uitgedrukt wordt, geplaatst zijn, als:

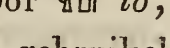 *lajang nĕnem, zes boeken.*

De getallen *loro, twee*, 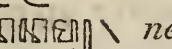

tigo en 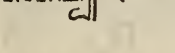 *tĕloe, drie*, 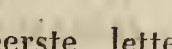 *papat, vier*,

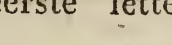

limo, *vijf*, *pitoe*, *zeven*,

woloe, *acht* en *songo*, *negen*, ondergaan eene bijvoeging van het teeken *Tjetjak* in den uitgang, wanneer dezelve onmiddelijk door een naamwoord of ander telwoord in de zamenstelling gevolgd worden; b. v. 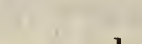

rong pikoel, *twee pikols*;

tigang prakawis, *drie zaken*; 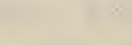

tĕloeng prahoe, *drie vaartuigen*; 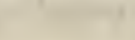

patang dhinno, *vier dagen*; 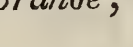 *limang rakit*, *vijf paren*; 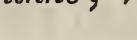 *pitoeng sasi*, *zeven manden*; 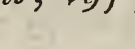 *woloeng-*

ngatoes, *acht honderd*; 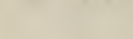 *sangang poeloeh*, *negentig*.

Deze bijvoeging, welke evenwel geene plaats heeft in de vorming der getallen tusschen 11 tot 19 en 21 tot 29, schijnt alleen te dienen tot bevordering der welluidendheid, alsmede tot verbinding van het telwoord met het volgende woord. In het hoog Javaansche (Kromo) verlies

liest in dit geval 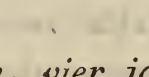 *sakawan*, *vier*, de eerste lettergreep; b. v. 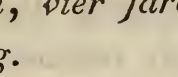 *kawan dhinten*, *vier dagen*; 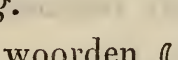 *kawan tahoen*, *vier jaren*; 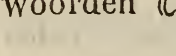 *kawan dhoso*, *veertig*.

De woorden *dhoso* en *poeloeh* beteekenen *tienheid*, en dienen tot vorming der tientallen door het voorplaatsen van de enkele telwoorden, gelijk in de bovenstaande opgave is aangetoond. Hierin vindt evenwel deze bijzonderheid plaats, dat de getallen *vijftig* en *zestig* *séket* en *sawidhak* genaamd worden.

Van *twintig* tot *dertig* worden de getallen gevormd door het woord *likoer*, voorafgegaan van de enkele teldwoorden, met uitzondering alleen van *salawé*, 25. Dikwijls gebruikt men voor *vier en twintig* ook het woord *salawé*, doch voegt alsdan daarbij ter onderscheiding het woordje *prah*, als: 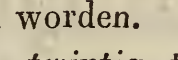 *pĕlem salawe prah*, *vier*

vier en twintig mangas. Om 25 uittedrukken voegt men dikwijls bij ꦱꦭꦮꦺ *salawé* het woord ꦧꦼꦤ꧀ꦠꦼꦠ *bentet*, hetwelk *vol*, *gesloten*, beteekent.

De overige tusschengetallen zijn zeer eenvoudig en bestaan uit de benaming der tienheid, achtervolgd van het enkele telwoord, als: ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦥꦶꦠꦸ *tĕloeng-poeloeh-pitoe*, 37; ꦱꦺꦏꦼꦠꦠꦼꦭꦺ *séket-tĕloe*, 53; ꦱꦮꦣꦶꦃꦥꦥꦠ꧀ *sawidhak-papat*, 64; ꦮꦺꦭꦸꦁꦢꦣꦺꦱꦏꦮꦤ *woloeng dhoso sakawan*, 84. Somtijds bedient men zich van dezelfde zamenstelling ook in de getallen van 21 tot 29; b. v. ꦫꦺꦴꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦭꦺꦴ *rong-poeloeh-loro*, 22; ꦏꦭꦶꦃꦢꦣꦺꦱꦏꦮꦤ *kalih dhoso sakawan*, 24 enz.

Honderd en *duizend* worden uitgedrukt door de woorden ꦲꦠꦸꦱ *hatoes* en ꦲꦮꦸ *hewoe*, voorafgegaan van een teldwoord, hetwelk de hoeveelheid bepaalt, als: ꦏꦭꦶꦃꦲꦠꦸꦱ *kalih ha-*

hatoes, twee honderd ; ꦠꦼꦭꦺꦴꦁ *tëloeng nge-*

woe, drie duizend. Voor *tien duizend* gebruiken de Javanen het woord ꦭꦏ꧀ꦱꦺ *lekso*, hetwelk in het Sanskritsch *honderd duizend* beteekent.

De uitdrukkingen ꦏꦫꦺꦴ-ꦠꦼꦁꦔꦃ *karo-tengngah*, $1\frac{1}{2}$, ꦏꦠꦼꦭꦺꦴ-ꦠꦼꦁꦔꦃ *katëloe-tengngah*, $2\frac{1}{2}$, ꦏꦫꦺꦴ-ꦭꦱ꧀-ꦠꦼꦁꦔꦃ *karo-las tengngah*, $11\frac{1}{2}$, ꦏꦱꦠꦺꦴ-ꦠꦼꦁꦔꦃ *kasatoes-tengngah*, $99\frac{1}{2}$ zijn zeer algemeen aangenomen; zijnde het ook gebruikelijk voor *honderd en vijftig* en *duizend vijf honderd* zich te bedienen van de woorden ꦏꦭꦶꦃ-ꦧꦼꦭꦃ *kalih-belah* (Kr.), ꦏꦫꦺꦴ-ꦧꦼꦭꦃ *karo-belah* (Ng.) *anderhalf* (honderd of duizend). Tot meerdere duidelijkheid voegt men daarbij meestal de woorden ꦲꦠꦺꦴꦱ *hatoes* en ꦲꦺꦮꦺꦴ *héwoe*; b. v. ꦥꦫꦢꦗꦸꦂ ꦏꦫꦺꦴ-ꦧꦼꦭꦃ-ꦲꦠꦺꦴꦱ *pradjoerit karo-belah-hatoes*, 150 *soldaten*; ꦏꦭꦶꦃ-ꦧꦼꦭꦃ-ꦲꦠꦺꦴꦱꦭꦃ *kalih-belah*

bĕlah hewoe-ringgit, 1500 *spaansche matten.*

De rangschikkende getallen worden op de volgende wijze uitgedrukt, als: 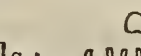 *sapissan*, *de eerste*; *pindo* of *kapindo*, *de tweede.* Alle anderen worden gevormd door het voorzetsel *ping* of 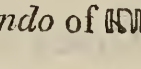 *kaping* te plaatsen voor het telwoord, als: 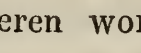 *kaping tigo*, *de derde*; 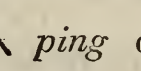 *kaping sakawan*, *de vierde*; 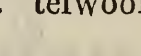 *ping limo*, *de vijfde*; 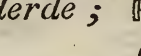 *kaping sewoe*, *de duizendste.*

Gebrokene getallen worden gevormd door het woord 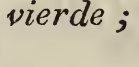 *poro* (een deel, gedeelte) te plaatsen voor het getal, als: 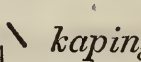 *saporo limo*, $\frac{1}{5}$; 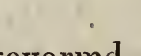 *rong poro limo*, $\frac{2}{5}$; 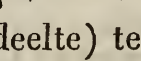 *saporo nem*, $\frac{1}{6}$; 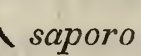 *saporo sapoeloeh*, $\frac{1}{10}$. Het woord, 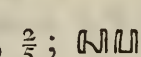 *poro* is in 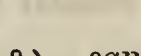 *saprapat*, $\frac{1}{4}$, *tĕloeng prapat*, $\frac{3}{4}$ ineen gesmolten in 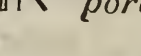 *pra*; terwijl het

het insgelijks gebruikelijk is te zeggen, 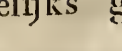 *saporo tĕlon*, of 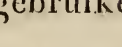 *sapratĕlon*, $\frac{1}{3}$, 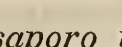 *rong pratĕlon*, $\frac{2}{3}$. Alle de overige gebrokene getallen worden op de voorschrevene wijze regelmatig gevormd, uitgezonderd nog de woorden 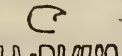 *satengngah*, $\frac{1}{2}$; 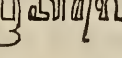 *sapalih* (Kr.) en *saparo* (Ng.), *de helft*.

De verdubbeling geschiedt door het voorzetten van het woordje *kaping* of *ping*, als: 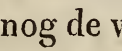 *ping pindo*, *twee malen*, *tweevoudig*; 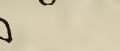 *ping pat*, *viermalen*, *viervoudig*; 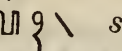 *kaping satoes*, *honderd malen*, *honderdvoudig*; of ook van de woorden 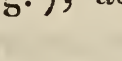 *rangkep* en 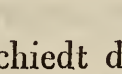 *tikel*, *dubbeld*, als: 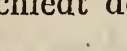 *rangkap tĕloe*, *drie dubbeld*, 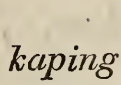 *tikel sapoeloeh*, *tiënvoudig*.

Ook

Ook moet nog worden aangemerkt, dat de telwoorden de voorzetsels aannemen, welke ter vorming van de werkwoorden dienen en de eerste letter van het grondwoord alsdan dezelfde verandering ondergaat als bij het werkwoord. De verbogene staat geeft te kennen, dat het telwoord stuksgewijze betrekking heeft op de voorwerpen, die door den zin worden voorgesteld, en is vooral in de geldelijke rekening gebruikelijk; b. v. 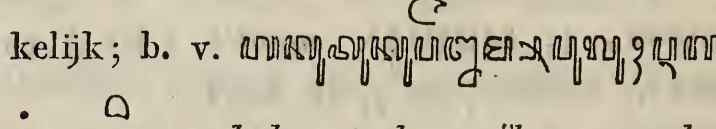 *hakoe toekoe pĕlem sapoeloeh rĕganne nĕloeng doewit, ik heb tien mangas gekocht voor drie duiten ieder;* 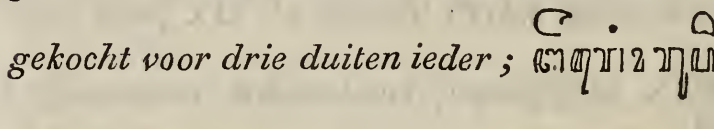 *ngĕrong roepijah, twee ropijen het stuks;* 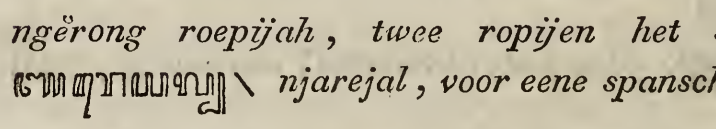 *njarejal, voor eene spansche mat het stuk.*

De cijferletters, welke bij de Javanen in gebruik zijn, zijn de volgende:

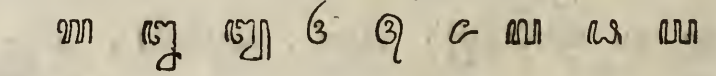

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0.

Deze teekens, welke men ligt zal bespeuren voor het grootste gedeelte gewone letters te zijn, wor-

worden op dezelfde wijze als de getallen van Europische talen geschreven. Ter voorkoming van verwarring, welke door derzelver gelijkheid met de letters zoude kunnen ontstaan, worden de cijfers altoos op eenigen afstand van elkander geschreven, en meestal voor en achter dezelve twee punten of een zinsnijdingsteeken geplaatst, b. v. ꦥꦱ꧇ 25, ꦥꦩ꧇ 14; ꦥꦩꦱꦏ꧇ 1832.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de Bijwoorden.

De woorden der Javaansche taal, welke tot dit rededeel behooren, zijn moeijelijk te bepalen, vermits dezelve uit andere hoofdrangen tot deze kunnen worden overgebragt, hetzij door dezelve alleen in de rede als bijwoord te bezigen, en deszelfs kracht uit den zin van zoodanige woorden toe te kennen, of door de bijvoeging van aanhechtsels, welke tot de verlengde beteekenis worden vereischt.

Eene volledige kennis en het gebruik der bestaande bijwoorden door oefening moetende worden verkregen, zal het voldoende zijn zich hier slechts tot de volgende aanmerkingen te bepalen.

1. Van

1. Van andere rededeelen worden bijwoorden ontleend, alleen door de plaatsing in den zin en zonder verandering van het woord zelve, als: 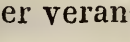 *kolo*, *toen*, *tijdens*, *wanneer* (eigenlijk: *de tijd*).

2. Verscheidene bijwoorden worden gevormd door verdubbeling van het woord, waardoor eene *herhaling*, *voortduring* of *onbepaaldheid* wordt te kennen gegeven; b. v. 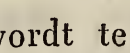 *karikari*, *eindelijk*, *laatstelijk*, *gevolgelijk*; 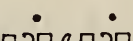 *dhoeroengdhoeroeng*, *alvorens*, *voordat*; *hannjarhannjar*, *pas*, *onlangs*; 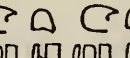 *gentigenti*, *beurtelings*.

3. Bijwoorden worden gevormd door aanhechting van het voorzetsel *so*, beteekenende in dit geval: *overeenkomstig*, *naar mate*, *naar gelang*, *dienvolgens*; b. v. 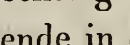 *sahoepami*, *bijaldien*; 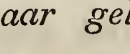 *sapatoetté*, *naar behooren*; 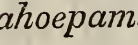 *satĕmenné*, *in waarheid*.

4. Ook het aanhechtsel 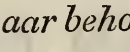 *han* wordt somwijlen gebruikt tot vorming van bijwoorden, als: *temahhan*, *eindelijk*, *ten laatste*,

5. Ver-

5. Verscheidene bijwoorden, welke eene aanwijzing van tijd en plaats bevatten, nemen het voorzetsel *hing* voor zich, als: 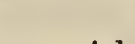 *hingkēnné*, *hier*, *hing kōnno*, *dáár*; 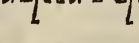 *hingnaliko*, *tijdens*; 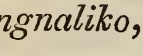 *hingtembé*, *voortaan*.

Er blijft alleen nog overig de meest gebruikelijke bijwoorden op te geven en dezelve te rangschikken onder de algemeene benamingen van *bijwoorden van tijd*, *van plaats* en *van verschillenden aard*, zonder de naauwgezette onderscheiding van de verschillende soorten, waarin dezelve naar hunne beteekenis kunnen worden gesplitst in aanmerking te nemen.

Bijwoorden van Tijd.

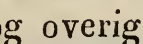 *sadhoeroengngé*, *voordat*, *alvorens*; 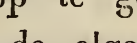 *sawissé*, *nadat*; 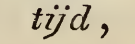 *sahiki*, *nu*; *mahoe*, *straks*, *zoo even*, *onlangs*; 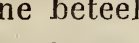 *wis*, *voorbij*, *geleden*; 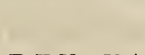 *dhoeroeng*, *nog niet*; 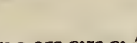 *bijen*, *voorheen*, *te voren*; 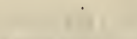 *disik*, *eerst*; 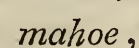 *meng-*

mengko, *aanstonds*, *dadelijk*; 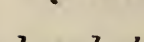 *mengko hiki*, *tegenwoordig*; 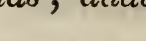 *hing boeri*, 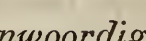 *tembé*, *naderhand*; 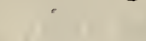 *bareng*, *terwijl*; 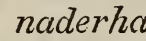 *ngiras*, *te gelijker tijd*; *salawassé*, *altijd*, *altoos*, *zoo lang als*; 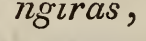 *terkadang*, 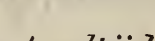 *kadangkadang*, *somwijlen*, *somtijds*; 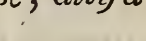 *sesoek*, *morgen*; 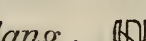 *wingngi*, *gisteren*; 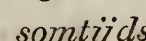 *hemben*, *overmorgen*; 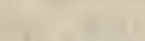 *dekhopo*, 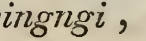 *kolo hopo*, 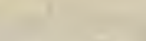 *hopo kalanné*, 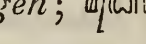 *kolo poennopo*, *wanneer*; 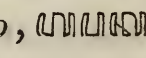 *kolo*, 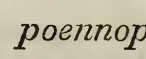 *kalanné*, 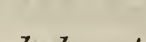 *tatkolo*, 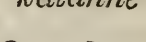 *naliko*, 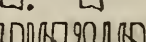 *hingnaliko*, *toen*, *ten tijde dat*, *tijdens*; *samangsanné*, *zoodra*; 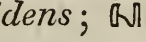 *lagi*, 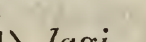 *saweg*, *pas*, *nu*, *eerst*; 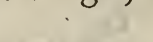 *saben*, *telkens*; 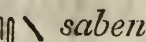 *hesoek*, *hendjing*, *vroeg*.

Bijwoorden van Plaats.

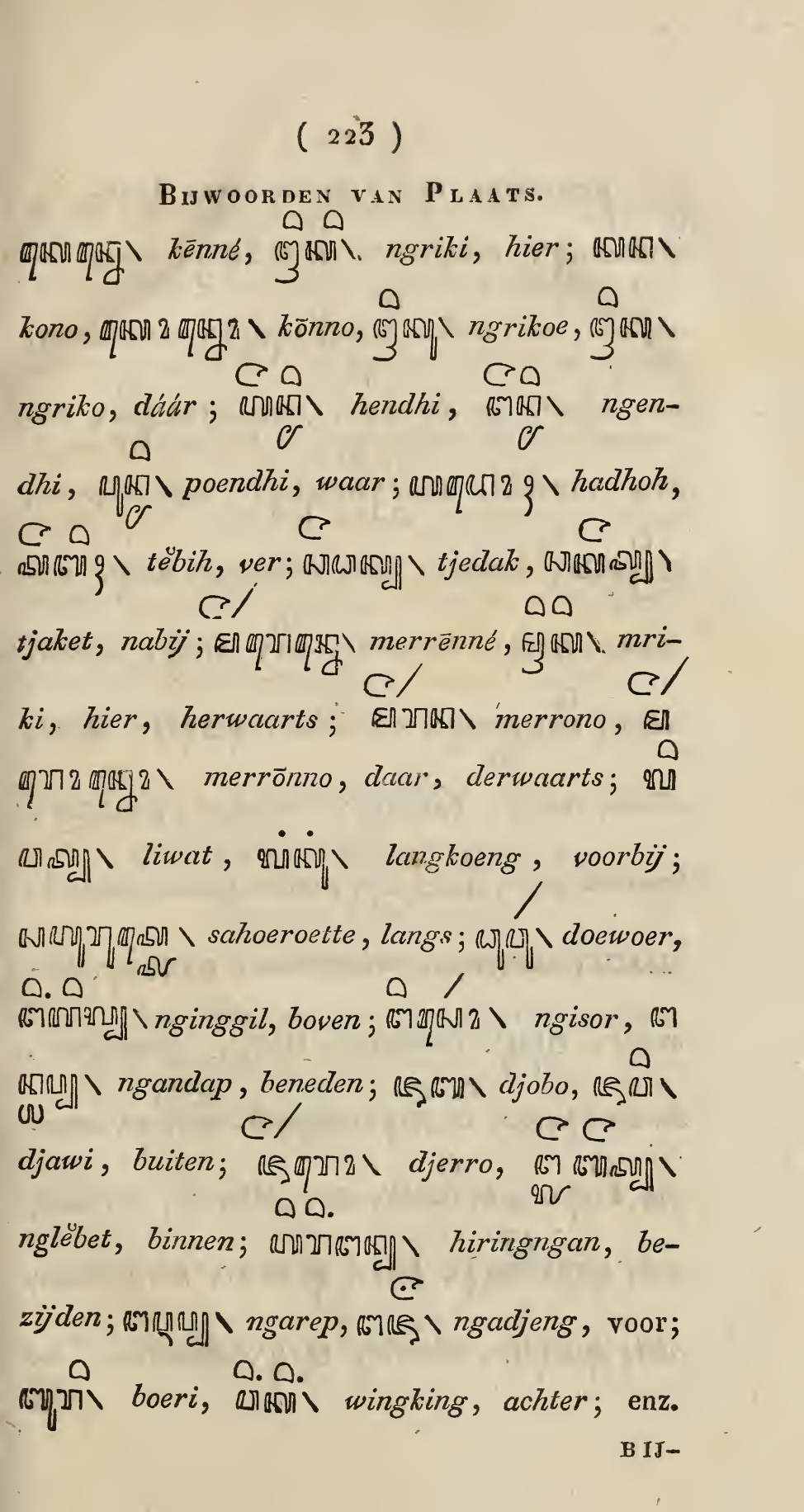

BIJ-

BIJWOORDEN VAN VERSCHILLENDEN AARD.

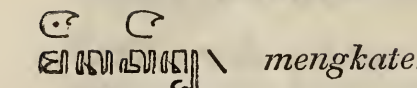

mengkaten, *mengkēnne*, *zoo*, *dus*, *aldus*; 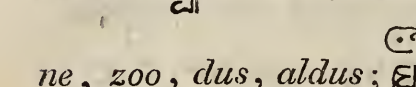

mengkōnno, *zoo*, *alzoo*, *op die wijs*; 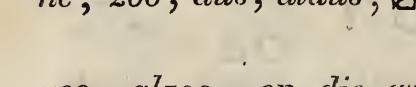

kadhos poendhi, 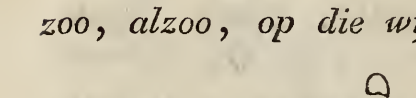

kaprihhipoen, 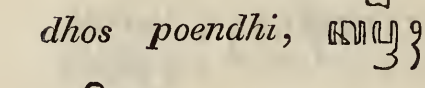

kaprijé, *hoe*, *hoedanig*; 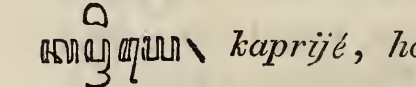

namoeng, 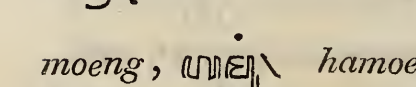

hamoeng, 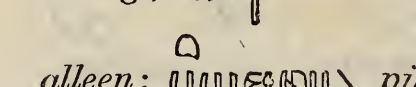

ming, *slechts*, *alleen*; 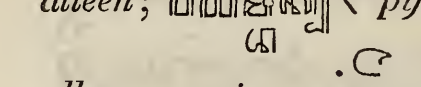

pijambak, 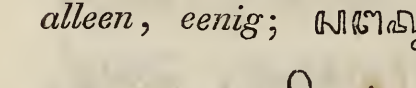

déwé, *alleen*, *eenig*; 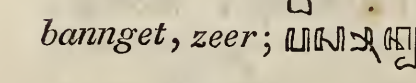

sangnget, 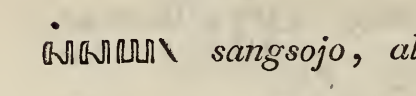

bannget, *zeer*; 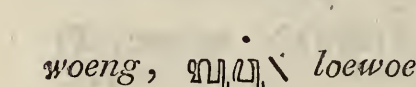

pissan, *geheel*, *gansch*; 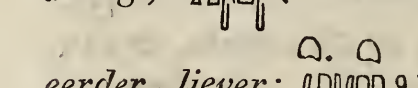

sangsojo, *allengskens*; 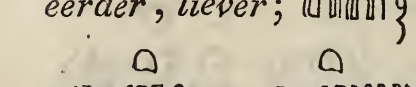

loewoeng, 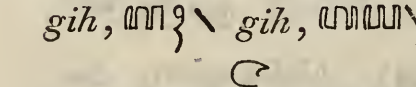

loewoeng, 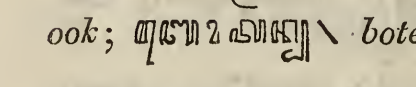

hangngoer, *eerder*, *liever*; 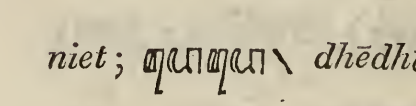

hinggih, 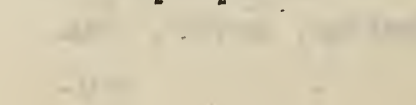

nenggih,

gih,

hijo,

jo, *ja*, *wel*, *ook*;

boten,

hora, *neen*, *niet*;

dhēdhē,

dhoedhoe, *het is*

is niet; ᨈᨑᨒᨗᨊ᩵ *sampoen*, ᨕᨚ᩵ *hodjo*, *dat niet* (verbiedend); ᨕᨗᨚ᩵ *pesthi*, ᨈᨕᨗᨚᨗᨊᨗᨊ᩵ *sajektos*, *zekerlijk*; ᨒᨑᨒᨗᨊ᩵ *lĕpat*, ᨕᨗᨒᨗᨊ᩵ *loepoet*, *verkeerd*; ᨒᨗᨈᨗᨊ᩵ *lĕres*, ᨕᨚᨊᨗ᩵ *benner*, *regt*, *juist*; ᨑᨈᨗᨊ᩵ *tĕmen*, ᨑᨈᨗᨊᨗᨊ᩵ *tĕmennan*, *opregtelijk*; ᨕᨗᨊ᩵ *hasring*, ᨕᨗᨒᨗᨊ᩵ *kerrep*, *dikwijls*; ᨕᨗᨑᨗᨊ᩵ *hawis*, ᨕᨗᨑ᩵ *harang*, *zelden*; enz.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de Voorzetsels.

De meest gebruikelijke voorzetsels zijn:

ᨕᨗ *hing*, *te*, *op*, *aan*, *in*, *tot*. Dit voorzetsel duidt doorgaans een aanzijn of eene bepaling van tijd of plaats aan, als: ᨈᨑᨒᨗᨊᨗᨊᨗᨊᨗᨊ᩵ ᨕᨗᨕᨗᨕᨗᨑ᩵ *sampoen wonten hing nĕgari*, *hij is reeds in de stad*; ᨈᨕᨗᨚᨕᨗᨚᨕᨗᨑᨗᨊᨗᨊᨗᨊ᩵ *sangnget roewedh hing mānnah*, *hij was zeer ver-*

legen in zijn hart; 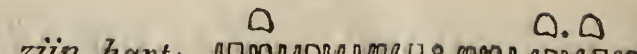 *naliko padhollé hing dhinno hikoe, tijdens den verkoop op dien dag*; 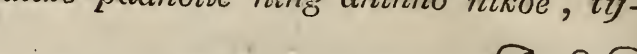 *wonten hing Sĕmawis, zich te Samarang bevinden.*

hing, wordt dikwijls geplaatst voor bijwoorden van tijd en plaats, en geeft alsdan een' meerderen nadruk aan de bepaling van het aanzijn; b. v. 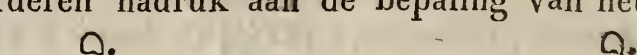 *hing kēnné, hier*; 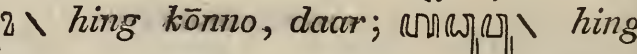 *hing kōnno, daar*; 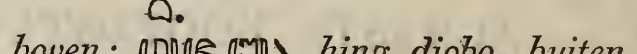 *hing doewoer, boven*; *hing djobo, buiten*; 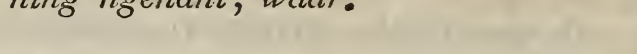 *hing ngendhi, waar.*

so, hetwelk sommigen verkeerdelijk 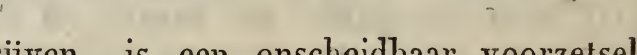 *sak*, schrijven, is een onscheidbaar voorzetsel en dient veelal tot de vorming van bijwoorden, als: 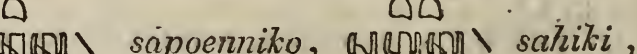 *sapoenniko*, *sahiki*, *thans, nu*; 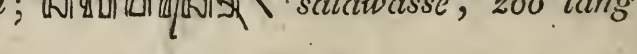 *salawassé, zoo lang als*; 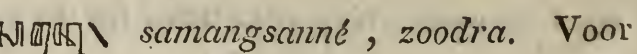 *samangsanné, zoodra.* Voor

naam-

naamwoorden of werkwoorden geplaatst zijnde heeft hetzelve de beteekenis van: *als*, *ingevolge*, *overeenkomstig*, *naar*, *bij*; b. v. 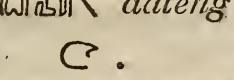 *sakarso sampéjan*, *ingevolge uwen wil*; 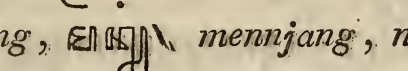 *sadatengngipoen hing Semawis*, *bij zijne komst te Samarang*. 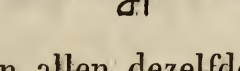 *dateng*, 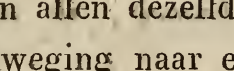 *marang*, 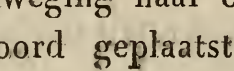 *maring*, 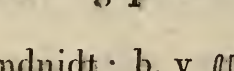 *mennjang*, *naar*, *aan*, *tot*, hebben allen dezelfde beteekenis van eene rigting of beweging naar eene plaats en worden voor het woord geplaatst, waarvan het de betrekking aanduidt; b. v. 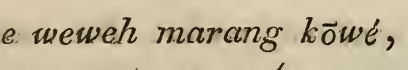 *hakoe weweh marang kōwé*, *ik geef aan u*; 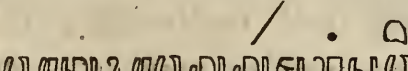 *lan mennowo kōwé toetoer marang sawidji wong*, *en zoo gij tot iemand zegt*. Dit voorzetsel heeft dikwerf veel overeenkomst met het voormelde 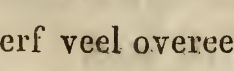 *hing*, en kan alsdan daarmede verwisseld of ver-

verbonden worden; b. v. 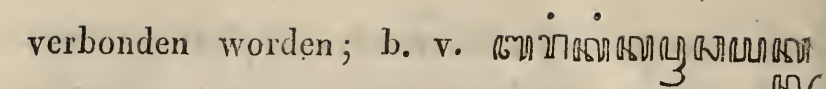
barang kang kapratjajakkaké hing wong ngikoe, *het goed, dat dien man is toevertrouwd;* 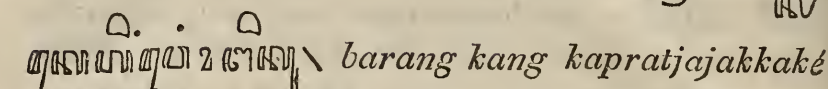 *serrat kang dateng hing koelo*, *een aan mij gerigte brief.* 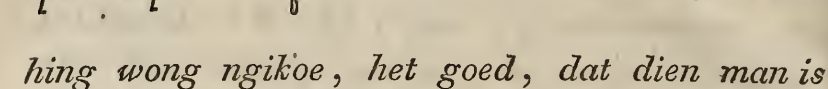 *saking*, 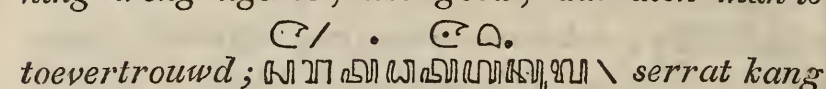 *sangking*, 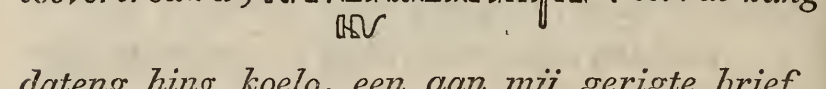 *tekko*, *van*, *uit*, als in: 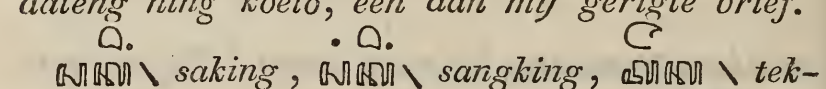 *saking grijo*, *van huis;* 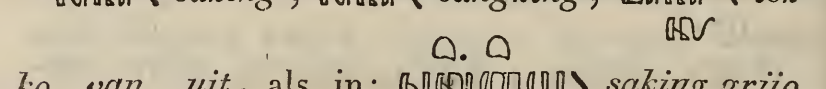 *hangkatkoe tekko hing kēnné hesoek*, *ik ben vroeg van hier vertrokken;* 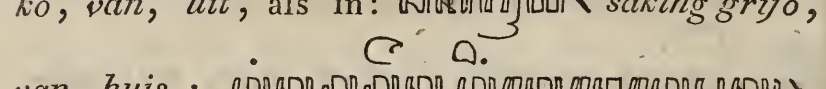 *lan sadhoeloer lannang tekko bopo*, 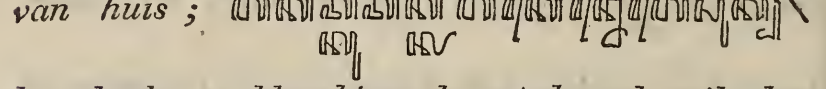
en de broeders van (*denzelfden*) *vader.* Dit voorzetsel is in de toepassing vrij regelmatig, vallende daaromtrent alleen aan te merken, dat hetzelve somtijds zonder werkwoord wordt aangetroffen en alsdan de veronderstelde beweging in zich sluit, als: 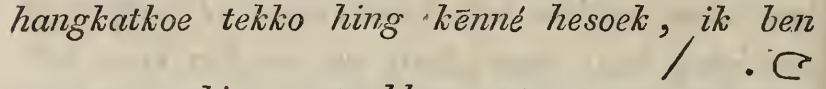 *koelo saking negari*, *ik* (kom) *van de stad.*

De voorzetsels 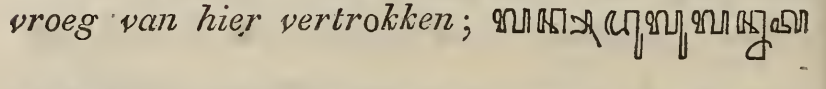 *dhēnné*, 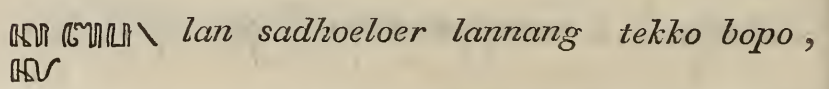 *dhēn-*

ning

ning, ꦏꦭꦶꦃ *kalih*, en ꦏꦫꦺꦴ *karo*, *door*,

worden geplaatst voor de naamwoorden, welke den werker aanduiden, en bijzonderlijk, wanneer het werkwoord in den lijdenden vorm voorkomt, als: ꦢꦺꦂꦫꦥꦺꦴꦤ꦳ꦏꦼꦤ꦳ꦲꦺꦴ ꦱꦼꦩ꦳ꦧꦃꦗꦁꦢꦺꦤꦤꦶꦁꦮꦺꦴꦁꦄꦱ꦳ꦭꦩ꦳ *dherrapon kennoho dhihanggo sembahjang dhēnning wong Islam*, *opdat het door de Mohammedanen kunne gebruikt worden ter verrigting van de godsdienst.*

Er volgt hier nog eene opgave van voorzetsels, welke dikwijls voorkomen en regelmatig in de toepassing zijn, als: ꦲꦤ꦳ꦢꦗꦺꦴꦒ *handjog tot*, *tot aan*; ꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦌ *toetoeg*, *tot*; ꦠꦺꦏꦺꦴꦤ *tekkon*, *tot*; ꦗꦢꦏ *tjedak*, ꦗꦏꦠ *tjaket*, ꦗꦶꦭꦏ *tjĕllak*, *nabij*; ꦠꦺꦧꦶꦃ *tĕbih*, ꦲꦢꦺꦴꦃ *hadhoh*, *ver*; ꦱꦧꦿꦁ *sabrang*, *over*, *aan de overzijde*; ꦩꦮꦶ *mawi*, ꦏꦭꦶꦃ *kalih*, ꦏꦭꦗꦤ *kalajan*, ꦏꦭꦮꦤ *kalawan*, ꦱꦲꦺꦴ *saho*, ꦱꦂꦠꦺꦴ *sarto*, ꦏꦫꦺꦴ *karo*, *met be-*

benevens, *bij*; ꦧꦺꦴꦠꦺꦤ꧀ *boten mawi*, ꦧꦺꦴꦠꦺꦤ꧀ *boten nganggé*, ꦲꦴꦫꦲꦏꦛꦶꦏ꧀ *hora kathik*, ꦲꦴꦫꦲꦔꦤ꧀ꦒꦺꦴ *hora nganggo*, ꦠꦤ꧀ꦥꦺꦴ *tanpo*, *zonder*; ꦲꦶꦁꦔꦶꦁꦒꦶꦭ꧀ *hing-nginggil*, ꦲꦶꦁꦢꦺꦮꦺꦴꦂ *hing doewoer*, *boven*; ꦔꦤ꧀ꦢꦥ꧀ *ngandap*, ꦔꦶꦱꦺꦴꦂ *ngisor*, *beneden*; ꦲꦤ꧀ꦠꦮꦶꦱ꧀ *hantawis*, ꦲꦤ꧀ꦠꦺꦴꦫ *hantoro*, *tusschen*; ꦩꦤ꧀ꦎꦠ꧀ *manoet*, ꦲꦤ꧀ꦎꦠ꧀ *hanoet*, *volgens*; enz.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over de Voegwoorden.

Men kan de voegwoorden in twee soorten verdeelen, namelijk in *verbindende* en *scheidende*.

De eerste zijn de zoodanige, welke de woorden of leden der rede verbinden en eene bevestiging, bijvoeging of oorzaak te kennen geven; deze zijn:

ꦏꦭꦶꦃ *kalih*, ꦏꦭꦶꦗꦤ꧀ *kalijan*, ꦱꦮ *soho*, ꦱꦂꦠ *sarto*, ꦱꦂꦮ *sarwo*, ꦏ*ka-*

kalawan, ᨀᨚᨈᨚᨉ᩵ *lan*, alle *en* beteekende; ᨕᨑᨚᨈᨚᨉ᩵ *malihhipoen*, ᨕᨑᨚᨈᨚᨉ᩵ *manningngé*, *en*, *voorts*; ᨆᨕᨚᨀᨚ *mongko*, *daarom*, *derhalve*, *zoo*; ᨅᨚᨅᨚᨉ᩵ *sabab*, ᨅᨚᨕᨚᨉ᩵ *sawab*, ᨀᨚᨑᨚᨑᨚᨉ᩵ *kerranten*, ᨀᨚᨑᨚᨀᨚ *kerrono*, ᨀᨚᨕᨚᨕᨚᨀᨚ *hingkang mawi*, ᨀᨚᨕᨚᨀᨚ *kang mowo*, ᨅᨚᨑᨚᨉᨚᨀᨚ *sarehning*, ᨅᨚᨑᨚᨉᨚᨆᨚ *sarehné*, *want*, *dewijl*, *omdat*, *vermits*; enz.

Onder de *scheidende* kan men alle andere voegwoorden rangschikken, welke eene scheiding, voorwaarde, uitsluiting of tegenstelling aanduiden en tevens het verband der rede daarstellen, als: ᨕᨚᨈᨚᨕᨚᨀᨚ *hoetawi*, ᨕᨚᨈᨚᨕᨚᨆᨚ *hoetowo*, of; ᨀᨚᨅᨚ *nangnging*, ᨀᨚᨉᨚᨅᨚ *hannangnging*, *maar*, *doch*, *evenwel*, *nogtans*; ᨀᨚᨉᨚᨅᨚᨉᨚᨉ᩵ *sannadhjan*, ᨀᨚᨉᨚᨅᨚᨉᨚᨉ᩵ *sannadjan*, *afschoon*, *alhoewel*; ᨀᨚᨅᨚᨕᨚᨀᨚ *kadjawi*, ᨀᨚᨅᨚᨀᨚ *kadjobo*, *tenzij*, *behalve*, uitgezonderd; enz.

———

TIEN-

TIENDE HOOFDSTUK.

Over de Tusschenwerpsels.

De tusschenwerpsels zijn in de Javaansche taal niet menigvuldig, althans bepalen zij zich meestal tot het gesprek, en worden zelden in de geschriften aangetroffen. De voornaamsten zijn deze: *jo*, (aanroeping), *o!* 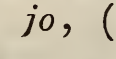 *jo Allah*, *jo Tallah*, *o God!* *heh*, *he!* *o!* *hadoeh* (van droefheid), *ach! helaas!* *hajo*, *majo*, *moro*, *kom! komaan!* *tobil* (van verwondering) *ziedaar!* *tjis*, *foei!*

EINDE.